

LA REVISTA DEL FOMENT
TARDOR 2016—NÚM. 2149

QUÈ EN QUEDA, DE LA IL·LUSTRACIÓ?

Manuel Arias Maldonado, Pau Luque, Josep Colomer i José Enrique Ruiz-Domènec
analitzen el futur de la llei, la divisió de poders i la democràcia

Dossier

**CONTINENT PROUST:
COM FER-SE PROUSTIÀ**

—Amadeu Cuito

Temes de demà

**CANVI TECNOLÒGIC I
EDUCACIÓ SUPERIOR**

—Benito Arruñada

Carta des de...

**SILICON VALLEY:
UN ECOSISTEMA
DE 'START-UPS'**

—Marta Emerson

Arts&Co.

**ROSA REGÀS I
LA CANÇÓ D'UNA
REBEL·LIA**

—Sergi Doria

Per què l'energia obre camins?

Perquè les ciutats amb models d'estalvi energètic ajuden el nostre medi ambient. Per això, Endesa incentiva l'autoproducció d'electricitat i l'ús d'il·luminació eficient en carrers i edificis. **Perquè quan obrim la nostra energia, el progrés és possible per a tots.**

endesa.com

endesa

— Quan aquesta publicació històrica compleix dos anys amb la nova capçalera, **16**, *la revista del Foment*, tracta en les seves pàgines de la Il·lustració. No és gratuït, i reflexionar sobre tot el que la Il·lustració ha representat en la construcció de la nostra societat actual suposa, al cap i a la fi, incidir en el que és el propòsit fundacional d'aquesta revista: transitar pels episodis de la història, analitzar els corrents filosòfics i culturals que avui regeixen al món, i avançar les tendències del futur.

Sens dubte el dossier sobre la Il·lustració, amb la col·laboració erudita de quatre prestigiosos intel·lectuals —José Enrique Ruiz-Domènec, Manuel Arias Maldonado, Pau Luque i Josep Colomer—, és una lectura que tots hauríem de fer per entendre millor les claus filosòfiques d'un context complex, ple d'ambivalències i riscos, però també d'oportunitats i llibertat. Arran de la seva lectura, no he pogut evitar pensar que organitzacions com la nostra, que representa els interessos empresarials davant les institucions i els reguladors, forma part d'un sistema institucional derivat d'una concepció il·lustrada per a l'organització d'un estat de dret.

Vull agrair al director i a tots els autors que, amb les seves col·laboracions, ens han acompanyat al llarg d'aquests dos anys. No hagués estat possible, sense ells, fer aquesta publicació que és reconeguda no només en el món empresarial, sinó també —cada vegada més— en entorns culturals i acadèmics. Una fusió, empresa i cultura, que ens agrada i perseguim, i que entenem que en el futur serà generadora d'oportunitats empresarials inspiradores, de creació de llocs de treball i de processos transformadors de la nostra societat.

Joaquim Gay de Montellà
President de Foment del Treball

Cerca de ti, con la mejor asistencia sanitaria.

Condiciones especiales para los empleados de las **organizaciones y empresas vinculadas a FOMENT DEL TREBALL** y sus familiares directos: cónyuge e hijos.

Adeslas, la primera Compañía de Seguros de Salud del país con **más de 43.000 profesionales, 1.150 centros de atención médico asistencial, más de 300 clínicas concertadas y 150 clínicas dentales**, pone a tu disposición la posibilidad de asegurar tu salud y la de tus familiares directos en unas condiciones muy ventajosas.

	edad	mes/asegurado*
AdeslasCOMPLETA + Plus DENTAL	0-44	43,04€
	45-54	58,75€
	55-64	89,86€
	65	137,15€
Sin copagos. Con carencias y cuestionario de salud.		
	edad	mes/asegurado*
AdeslasEXTRA 150 Mil + Plus DENTAL	0-44	64,55€
	45-54	88,13€
	55-64	134,78€
	65	205,72€

Adeslas**COMPLETA**

Amplias coberturas tanto en medicina primaria, especialidades y medios de diagnóstico, como en urgencias y hospitalización.

Adeslas**EXTRA 150Mil**

Seguro mixto que permite acceder al cuadro médico de Adeslas, sin desembolso alguno, o elegir médico y centro hospitalario en todo el mundo con un reembolso del 80% en España y el 90% en el extranjero y límite anual de 150 Mil euros.

Plus**DENTAL**

Accede a muchos servicios sin coste adicional: urgencias, limpiezas de boca, consultas de diagnóstico, fluorizaciones, educación bucal y precios especiales en todos los tratamientos dentales.

Condiciones especiales para organizaciones y empresas vinculadas a:

Para más información dirígete a tu Territorial y/o Sectorial de Foment del Treball

—En anar a la recerca de noves formes de lideratge aviat s'adverteix que un líder requereix un bagatge d'idees força per oferir a les societats que viuen en la incertesa. Si en el número anterior de **F** parlàvem de com podia ser l'any 2100, ara apliquem el retrovisor per reconsiderar el segle de la Il·lustració i comprovar fins a quin punt les idees de Montesquieu—per exemple— preserven la seva solidesa en un món tan canviant. Preguntar-se què en queda, de la Il·lustració després dels totalitarismes, Auschwitz i el Gulag, matisa el diagnòstic d'una societat fragmentària i desvinculada. És en moments de descrèdit en què funciona la fórmula actualitzada d'una Il·lustració sense il·lusions. A la pregunta “Què en queda, de la Il·lustració?” responen per a **F** els professors Manuel Arias Maldonado, Pau Luque, Josep M. Colomer i José Enrique Ruiz-Domènec.

Marcel Proust, un dels grans de la literatura del segle XX, escriu *A la recerca del temps perdut* i aconsegueix una llarga condensació del temps retrobat. És el continent Proust. Seria possible llegir Proust a la pantalla d'un iPhone? Entre els prestatges de la biblioteca proustiana Ferran Cuito, l'escriptor i proustià d'excel·lència Amadeu Cuito parla de com fer-se proustià i accedir al territori de la memòria involuntària i al món invisible que és la vocació de la literatura.

Per fer-ho és fonamental adonar-se que en Proust la descripció substitueix l'acció i aquesta és la seva dinàmica.

En el bloc “Temes de demà”, aquest número de **F** dibuixa una ziga-zaga de temàtica polièdrica, amb un article de Joaquim Gay de Montellà, president de Foment, sobre el projecte de túnel sota l'estret de Gibraltar, a més d'un article del professor Benito Arruñada sobre la universitat futura i l'aportació de Markus J. Beyrer, director general de BusinessEurope, sobre l'actualitat del diàleg macroeconòmic. A la “Carta des de Silicon Valley”, Marta Emerson relata el dia a dia i els horitzons d'aquest punt crucial per al gir tecnològic i el seu impacte en l'economia. A continuació, a les seccions habituals d'“Arts & Co”, entrevistem Rosa Regàs i tractem l'Any Borges, la commemoració Shakespeare, els mestres del dibuix, el cinema d'Albert Serra i el Dublín de Joyce.

Valentí Puig, *director*

Edita
Foment del Treball

Direcció
Valentí Puig

Realització
FACTÒRIA
PRISMA PUBLICACIONS

Coordinació
Sergio Escartín

Disseny
Llorenç Perelló Alomar

Contacte
larevistadefoment@foment.com

Dipòsit legal: **B-17853-2014**

ISSN: **2385-3891**

s'edita en castellà i català

Disponible a:

Aquesta revista ha rebut un ajut a l'edició del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport

Foment del Treball no es fa responsable de les opinions expressades pels col·laboradors en els seus articles. © Foment del Treball. Reservats tots els drets. Prohibida la seva reproducció, edició o transmissió total o parcial per qualsevol mitjà i en qualsevol suport sense l'autorització escrita de Foment del Treball.

PVP: 10 euros.

POLÍGON DE LA ZONA FRANCA DE BARCELONA. LA MILLOR UBICACIÓ PER ESTAR CONNECTAT A TOT ARREU

ESTACIÓ DE MERCADERIES A 0,2 KM

LINIA 9 DE METRO

PORT DE BARCELONA A 0,1 KM

AEROPORT DEL PRAT A 7 KM

Condicions de lloguer flexibles:

- Parcel·les en arrendament entre 4.500 i 62.000 m².
- Preus des de 7.700 €/mes.

+Info: comercial@el-consorci.com | www.elconsorci.net | +34 932 638 111

Sumari

PANORAMA —

- 10 Informe sobre la Il·lustració
- 14 L'ideal il·lustrat de l'estat de dret
- 18 Què en queda, de la democràcia?
- 22 Les raons de la Il·lustració

ARTS&Co. —

- 64 **Entrevista** Rosa Regàs i la cançó d'una rebel·lia / 68 **Literatura** Quatre-cents anys després / 70 **Cinema** Els grills, la bellesa i Albert Serra
- 72 **Literatura** Buenos Aires de Borges / 74 **Geografies** Des de la torre Martello / 76 **Art** El retorn del dibuix / 78 **D'autor** Shakespeare

DOSSIER —

- 28 Convertir-se en proustià: una conversa amb Amadeu Cuito
- 32 Proust, o posar-se a escriure
- 34 Per què llegir Proust avui?
- 36 Proustians de Barcelona

TEMES DE DEMÀ —

- 40 Set llegües de viatge submarí pel túnel de l'Estret
- 42 Raó estratègica de Canàries
- 44 El túnel més llarg
- 46 Canvi tecnològic i educació superior
- 50 Política i diàleg macroeconòmic

CARTES DES DE —

- 54 Silicon Valley. Un ecosistema de 'start-ups'

Compromís:

Contribuir al desenvolupament econòmic i social dels països amb inversions en infraestructures de qualitat.

Resultat:

Des del 2003 Abertis ha invertit més de **15.000 milions d'euros** als territoris on opera.

Abertis es el líder mundial en la gestió d'autopistes de peatge. Un grup global, amb presencia a 12 països i més de 15.000 treballadors, orientat a la creació de valor a través de la inversió en infraestructures que contribueixin al desenvolupament econòmic i social dels territoris i països on opera.

abertis.com

 abertis
complim els nostres compromisos

F

Què en queda, de la Il·lustració?

—Som una consciència històrica i intel·lectual de la Il·lustració que d'una banda va obrir de bat a bat les portes a la raó i de l'altra va generar contradiccions que són les del nostre món. Què en queda avui, de la Il·lustració? Intel·lectuals com Manuel Arias Maldonado, Pau Luque, Josep M. Colomer i Enrique Ruiz-Domènec reflexionen per a **F** sobre els límits de l'autonomia individual que va propugnar la Il·lustració i els seus claroscurs. Benjamin Constant va dir que sota el govern representatiu, la gent que gaudeix de la seva llibertat també hauria d'exercir una vigilància activa i constant sobre els seus representants i reservar-se el dret a substituir-los. En definitiva, la invenció de la llibertat és un efecte universal del segle XVIII? Des de la perspectiva del segle XXI, l'herència de la Il·lustració està fragmentada però reté el poder de fer-nos més lliures.

10 Informe sobre la Il·lustració
per Manuel Arias Maldonado

14 L'ideal il·lustrat de l'estat de dret
per Pau Luque

18 Què en queda, de la democràcia?
per Josep Colomer

22 Les raons de la Il·lustració
per José Enrique Ruiz -Domènec

INFORME SOBRE LA IL·LUSTRACIÓ

La Il·lustració no ha perdut vigència i les seves preocupacions continuen sent les nostres. I els nostres problemes, els seus. També parlem el seu llenguatge quan qüestionem les seves premisses. La diferència és que ara el futur ha col·lapsat el present: ja no hi ha utopia on refugiar-se. És una angoixa reflexiva i autoconscient: il·lustrada

per Manuel Arias Maldonado

—Les nostres societats occidentals, encara que no només les occidentals, són sens dubte un producte de la Il·lustració. O sigui: de la poderosa constel·lació de forces desencadenada amb la Il·lustració filosòfica i les seves diferents manifestacions sociopolítiques, des de la Revolució Francesa fins als processos d'unificació nacional desenvolupats —seguint les revolucions liberals— durant el segle XIX. Al·ludir a França és portar al primer pla l'ambivalència inherent a la Il·lustració en conjunt. I és que en la seva revolució ja són presents totes les facetes d'una modernitat plena de claroscurs: anhels d'igualtat que coexisteixen amb una repressió totalitària, altes raons barrejades amb baixes passions, un sentiment d'identitat nacional tan solidari com excloent. De manera que quan parlem de la Il·lustració i la seva actualitat, cal començar per recordar que es tracta d'un impuls complex des de l'origen, que produeix efectes ambivalents quan entra en contacte amb aquelles societats i mentalitats “tradicionals” sobtadament sotmeses a un procés de transformació radical.

Naturalment, la Il·lustració no és protagonista exclusiva del procés de modernització occidental: la revolució científica prepara el terreny del racionalisme filosòfic i la revolució industrial intensifica la disrupció de les velles societats estamentals per la via de la reorganització productiva. Però no és menys cert que la Il·lustració simbolitza una promesa diferent, en convertir els avenços científics i materials —als quals al seu torn contribueix— en un ideal humà nou, un “tipus” al qual han d'anar aproximant-se els fills del projecte modern.

Es tracta d'un subjecte emancipat i autònom, sense constriccions externes, capaç de crear la seva pròpia moralitat. En principi, és una bona idea: una respiració saludable en vista d'allò que Kant va anomenar cèlebrenment “la minoria d'edat” de la humanitat. Però n'hi ha prou de fer una ullada a la història europea del segle per comprovar que Goya tenia raó —sense voler-ne tenir— en escriure que el somni de la raó produeix monstres. O és que l’“home nou” postulat pel socialisme científic i manufacturat a la Unió Soviètica no remet a les ambicions il·lustrades? Les branques podrides també tenen arrels profundes.

Per reflexionar sobre la vigència i l'estat dels valors il·lustrats als nostres dies, doncs, cal fer una doble operació intel·lectual. D'una banda, cal identificar-los amb antelació: hem d'aconseguir un mínim grau d'acord sobre el contingut de la Il·lustració abans de considerar-ne l'actualitat. De l'altra, aquesta identificació no es pot limitar als seus rendiments positius, sinó que ha de comprendre també els negatius: aquells punts on el tren de la modernitat ha descarrilat. No en va, igual com succeeix amb qualsevol altre projecte social, la degeneració de l'ideal il·lustrat és també una de les seves possibilitats. Dit d'una altra manera: l'herència il·lustrada no s'accepta a benefici d'inventari. Encara més, la mateixa Il·lustració manca d'uns contorns unívocs: encara que el terme tingui una gran força metonímica, comprèn un conjunt molt divers de pensadors i d'idees no sempre compatibles. Així, hi ha una Il·lustració radical, sobretot continental, obstinada a aprofundir els ideals d'igualtat i autogovern; però també una Il·lustració

moderada, més anglosaxona, que defensa un cert aristocratismes constitucionalista i atorga un paper rellevant als mercats en l'autoorganització social.

Sigui com sigui, si haguéssim de sintetitzar el projecte il·lustrat en un sol propòsit, seria l'emancipació individual: l'assegurament d'una mateixa llibertat capaç de convertir-los en subjectes autònoms. Les complicacions són evidents, ja que s'haurà de determinar què significa emancipar-se de tota servitud, quin grau d'igualtat s'ha de garantir i amb quins mitjans, així com quan hem de considerar-nos autònoms en els nostres judicis i preferències. Que potser és autònom qui prefereix emborrotar-se a San Fermín en lloc de quedar-se llegint a casa? I és que, encara que un cop d'ull ràpid a l'estat del món ens suggereixi que l'ideal il·lustrat conserva la vigència, també sembla que manifesti alguns dels seus límits. Aquests límits s'expressen en forma d'ambivalències, de tal manera que cada principi il·lustrat implica —portat a la pràctica— una tensió pròpia.

A continuació, ens servirem de la relació de fites il·lustrades que proposa l'historiador de les idees Jonathan Israel —afegint-ne dues de collita pròpia— per posar de manifest l'ambigüitat que hem assenyalat, sense deixar d'afirmar que la Il·lustració, un cop disculpades humanament les seves deficiències, ha estat un èxit rotund; és a dir, un èxit en la mesura que ho podia ser. Per això vivim avui, per bé i per mal, en societats il·lustrades: comunitats modernes que combinen els millors i pitjors trets de la Il·lustració i el seu avers, el Romanticisme, que hi reacciona culturalment en contra. ➤➤

Retrat pintat per Francisco de Goya de Gaspar Melchor de Jovellanos, considerat un dels personatges més emblemàtics de la Il·lustració espanyola

La promesa de llibertat defensada per la Il·lustració no tindria força si no estigués lligada al principi d'igualtat cridat a garantir que tots els individus sense distinció de cap classe poden exercir-la per igual

La primera d'aquestes fites és el desplaçament de la sobirania que deixa de residir en el monarca per fer-ho en el poble en conjunt. Un principi, el de la sobirania popular, que es troba en l'origen de l'ampli procés de democratització experimentat arreu del món entre els segles XIX i XX, inclosos els que culminen descolonitzacions animades pel mateix ideal: de la Cuba espanyola a l'Algèria francesa. El que passa és que la qualitat abstracta de l'ideal—"el poder del poble"—s'acaba convertint en un obstacle per governar societats complexes—vegeu el *Brexit*— a causa de la dificultat creixent per prendre decisions eficaces sense recórrer al coneixement expert.

En segon lloc, una altra fita és la universalització dels drets humans. Es presenten com el fonament moral de la legitimitat política i serveixen com a instrument en la lluita contra els règims dictatorials o il·liberals. Un fenomen que no és nou: Locke posa les bases de la modernitat política en afirmar que els drets són de l'individu i han de ser protegits per l'Estat, la funció primordial del qual passa a ser justament aquesta. No hi ha dubte que aquest aspecte del projecte il·lustrat ha trobat un ampli desenvolupament en les societats modernes, encara que hagi conegut també èpoques de barbàrie en què l'estat d'excepció es convertia en norma. A canvi, el panorama dels drets s'ha anat complicant a mesura que s'invocaven drets col·lectius o el reconeixement especial de les minories, mentre l'ala relativista de la filosofia occidental en discutia la universalitat.

Una tercera fita és l'emergència de la democràcia representativa com a forma legítima de govern. Quan es va plantejar el debat sobre la forma democràtica que s'havia d'implantar en les noves societats liberals sorgides després de la fi de l'antic règim, es va optar per la innovació del

representant en detriment de les formes directes d'ascendència grega. Els seus resultats han estat notables, encara que aquesta configuració política ha patit dificultats cada vegada que les masses han assumit el protagonisme en èpoques d'instabilitat econòmica: en el període d'entreguerres, en forma de multituds compactes i ideològitzades, i ara mateix, quan les multituds s'organitzen a través de xarxes digitals i al voltant de protestes de contingut canviant. Falta veure si l'actual crisi de la mediació posarà fi a les institucions representatives, encara que hi ha motius per pensar que no poden sinó resistir per l'absència d'alternatives viables.

Com a quarta fita, identifiquem el desacoblament de les autoritats política i religiosa. O el que és el mateix, la fi de la influència directa de l'Església—o esglésies— en el procés legislatiu i constitucional. Com és sabut, una branca del pensament il·lustrat defensava l'atac directe a les creences religioses, com una part de la tasca emancipadora; una altra, en canvi, apostava més aviat per reduir la seva influència en el poder polític i confinar-ne la pràctica a l'esfera privada de l'individu. En realitat, el procés de secularització experimentat a l'Occident durant els últims dos segles deu més al desenvolupament del capitalisme, dissolvent eficaç de tradicions i costums, que als escrits il·lustrats. I, en tot cas, la secularització no ha implicat la fi de la religió: com que l'ésser humà és un animal de significats, hem presenciat el retorn de les religions i la pervivència popular de moltes de les seves tradicions, mentre sorgien noves reserves teològiques i mitològiques: els esportistes, els actors, les *celebrities*. No hem deixat de creure, però ho fem en altres coses.

En cinquè terme, l'afirmació de la tolerància moral i les llibertats expressives.

'La Declaració d'Independència', obra del pintor nord-americà John Trumbull, representa l'elevació davant el Congrés del document que establia la Independència dels Estats Units

Amb això es fa al·lusió a un doble eix de la llibertat individual: un, el principi general segons el qual hem de tolerar qualsevol concepció del bé, cosa que implica la neutralitat moral de l'Estat i la seva renúncia a la producció en sèrie de tipus humans definits; dos, l'assegurament de les llibertats de pensament, expressió i premsa. De fet, poques creences il·lustrades més arrelades que el dret de l'individu a viure a la seva manera, fins al punt que Jon Stuart Mill recomanés el cultiu de l'excentricitat en el marc d'una societat civil diversa. I és indubtable que aquest conjunt de principis il·lustrats ha trobat un ampli marge de desenvolupament en la societat moderna, en vista dels avenços tecnològics corresponents. Però també ho és que han sorgit conflictes peculiars a mesura que els drets

expressius col·lisionaven entre si: la caricatura contra la creença religiosa, el lliure judici contra la protecció de les minories victimitzades, el dissident contra l'eixam digital. És dubtós, per tant, que Voltaire hagués aprovat la correcció política. Pel que fa a la neutralitat moral de l'Estat, la situació presenta perfils borrosos a causa del poder d'influència d'uns governs que, entre altres coses, defineixen el currículum educatiu; tot i que no s'ha d'oblidar que dista de ser l'única instància socialitzadora: la publicitat, sense anar més lluny, hi té també un paper important.

En sisè lloc, la referència és el refinament progressiu del cos social. Recordem el famós crit de guerra intel·lectual proferit per Immanuel Kant: "*Sapere aude*". És a dir: atreveix-te a saber. Tal

com la metàfora de les llums indica, es tractava d'il·lustrar l'ignorant: de treure l'individu de la seva ignorància a través de l'educació i el progrés. En les seves reflexions sobre l'utilitarisme, Mill és comprensiu amb les dificultats d'aquest procés en vista de les escasses oportunitats vitals del ciutadà mitjà: no es pot conrear qui ni tan sols ha anat a l'escola. Per això va apostar per la intervenció de l'Estat i confiar que la instrucció universal tingués com a resultat una societat més refinada, plena de subjectes reflexius capaços de triar els seus continguts vitals sense deixar-se portar per les inèrcies de la societat de masses. En aquest punt, el balanç és decebedor: mai no ha estat tan barat comprar un llibre, però la proporció dels que els llegeixen és encara

més baixa si es té en compte el nombre d'alfabetitzats. Però potser és inevitable i les societats democràtiques no puguin, de moment, ser res més que vulgars.

Finalment, el principi d'igualtat. La promesa de llibertat defensada per la Il·lustració no tindria força si no estigués lligada al principi d'igualtat cridat a garantir que tots els individus sense distinció de cap classe poden exercir-la per igual. I això no pot significar només la seva proclamació formal, sinó l'assegurament de les condicions materials que permeten a tots gaudir-ne: allò dels mateixos drets del captaire i el noble. D'aquí sorgeixen el marxisme i el seu desenvolupament socialdemòcrata, però també el feminisme que s'ocupa de la igualtat entre sexes, el postcolonialisme que atén la víctima d'opressió colonial i l'animalisme que tracta d'estendre la igualtat a altres espècies. Tal com va entreveure Tocqueville, la igualtat és un ideal de potència inigualable i implicacions sovint problemàtiques, com demostra l'impacte psicopolític de la desigualtat econòmica. Al capdavant, es tracta d'afirmar políticament una igualtat que la natura ens nega. Ja va advertir Daniel Bell que ni tan sols en l'abundància deixaríem de sentir enveja.

No, la Il·lustració no ha perdut vigència: les seves preocupacions són les nostres. I els nostres problemes, els seus. També parlem el seu llenguatge quan qüestionem les seves premisses. La diferència és que ara el futur ha col·lapsat el present: ja no hi ha utopia on refugiar-se. És una angoixa reflexiva i autoconscient: il·lustrada. Potser ens hem convertit justament en això: en il·lustrats sense optimisme. ●

Manuel Arias Maldonado és professor titular de ciència política de la Universitat de Màlaga. El seu últim llibre publicat és 'Environment and Society. Socio-natural Relations in the Anthropocene'

L'IDEAL IL·LUSTRAT DE L'ESTAT DE DRET

L'il·lustrat pretén donar forma institucional a la intuïció segons la qual mal per mal hauríem preferir un sistema en què sigui present l'estat de dret, tot i que tingui lleis injustes, que un sistema en què, a més de lleis injustes, el 'rule of law' sigui violentat permanentment. És millor tenir lleis injustes que siguin generals i prospectives que tenir lleis injustes 'ad hoc' i retrospectives

per Pau Luque

— No és difícil entendre per què els il·lustrats es van veure persuadits per l'anomenat “govern de les lleis” davant el “govern dels homes”. El “govern de les lleis” o l'estat de dret —o *rule of law*, en la nomenclatura tradicional anglosaxona— era el millor antídoto contra els defectes visibles i nefastos de l'Estat absolutista. Seduïts pel liberalisme polític, els il·lustrats volien protegir l'autonomia individual, és a dir, la possibilitat que el ciutadà fos amo de la seva vida, triant el seu propi destí. I perquè el ciutadà pogués exercir la seva autonomia calia saber per endavant quines conductes li estava prohibint i quines li permetia el sobirà polític. Necessitava, en conseqüència, que el dret fos previsible o, dit amb altres paraules, necessitava certesa jurídica. A l'Estat absolutista, al “govern dels homes”, què estava prohibit i què estava permès depenia dels desitjos del governant—normalment un monarca— i, en la mesura en què estava subjecte a la voluntat d'un individu, res no impedia que les seves decisions fossin resultat del caprici subjectiu quotidià i es transformessin, a ulls del ciutadà, en imprevisibles. El “govern dels homes”, en definitiva, obre la porta al despotisme i l'arbitrarietat.

El “govern de les lleis”, en canvi, ofereix mecanismes destinats a combatre aquesta arbitrarietat i despotisme. L'ideal il·lustrat exigia que les regles establertes pel sobirà fossin generals—adreçades a regular el comportament del ciutadà genèric, independentment del seu credo, classe o identitat particulars—, prospectives —les regles no es podien aplicar retroactivament— i públiques —perquè el ciutadà pogués complir havia de poder saber quines eren les regles vàlides—,

entre altres trets formals. A més, i aquesta és l'altra gran novetat en la història, no només els súbdits havien d'estar subjectes a aquestes regles, sinó que també el sobirà havia d'operar d'acord amb aquestes. La frase “L'Estat sóc jo”, atribuïda a Lluís XIV, sintetitza gairebé tot allò contra el que els il·lustrats aixequen l'edifici de l'estat de dret. Què en queda, doncs, de l'ideal il·lustrat de l'estat de dret? Contra quines amenaces lluita aquest somni?

Sota pena de ser imprecís, diria que les amenaces que afronta l'ideal de l'estat de dret es divideixen en dues categories. Les velles amenaces, que són, en general, exògenes al projecte liberal, i les noves amenaces, endògenes al projecte liberal i més incòmodes que les primeres perquè també formen part de les inquietuds que vertebran el projecte liberal. Les amenaces contemporànies exògenes al projecte liberal i l'ideal del “govern de les lleis” són versions millorades, o desmillorades, segons com es miri, del vell projecte absolutista. Stalin va ser un exemple paradigmàtic d'aquest tipus d'amenaça.

I va ser Vladimir Nabokov un dels que millor va entendre que la presència de l'estat de dret potser no garanteix el paradís, però la seva absència, en canvi, garanteix l'infern. Així parla Nabokov a un protector seu seduït pel projecte soviètic: “Amb els tsars, malgrat el caràcter inepte i bàrbar del seu govern, la Rússia amant de la llibertat tenia, incomparablement, més possibilitats d'expressar-se que en qualsevol moment del règim de Lenin i Stalin. Estava protegida per les lleis, pel dret”. En canvi, “amb els soviets, des del mateix principi, l'única protecció que un dissident podia esperar depenia dels capricis governamentals, no de les

lleis”. Nabokov sembla que suggereix aquí que tot règim és imperfecte, i que és en virtut d'aquesta imperfecció que més val tenir lleis que ens protegeixin a tots. Però és que, a més, contra una coneguda reflexió de Marx segons la qual el dret no és sinó una arma de la burgesia per lligar de mans les classes treballadores, el dret, quan funciona, era i és l'única manera de protegir almenys alguns àmbits de la vida de les classes treballadores.

Per tot això, el règim estalinista és doblement tràgic. Primer, perquè, en el seu deliri —i “deliri” no és aquí una metàfora—, el règim destrueix l'autonomia individual, ja que el ciutadà no és capaç de preveure amb antelació què pot i què no pot fer, ja que això últim canvia tots els dies segons les ocurrencies mentals o de l'humor de Stalin. I segon, i més greu per a l'esquerra, perquè contra el suggeriment de Marx, l'absència de l'estat de dret condemna a tothom, però singularment els de baix, ja que els deixa orfes d'instruments per protegir els seus interessos. No acceptar això últim és aferrar-se al fetitxe. I fer-ho —no en l'art, en què sovint és una virtut, com el mateix Nabokov podria testificar, però sí en la política— és el que duen a terme les persones sense educació i els trastornats.

Hi ha hagut, per descomptat, altres coneguts atacs exògens per part de sàtrapes salvatges al “govern de les lleis”. Potser el de Hitler sigui el més complicat d'explicar. Cal recordar que, almenys en un principi, els nazis es van conformar, a grans trets, amb les lleis. No va ser fins al 1935, amb la promulgació de les Lleis de Nuremberg, que perseguïen els jueus i els qui s'hi relacionessin, que l'estat de dret comença a ser sistemàticament ➤

violat. Des del 1933 fins al 1935 l'ambient antisemita a Alemanya era generalitzat, amb Hitler fent crides al boicot contra els jueus, però fins a cert punt existia una cosa semblant a l'estat de dret. Amb les Lleis de Nuremberg, una versió brutalitzada i tecnològicament superdesenvolupada del vell Estat absolutista fa acte de presència: les regles no eren generals, ja que es tractava de normes *ad hoc*, dirigides a un col·lectiu particular, el dels jueus, i no eren prospectives, ja que s'aplicaven retroactivament en establir el naixement dels individus jueus i dels seus avantpassats com l'acte que calia sancionar. Abans del 1935, per descomptat, era un malson ser jueu a Alemanya, però després del 1935 ser jueu va passar a ser, progressivament, impossible. Les dues situacions eren tràgiques, però no eren "igualmente" tràgiques: abans de les Lleis de Nuremberg, els jueus podien, en alguna mesura i amb molts obstacles, ser amos d'una part del seu destí. El que pretén garantir l'ideal il·lustrat és justament aquest mínim d'autonomia individual. Abolir el mínim d'autonomia individual després de Nuremberg, el futur de civilitat que obsessiönava els il·lustrats s'esvaeix.

Alguns, més tard, afirmaran que aquest mínim és massa poc. Però un il·lustrat informat hauria de respondre que una objecció d'aquesta naturalesa erra l'objectiu. El que persegueix l'il·lustrat és donar forma institucional a la intuïció segons la qual mal per mal hauríem preferir un sistema en què sigui present l'estat de dret, tot i que tingui lleis injustes, que un sistema en què, a més de lleis injustes, el *rule of law* sigui violentat permanentment. És millor tenir lleis injustes que siguin generals i prospectives que tenir lleis injustes *ad hoc* i retrospectives. Aquesta és la humil intuïció moral que l'ideal il·lustrat de l'estat de dret intenta capturar.

Però l'amenaça endògena a l'ideal il·lustrat d'estat de dret impugna justament aquesta conclusió humil. És massa poc. Assegurar només aquestes mínimes llibertats formals és reduir el projecte liberal a una broma. I una broma, es diu, no és res més que un epifenomen d'una emoció o un sentiment que mor. I quin sentiment estaria morint si reduïm l'ideal il·lustrat a aquest mínim i asèptic recés de llibertat? El sentiment que podem viure millor i que és responsabilitat del dret intentar que

Permetre que el dret intervingui més en la cosa pública també pot significar obrir la capsa de Pandora i deixar en mans dels jutges la regulació de l'esfera privada dels ciutadans

visquem millor. Aquí és on entra en joc el paradigma constitucionalista. Després dels desastres de la Segona Guerra Mundial els liberals van pensar que el paper del dret no es podia limitar a controlar que l'òrgan legislatiu promulgues regles prospectives, generals i públiques i que el poder executiu les respectés. Era una visió molt pobra, injustificadament austera, del dret. El dret havia d'intervenir, havia de prendre partit, havia d'actuar com a contrapoder de les decisions substantives que prenia l'executiu i el legislatiu, poders als quals que més valia lligar curt en vista del seu acompliment demencial en alguns països. I així és com les cartes de drets fonamentals deixen de ser meres declaracions polítiques, simple retòrica política, gairebé sense valor jurídic, per començar a ser aplicades pels tribunals constitucionals. Les polítiques que els primers il·lustrats consideraven que tocava decidir als òrgans legislatius, és a dir, de quina manera calia regular les relacions morals entre iguals, passava a formar part del conjunt de coses sobre les quals els jutges tenien competència. En el nou paradigma constitucionalista, què vol dir llibertat d'expressió, si les dones poden avortar o no, o fins on arriba la llibertat religiosa, és una cosa que, en última instància, queda en mans dels tribunals constitucionals. El dret intervé molt més en la cosa pública perquè es percep, en el pensament liberal, que és l'única forma d'evitar els desastres que es van produir durant la primera meitat del segle XX.

En el si del pensament liberal, doncs, l'ideal il·lustrat de l'estat de dret és considerat *aujourd'hui* un ideal no menyspreable, però insuficient. Aquesta creença ha estat acceptada potser de manera més explícita pel liberalisme d'esquerra que no pas pel de dreta, però és fàcil suposar que aquells liberals conservadors comprome-

tos perquè no tornin a passar els desastres del segle XX admetrien que un neguit, gairebé una pertorbació, sorgeix amb tota l'esplendor en el si del pensament hereu de la Il·lustració: el "govern de les lleis" no es pot limitar només a exigir que les regles del dret siguin públiques, clares i prospectives. Potser al segle XVI o XVII evitar l'arbitrarietat del governant era suficient o, almenys, era clarament un pas endavant respecte al règim anterior. Però després dels desastres del segle XX, el dret hauria de poder estar en condicions d'oferir alguna cosa més que evitar l'arbitrarietat del governant.

No obstant això, permetre que el dret intervingui més en la cosa pública també pot significar obrir la capsa de Pandora i deixar en mans dels jutges la regulació de l'esfera privada dels ciutadans. És cert que no era la intenció dels liberals, però en el paradigma constitucionalista aquesta passa a ser una possibilitat. I si aquesta possibilitat pren cos llavors la idea del *laissez faire* moral—en l'esfera econòmica la cosa és més complicada— pot arribar a saltar pels aires. D'aquí prové la incomoditat liberal.

Però no seria bo, ni exacte, pensar que aquesta amenaça endògena és més perillosa que les amenaces exògenes. L'amenaça endògena no és res més que una disputa en el si de la gran família liberal. Els equilibris interns haurien d'impedir que res infami surti de la capsa de Pandora. Fora d'això, és compatible amb el magma liberal pensar en els jutges com els guardians que, contra les escomeses del poder executiu i legislatiu, custodien l'autonomia individual del ciutadà. Excepte que hi hagi alguna anomalia, l'amenaça endògena no és res més que l'expressió d'un noble anheli dels liberals, i no se'n podria esperar una impugnació a la totalitat del projecte il·lustrat.

Allò que realment sí faria declinar l'ideal il·lustrat és l'amenaça exògena. Els Putin, els Maduro, els Ahmadinejad, els Trump o els Bush fill—amb la salvatge humiliació del *rule of law* que representa Guantánamo—, amb les seves ocurrencies privades i la seva improvisació, són els que posen en dubte l'ideal il·lustrat. Això té una part bona: ja els coneixem, no hauria agafar-nos per sorpresa. Són versions millorades, o desmillorades, dels monarques que van regnar als estats absolutistes. Els moments estel·lars de la humanitat, per dir-ho a la manera de Zweig, floreixen amb gran dificultat —si és que floreixen— en aquells contextos en què està present l'estat de dret. Fora d'aquest, fora de la Il·lustració, hi ha una única certesa: la certesa de la barbàrie. ●

Pau Luque és investigador a l'Institut d'Investigacions Filosòfiques de la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic

QUÈ EN QUEDA, DE LA DEMOCRÀCIA?

El punt crucial és que els governants globals haurien de ser competents i responsables. Perquè un govern global sigui acceptat com a legítim, l'acompliment de càrrecs públics a escala mundial hauria de ser avaluat i sancionat sistemàticament d'acord amb normes d'eficiència i conducta

per Josep M. Colomer

—La democràcia clàssica es va concebre com el govern del poble. Però en estats grans i societats complexes, la democràcia directa i participativa degenera en demagògia, com veiem amb els referèndums, plebiscits i populismes de diversa factura en el moment actual. La fórmula moderna del govern representatiu —teoritzada per il·lustrats i liberals des del segle XVIII— va comportar la substitució de la democràcia com el govern de les masses per la promesa del govern dels millors, és a dir, la clàssica aristocràcia. Però amb el monopoli de la representació i la gestió pública a càrrec dels partits polítics, en molts llocs el govern representatiu ha degenerat en oligarquia. Les actuals alternatives de formes de govern no són, doncs, tant les clàssiques democràcia i aristocràcia, sinó que s'assemblen més a les seves versions perverses: la demagògia i l'oligarquia. Com deia G. Bernard Shaw, “l'actual democràcia substitueix les eleccions per les masses incompetents amb els nomenaments per la minoria corrupta”. D'acord amb la visió aristotèlica, entre aquestes dues fórmules, la democràcia oligàrquica podria ser considerada relativament menys dolenta, ja que amb “el govern de la torba” el demagog populista tendeix a implantar una tirania, la qual és certament la pitjor forma de govern. L'observació encaixa molt bé amb els dilemes en el món actual.

LA DEMOCRÀCIA DIRECTA. Durant molt temps, la democràcia es va considerar viable només en comunitats petites i homogènies i no en unitats d'escala més gran, com la majoria dels estats moderns primerencs. Aquesta va ser sens dubte la doctrina grega clàssica. Plató creia que una comunitat política ha de ser petita per poder ser “coherent amb una unitat” de propòsit entre els seus membres. De la mateixa manera, Aristòtil va observar que “totes les ciutats que tenen una reputació de bon govern tenen un límit de població”. Encara a les albors dels règims liberals i representatius moderns, la democràcia era un concepte difícil de reciclar. A finals del segle XVIII, el provincial bordelès Charles-Louis de Montesquieu afirmava que “en una petita república, el bé públic se sent amb més força, és més conegut i està més a prop de cada ciutadà”. De la mateixa manera, el ginebrí Jean-Jacques Rousseau va afirmar que un govern democràtic pressuposa “una comunitat molt petita, on les persones poden reunir-se fàcilment i on cada ciutadà pot conèixer amb facilitat tots els altres”, mentre que, per contra, “com més gran és un país, més petita és la llibertat”.

Quan es deliberava sobre les possibles fórmules institucionals per a la nova gran entitat política que s'anomenaria Estats Units d'Amèrica, el virginianà James Madison va introduir una distinció prudent entre “democràcia” i “república”. La primera, “una democràcia pura”, requeriria un petit nombre de ciutadans “que es reuneixen i administren el govern en persona”. La segona, “la república”, es va concebre com un govern representatiu en el qual alguns funcionaris electes es reuneixen i administren el govern en nom dels ciutadans. L'expressió “democràcia representativa”, que es convertiria en estàndard durant el segle XX, es considerava una contradicció en els termes.

A mitjans del segle XIX, el normand Alexis de Tocqueville, durant la visita als grans Estats Units, encara va assenyalar que “les petites nacions sempre han estat el bressol de la llibertat política; i el fet que moltes d'elles hagin perdut la seva llibertat

en convertir-se en més grans indica que la seva llibertat era més una conseqüència de la seva mida petita que del caràcter de la gent”. Encara a la segona meitat del segle XX, l’influent polític Robert A. Dahl va reservar el terme *democràcia* per a un règim polític ideal que seria completament responsable davant tots els seus ciutadans. Va encunyar, en canvi, el terme *poliarquia* per als règims realment existents basats en eleccions competitives per sufragi ampli.

En contrast amb les pràctiques actuals en els estats democràtics, en ciutats democràtiques antigues i medievals el poble prenia decisions directes sobre les polítiques públiques. En les antigues tribus nòrdiques, a l’Atenes i la Roma clàssiques, en les medievals Venècia, Florència i altres ciutats autogovernades al

La democràcia directa es manté al cantó de Glarus (Suïssa), on el poble vota a mà alçada per triar la instància política més alta del cantó

[Foto de Marc Schlumpf]

nord de la península italiana i els Alps, en una sèrie de municipis al sud de França abans de la revolució, a les colònies a les Amèriques abans de la independència, així com en els actuals cantons suïssos, la principal institució política era, o és, l’assemblea popular.

En resum, en la democràcia antiga i directa, basada en la ciutat, el poble, en primer lloc, votava sobre les polítiques públiques i, en segon lloc, seleccionava delegats per sorteig perquè executessin les seves decisions. Els oficials no eren representants del poble, sinó només mandataris per executar instruccions imperatives de l’assemblea. Els oficials donaven compte del seu treball, el qual de vegades podia incloure missions diplomàtiques o expedicions de guerra, i podien ser sancionats pel seu acompliment. ➤

Els lleons del Congrés dels Diputats tutel·len les formes i continguts del sistema parlamentari [Foto iStock]

EL GOVERN REPRESENTATIU. La transició de la democràcia directa amb selecció de càrrecs delegats a l'elecció indirecta de representants que actuarien només en nom dels votants va ser àmpliament experimentada com una pèrdua democràtica. A principis del segle XIX, els dos models es van associar amb "la llibertat dels antics" i "la llibertat dels moderns", respectivament. L'encunyador

d'aquesta doble expressió, Benjamin Constant, era ell mateix un personatge amb dues facetes molt diferents. D'una banda, va ser un membre de la Cambra de Diputats francesa i un constitucionalista influent a tot Europa, activitat en la qual va exercir la participació política directa i la llibertat dels antics. De l'altra, va ser un amant apassionat, especialment de Madame de Staël, influent amfitriona als salons de París, i autor d'una novel·la romàntica tot just veladament autobiogràfica, *Adolphe*.

Constant va observar que els antics eren gairebé sempre sobirans en els assumptes públics, però esclaus en totes les seves relacions privades, mentre que els moderns, privats del poder de decisió en els assumptes públics, aspiren que se'ls asseguri el gaudi de la vida privada, la qual, segons la seva opinió, bàsicament incloïa els negocis i l'amor. Per Constant, l'intercanvi podria

haver estat beneficiós tant per als antics com per als moderns, ja que creia que "quan els antics sacrificaven la seva independència individual per mantenir els seus drets polítics, estaven sacrificant menys per obtenir més; mentre que per a nosaltres [els moderns] això comportaria renunciar a més per obtenir menys".

Amb aquesta aproximació, Constant va assenyalar astutament una condició fonamental per al consens social de qualsevol règim politicoinstitucional: els beneficis proporcionats han de compensar les pèrdues. Tot és una qüestió de percepció, per descomptat, ja que els beneficis i les pèrdues impliquen emocions subjectives. Però la seva advertència és vàlida per a qualsevol forma consensuada de govern, inclosos actualment els àmbits europeu i global. Si les pèrdues se situen en l'àmbit de la participació política, com és el cas dels arranjaments institucionals que cobreixen àrees i poblacions cada vegada més grans, la compensació s'ha d'obtenir en el terreny de les oportunitats econòmiques i la llibertat privada. Aquest va ser el sentit del canvi inicialment dut a terme per l'anomenada "democràcia representativa moderna", mentre que una democràcia global podria donar nous passos en la mateixa direcció.

Això no hauria de ser, però, un pacte amb el diable pel qual es vendria tota l'ànima dels assumptes públics. Benjamin Constant va advertir amb vehemència: "El perill per a la llibertat moderna és que nosaltres, absorts en el gaudi de la nostra independència privada i la persecució dels nostres interessos particulars, podríem rendir-nos a les persones que usurpen amb massa facilitat el nostre dret a participar en el poder polític. Els titulars de l'autoritat ens animen a fer precisament això. Estan sempre disposats a estalviar-nos tot tipus de problemes, excepte la molèstia d'oïbir i pagar!".

Així, sota el govern representatiu, la gent que gaudeix de la seva llibertat "hauria també exercir una vigilància activa i constant sobre els seus representants, i reservar-se per a si el dret a destituir-los si traeixen la seva confiança, i de revocar-los qualsevol poder del qual hagin abusat". Aquest consell per a una estreta rendició de comptes dels governants ha demostrat ser, però, el més difícil d'aplicar.

Ja a principis del segle XX, el sociòleg alemany Robert Michels va observar àcidament que era l'organització de partit "la que engendra el domini dels elegits sobre els electors, dels mandataris sobre els mandants, dels delegats sobre els qui deleguen [...]. Podem veure a tot arreu que el poder dels líders electes sobre les masses electores és gairebé il·limitat". Els processos més recents han confirmat i ampliat aquest diagnòstic.

Quan la formació de polítiques públiques queda fora del control dels legisladors electes perquè es traspasa a institucions supranacionals, quan la qualificació i l'honestetat dels representants fallen, la promesa del govern dels millors queda incomplerta. Com a reacció a l'incompliment de les promeses de la democràcia moderna, la majoria dels estudiosos han convergit al voltant d'una concepció "minimalista" de la democràcia, que implica una retirada pel que fa a les expectatives fundacionals. Winston Churchill va anticipar la idea amb la seva famosa ocurrència. El criteri d'avaluació més essencial és simplement que, a diferència de les guerres civils i les dictadures, els governants poden ser destituïts pels governats sense vessament de sang, per dir-ho en paraules de Karl Popper.

LA GOVERNANÇA GLOBAL. La mida i la consegüent complexitat de la comunitat política han estat determinants per a la viabilitat de diverses formes suaus de govern: per a la ciutat petita, democràcia directa; per a l'estat gran, govern representatiu. Quan s'aplica al món global, la preocupació sobre la fundació territorial de la comunitat política té una resposta fàcil: només hi ha un territori, la Terra sencera. La provisió de béns col·lectius globals, com els estàndards i les xarxes de transport i comunicació, l'eradicació de la pobresa, l'estabilitat financera, el lliure comerç, la protecció del medi ambient, la prevenció de les guerres, la persecució del terrorisme i dels crims contra la humanitat, és d'interès universal i tots els éssers humans poden obtenir-ne un benefici directe o indirecte.

Les Nacions Unides, el Banc Mundial, el Fons Monetari Internacional, l'Organització Mundial de Comerç i fins a tres dotzenes d'institucions públiques amb abast global, proveeixen aquests béns col·lectius. Aproximadament la meitat dels estats membres d'aquestes institucions, els quals inclouen també prop d'una meitat de la població mundial, han aprovat els tractats fundacionals i nomenen els seus delegats en les juntes i consells globals a través de governs representatius basats en eleccions i partits.

Però per a la formació de polítiques globals, les faccions organitzades no només són innecessàries, sinó que, com passava en la democràcia ciutadana clàssica, podrien ser clarament perjudicials. Més que les rivalitats partidistes, la governança global prefereix el consens i els acords, els quals es poden aconseguir mitjançant la discussió d'experts, l'autocrítica i l'avaluació de l'experiència. A diferència dels típics governs representatius estatals,

L'Assemblea General és l'òrgan representant, normatiu i deliberatiu de l'ONU i l'únic que disposa de representació universal en estar representats els seus 193 estats membres
[Foto de Basil D Souffi]

les institucions globals tenen mandats imperatius en polítiques públiques, els quals es basen en les cartes fundacionals, els principals objectius de les institucions i un ampli suport consensuat dels que prenen decisions. Els oficials i empleats a escala global estan obligats per aquests mandats, tenen facultats limitades per triar els mitjans adequats per assolir els objectius estipulats i han de donar compte dels resultats del seu treball.

El punt crucial és que els governants globals haurien de ser no només competents, sinó també responsables. Perquè un govern global pugui ser àmpliament acceptat com a legítim, l'acompliment de càrrecs públics a escala mundial hauria de ser controlat, avaluat i sancionat sistemàticament d'acord amb normes d'eficiència i conducta ben establertes. En els últims temps, les principals institucions globals han introduït formes de transparència, avaluació i rendició de comptes que ja són més avançades que les de la majoria dels estats.

Una tecnocràcia global, competent, transparent i responsable, basada indirectament en governs representatius, seria el més semblant a la clàssica aristocràcia. Amb una definició només una mica més minimalista de la democràcia, gairebé podria encaixar. Però, per sobre de tot, les institucions globals seran capaços d'obtenir el màxim consentiment social en la mesura que —de manera anàloga al que es va demanar a principis de la democràcia representativa fa uns dos-cents anys— els bons resultats en els àmbits de les oportunitats econòmiques i la llibertat privada compensin les pèrdues en participació. ●

Josep M. Colomer és professor a la Universitat de Georgetown i autor de 'El gobierno mundial de los expertos'

LES RAONS DE LA IL·LUSTRACIÓ

El llegat de la Il·lustració xoca frontalment amb l'efecte actual de l'anàlisi postmarxista en què el lector és un consumidor de consignes utòpiques i no un crític de l'ordre social. La crítica del dogma s'allunya de l'insofrible pes dels doctrinaris i de la lleugeresa insuportable dels mediocres. Com va dir Lord Bolingbrooke, la història no és més que filosofia ensenyada mitjançant exemples

per José Enrique Ruiz-Domènec

—El setembre del 1715, mentre observava com un francès més el seguici fúnebre que conduïa les restes de Lluís XIV fins a l'abadia de Saint-Denis, Voltaire va advertir que estava davant d'un nou moment de la història, en el qual es faria realitat una societat de savis que s'estendria per tot arreu i arreu seria independent. La Il·lustració, revelada en aquell instant precís, es troba tant en les idees que proposa com en l'efecte social que produeix. I així va ser fins a la representació de *Les noces de Figaro* el 17 d'abril de 1784 al Théâtre Français, en presència de Maria Antonieta, tot i la prohibició expressa del rei Lluís XVI. Beaumarchais li havia guanyat el pols a la Corona; després tot va ser més fàcil quan Mozart va posar música a aquesta història subversiva. La revolució era aquí. Des de l'obertura es nota que s'ha obert una finestra perquè entrin les veus de la gent reclamant *liberté*. Tots els personatges són importants per establir aquesta circumstància: Figaro, Susana, el comte, la comtessa i sobretot Cherubino, un androgin adolescent —sovint l'interpreta una dona— que sosté el batec amorós de tots ells. El missatge és prou clar per a uns pocs entesos primer al teatre de l'Òpera de Viena l'1 de maig de 1786, després a la sala del joc de la pilota de Versalles el 20 juny 1789. “*Il resto capirà...*”.

Curt segle XVIII (1715-1789). Els il·lustrats aspiren a una moral universal sense preocupar-se del grup d'aristòcrates impacients que irrompen a l'escenari de la història, ni al sofisticat exercit que s'està formant a Prússia, ni tan sols en la possibilitat que les velles picabaralles entre catòlics i protestants alterin el meravellós futur que adverteixen per a una societat guiada per les llums. La Regència del duc d'Orleans constitueix

el prefaci i el sumari d'aquesta fascinant època de salons, acadèmies i cafès —el més famós, el café Procope de París— on es van celebrar grans debats culturals, només comparables als de finals del segle XX sobre el cànon occidental. Tots els il·lustrats es van conjurar per fer-la possible, tot i la diversitat de punts de vista sobre la naturalesa humana: jansenistes sortits de la presó per haver seguit massa de prop els ensenyaments de Pascal, nobles privats de veu en els consells reials o obligats a exiliar-se per discrepar de la deriva imposada a la cort per Madame de Maintenon i els confessors jesuïtes, amb el pare Le Tellier al capdavant, funcionaris d'Estat convençuts que la seva missió a la vida era arribar a ser parlamentaris per controlar el govern de la nació.

Aquests primers anys del segle van ser els de totes les audàcies després de dues dècades sota l'“ofici de tenebres” descrit per Marc-Antoine Charpentier amb la seva música. Va ser en aquests anys en què els il·lustrats van prendre posició en l'entramat social, cada un amb les seves pròpies idees sobre l'ordre just, però tots decidits a sostenir una moral universal i la llengua francesa com a punt de partida d'una república de les lletres. El seu referent era París, llum del món, ja que només en aquesta s'hi vivia, com va dir el venecià Giacomo Casanova, a la resta s'hi vegetava.

Per a una Europa així, cosmopolita gràcies a l'universalisme del coneixement tal com passa a París, Venècia, Londres, Berlín, Sant Petersburg o Madrid, la decisió del baró de Montesquieu de publicar les *Cartes perses* va resultar especialment polèmica. No n'hi havia per menys. La sàtira ferotge sobre religió, governants, costums i hàbits socials es va convertir

en pocs dies en tema de conversa. Les idees que s'hi exposaven es van barrejar amb les enraonies a un ritme tan accelerat com la vida mateixa. Respecte al contingut, els lectors es van dividir en dues meitats. Fins i tot avui, en ple segle XXI, segueix existint aquesta mateixa divisió: els que accepten amb naturalitat que és una veritat experiencial perfectament òbvia i els que s'ho prenen com un desafiament i hi veuen una invitació a promoure el totalitarisme. Pels primers, Montesquieu és a més l'autor d'una obra imprescindible, que uneix història, ciència política i sociologia, *L'esprit de les lleis*, en què es proposa una separació de poders —legislatiu, executiu i judicial— com a garantia del progrés, la llibertat i els drets civils. Els seus lectors sempre s'endinsen en els ideals il·lustrats amb audàcia, sense trucar a la porta, només respectant l'autor que li mostra el camí. Els agrada el to dels *philosophes* que assagen sobre les *moeurs* com Voltaire, el contracte social com Rousseau o l'honestetat de la classe política com Saint-Simon, i conviden a celebrar l'adveniment de l'espirit científic que avança en la cosmologia amb Laplace, en la química amb Lavoisier o en la biologia amb el comte de Buffon, sense oblidar que l'atracció més gran procedia del control en el futur de l'energia elèctrica que Benjamin Franklin detectava en els raigs ja que, no en va, va ser l'inventor del parallamps. Mentrestant, al bàndol oposat, els crítics de Montesquieu es mantenen fermes en què les idees il·lustrades no van servir per evitar dues guerres —la de Successió Austríaca i la dels Set Anys— i dues revolucions, l'americana del 1776 i la francesa del 1789, que van recórrer a les armes, i no a la paraula, per dirimir les ➤➤

DE L'ESPRIT
DES
LOIX

OU DU RAPPORT QUE LES LOIX DOIVENT AVOIR AVEC LA
CONSTITUTION DE CHAQUE GOUVERNEMENT, LES MOEURS
LE CLIMAT, LA RELIGION, LE COMMERCE, &c.

à qui l'Auteur a ajouté.

Des recherches nouvelles sur les Loix Romaines touchant les
Successions, sur les Loix Françoises, & sur les Loix féodales.

TOME PREMIER.

A GENEVE,
Chez BARILLOT, & FILS.

Portada de l'edició original de 'L'esperit de les lleis', obra del baró de Montesquieu, en què el filòsof proposa la separació dels poders legislatiu, executiu i judicial

Una de les pàgines de l'Enciclopèdia de Denis Diderot, en la qual es mostra de forma gràfica com s'han d'executar els motlles en un forn de metall fos [Foto de Photo12 / UIG via Getty Images]

diferències: els herois són generals, Washington a la primera, Napoleó a la segona. Els excita afegir que la Il·lustració amb Holbach, Helveci o Raynal va conduir a la creació del binomi terrible dels nostres dies, Occident contra la resta.

Observar aquestes dues reaccions davant les *Cartes perses* és instructiu per entendre no només la història del segle XVIII sinó també la política del segle XXI, ja que revelen dins d'un debat ideològic una qüestió més íntima i important relativa a la confiança il·lustrada en la raó i fins i tot en el perfeccionament moral i espiritual de què parla Kant. Pot ser que en l'actual societat líquida aquest debat no acabi en sang com en altres ocasions; al cap i a la fi, el que avui ens interessa és promoure, com li agradava dir a Walter Benjamin, unes *il·luminacions* sobre el passat per fixar els camins del futur. Però pot ser que no, i torni la guerra com una

forma de fer política per altres mitjans. Pensar en Montesquieu és aprofundir en el sentit de les constitucions i de les formes de govern, el que ell anomena *lois* —que no s'ha de traduir simplement per 'lleis'— per orientar el sentit de la llibertat de la persona, fins i tot en sentit legal amb l'*habeas corpus*. Motiu pel qual la seva obra va ser tan apreciada a Filadèlfia pels redactors de la Constitució americana. Per tant, les seves idees representen un dur revés per a aquells que avui situen la voluntat d'un poble per sobre de les *lois*.

La ràpida difusió d'aquestes idees indica l'existència d'un públic lector àvid de notícies i d'una sòlida indústria editorial capaç de resistir les pressions dels poderosos. En aquest context apareix la titànica figura de Denis Diderot, al meu entendre el personatge que defineix millor la Il·lustració, amb permís d'Isaiah Berlin que preferia Fontenelle per

la seva decidida passió per la geometria. Diderot, amb les seves idees revolucionàries sobre el valor del coneixement, amb la seva inversió de les jerarquies tradicionals, capaç d'unir contra ell jesuïtes i jansenistes, és la millor prova que la Il·lustració va significar una profunda bretxa en la història. Potser sigui casualitat però l'encàrrec de redactar una enciclopèdia dels nous coneixements s'adapta perfectament a la seva personalitat. L'editor Le Breton li va confiar una tasca senzilla, traduir i adaptar al públic francès la *Chamber's Encyclopedia*, i ell es va convertir en l'obra per excel·lència del Segle de les Llum: l'*Encyclopédie* que, en la versió definitiva del 1777, consta de 35 volums. Només un editor valent en una època favorable a la imaginació creadora es va poder atrevir a acceptar el canvi que va proposar Diderot, que per fer-ho va comptar amb l'ajuda del conegut mate-

La ràpida difusió d'aquestes idees indica l'existència d'un públic lector àvid de notícies i d'una sòlida indústria editorial capaça de resistir les pressions dels poderosos

màtic D'Alambert i del modest *chevalier* Louis de Jaucourt. L'obra es va editar amb grans dificultats, però no va estar mai en perill, entre altres motius perquè el censor Malesherbes creia seriosament en la llibertat de premsa. Però Diderot era alguna cosa més que un gestor cultural. La seva sensibilitat, les emocions, els records i la seva manera de veure el món van quedar més ben reflectides en els seus escrits sobre les exposicions d'art que anualment s'organitzaven al Saló de París. Tan especial en les seves interpretacions, tan orgullós de si mateix, Diderot aconsegueix la categoria axial de la Il·lustració perquè el seu pensament va saber evolucionar al ritme de la història del segle XVIII, i va passar de ser una interpretació excepcional de la Raó a l'home que accepta l'impuls, l'instint i el sentiment com a motors de l'ésser humà. La visió d'aquell nou estil de vida resulta

fàcil de desenvolupar en l'emocionant espai de la novel·la, com ell va fer amb *Jacques el fatalista*.

La Il·lustració és igualment una nova —i revolucionària— concepció de l'art de la novel·la. Penso en la bella idea exposada per Milan Kundera en la conferència que va impartir la primavera del 1985 després de rebre el premi Jerusalem: “El segle XVIII és també —si no del tot— el de Fielding, el de Sterne, el de Goethe, el de Laclos”. Però, per entendre bé les novel·les d'aquests grans autors, cal comprendre els objectius de la Il·lustració en què els individus singulars pensen els límits de les seves actuacions. Això vol dir que llegir *Tom Jones*, *Tristram Shandy*, *Werther* o *Les liaisons dangereuses* exigeix interrogar-se per l'especificitat històrica. El signe d'interrogació dins d'un relat expressa el dubte o la negació d'una veritat social; converteix el relat en “prosa interactiva” en coqueteig obert amb una estètica gairebé romàntica. Allà on aquestes novel·les veuen el principi mateix de la llibertat individualitzada, la societat política veu el mateix, però el desvia com una necessitat de les masses als carrers. En una situació crítica, com la que es va viure entre l'estiu del 1789 i el del 1793, l'individu forjat en la Il·lustració però sensible a la revolució es converteix en un radical empirista que obre les portes a l'*Sturm und Drang* alemany i a la via *romantique* francesa de Chateaubriand. Era la manera de distanciar-se definitivament de l'antic règim, del racionalisme, l'empirisme i de la fe en la Reforma. L'important és la persona humana, amb els dubtes i les indecisions, lliure, que no té cap inconvenient a l'hora d'abraçar la solidaritat amb els qui accepta que siguin els seus iguals.

Aquí hi ha el llegat de la Il·lustració que xoca frontalment amb l'efecte als nostres dies de l'anàlisi postmarxista en què el lector és un consumidor de

consignes utòpiques i no un crític de l'ordre social. Com va dir Diderot, “jo sóc un home i vull causes apropiades per a un home”. Un gest antidogmàtic que defineix una posició compromesa davant del món, que s'allunya tant de l'insofrible pes dels doctrinaris com de la lleugeresa insuportable dels mediocres. Però de sobte sorgeix una erupció violenta que qüestiona el *plaisir de vivre* geomètric i elegant. Les protestes arriben als carrers el 14 de juliol de 1789, es percep el descontentament popular. Després de la presa de la Bastilla ningú ja no pot aturar la deriva turbulenta. Es decapita el rei i la seva dona austríaca, comença el Terror. Mentrestant, es revisa la Il·lustració, a la qual es considera una edat artificial, elitista, insensible a la justícia social. Un passat sense futur.

I avui, el 2016, què es pensa de tot allò? Tornem a Voltaire, el *philosophe* per excel·lència de l'època, el primer a advertir el sentit de la nova era com l'impulsor d'una sèrie de reivindicacions revolucionàries, que van qüestionar el paper de la religió en la societat; però cal recordar que també és l'autor de *Càndid o l'optimista*, la novel·la que el revela com un historiador robust. En això resideix el seu efecte encara avui. La història no és un gabinet de curiositats, sinó un procediment d'anàlisi del passat. El seu principal objectiu consisteix a reunir proves susceptibles de convertir-se en proposicions generals. Per què cal fer-ho? Senzillament perquè, segons l'opinió de Voltaire, les mateixes causes produeixen els mateixos efectes. Una tesi que va considerar una seriosa advertència sobre l'estúpidesa, aquesta manera de ser que sovint exercita la societat il·lustrada. ●

José Enrique Ruiz-Domènec és escriptor i acadèmic de Bones Lletres, autor de 'Cataluña-España. Encuentros y desencuentros'

Quins serveis valora el passatger de negocis a l'aeroport?

Tot i que cada vegada estiguem més acostumats a volar i la tecnologia avanci per oferir un servei més àgil, no és cap secret que els tràmits que suposa agafar un avió, sobretot per viatges de negocis, no agraden a ningú. Aquest context és el que explica **l'augment de la demanda dels serveis per fer el pas per l'aeroport al més còmode possible per als passatgers de negocis**. Les particularitats de cada viatge fan que cada passatger tingui unes necessitats diferents, segons el motiu, la destinació, els acompanyants i fins i tot la franja horària. Aquí recollim **els 5 serveis més valorats pels passatgers de negocis en el seu pas per l'aeroport**:

1/ Les habitacions dins els aeroports permeten dormir al més a prop possible de la porta d'embarcament de l'avió. Els passatgers que tenen un vol a primera hora del matí les trien perquè són l'opció que evita haver de matinar. El segon ús que tenen aquestes habitacions és el *shower at arrival*, un servei per als viatgers que passen tota la nit a l'avió i que, abans de dirigir-se a la seva ciutat de destinació, prefereixen dutxar-se i esmorzar al mateix aeroport.

2/ Pas ràpid pel filtre de seguretat. El temps és or, però a l'aeroport hi ha tràmits de seguretat que, inevitablement, impliquen cues i temps d'espera. D'aquí que cada vegada més hi hagi la possibilitat d'usar serveis com el *fast track* o el *priority lane*, diferents noms per a un mateix benefici: minimitzar el temps d'espera en el pas per l'arc de seguretat.

3/ Sales VIP. L'espai perfecte per relaxar-se, descansar, menjar alguna cosa o fins i tot aprofitar el temps abans d'embarcar per treballar.

4/ La figura de l'assistent personal en aeroports és un servei cada vegada més estès entre la direcció corporativa, que els aeroports han adaptat al seu entorn per oferir **discreció**, atenció personalitzada, **optimització del temps** i, en definitiva, **millor qualitat de viatge**.

5/ Sales de reunions dins de l'aeroport. Permeten al passatger de negocis aprofitar al màxim el temps. Des de despatxos per a una o dues persones fins a amplis espais per a grans esdeveniments amb tots els serveis afegits que calguin.

Premium Traveller
(www.premium-traveller.com/ca)
ofereix tots aquests beneficis als passatgers que, ja sigui per oci o per negocis, volen que el seu pas per l'aeroport sigui al més còmode i agradable possible. A més, **Premium Traveller** és membre de l'associació de prestadors de serveis vip d'aeroports d'Europa, la World Airports' VIP Forum.

F

El continent Proust

—En Proust les dames van amb el carnet de ball a la mà, retratades amb la crueltat del temps passat. La gelosia és la patologia metafísica de *A la recerca del temps perdut*, l'exquisida cambra de tortura on l'únic presoner és el narrador. Avui, entre xarxes telemàtiques, revolucions sexuals, terror global i tanta escombraria televisiva, no queden salons per al petit Marcel, ni una madame Verdurin que no s'hagi fet telepredicadora, però sempre hi ha algú que llegeix Proust, on sigui. F. ha conversat amb el proustià sènior Amadeu Cuito. Lluís M. Todó i Valèria Gaillard indaguen en un Proust inesgotable. En morir, a la seva habitació gairebé nua, sobre la xemeneia hi havia tots els seus quaderns. Els volums de *A la recerca del temps perdut* quedaven per sempre. Tornem al *faubourg* Saint-Germain, a la celebració d'allò més il·lusori i al seu eclipsi. Passen anys llargs, Coco Chanel, la moda unisex, el botox: l'Albertine de Proust, adormida, continua sent moltes altres dones.

28 Fer-se proustià: una conversa amb Amadeu Cuito
per Valentí Puig

32 Proust, o posar-se a escriure
per Lluís Maria Todó

34 Per què llegir Proust avui?
per Valèria Gaillard

36 Proustians de Barcelona
per Redacció

FER-SE PROUSTIÀ: UNA CONVERSA AMB AMADEU CUITO

“Estem acostumats a llegir novel·les on predomina l'acció, però en Proust és la descripció allò que substitueix l'acció. Això desconcerta. El motor de l'acció és realment la descripció i així il·lumina les coses amb una nova perspectiva”

per Valentí Puig

— Amadeu Cuito, proustià eminent, va néixer a Barcelona en una família catalanista i liberal que va viure l'exili a França després de la guerra civil. Viu a Perpinyà i París, on estudia dret i economia. Després de Nova York i Madrid, des del 1976 viu a Barcelona. Ha escrit *El jardí sense temps*, *Contes d'un carrer estret* i *Memòries d'un somni*. Presideix la Societat d'Amics de Marcel Proust.

Per quina raó hauríem de llegir Proust ara, l'any 2016?

Llegir Proust és obrir la porta a un món irrepetible. És la gran literatura i, des d'un punt de vista que no és determinant en absolut, avui pot ser incompatible amb el Twitter instantani perquè Proust parla d'un temps de llarga duració, de la perennitat i a la vegada de la capacitat destructiva del temps. Ell deia: “La veritable vida, la vida per fi descoberta i aclarida, l'única per tant realment viscuda, és la literatura”. I és així, al segle XX o bé al segle XXI. Ara, hi ha una qüestió de tempo. Tindrà temps per llegir Proust qui senti la passió de llegir, de viure la literatura. I això té permanència, tot i que *A la recerca del temps perdut* és una obra que s'ha de llegir sencera, tretze volums, amb un inici i un final. Té un peu al segle XIX i en molts aspectes està feta com les grans novel·les clàssiques. Al contrari del que la gent pensa, té un argument. Ell parla dels seus anys inútils fins que no es va concretar “la vocació invisible” de la qual *A la recerca* n'és la història. Això sí, el lector ha d'entendre que Proust aconsegueix que la descripció

sigui dinàmica i que, per tant, esdevingui la vertadera acció. Quan comprens això, Proust és un territori sense límits.

La lectura en línia, la immediatesa digital, posen obstacles a la lectura de Proust?

És un problema però no ir-resoluble si de veritat volem entrar en el continent de la gran literatura. Certament, el món de Proust existeix per contraposició amb la rapidesa. És, diguem-ne, un sistema de descripcions aparentment estàtiques però que lliguen trames molt diverses, personatges d'identitats contradictòries, percepcions de tota naturalesa, constants transicions temporals. Tot lligat per un artifici de simetries i perfeccions. I per llegir-lo es necessita temps. La raó bàsica d'una obra d'art —com Proust— és el plaer, un plaer de l'esperit. És com *Les mil i una nits* amb el temps inexorable —divinitat tutelar interpretada pel narrador— que al final revela els rostres corcats dels personatges. Aquí tenim la novel·la com a món invisible, per contrast amb la novel·la-mirall, segons Stendhal.

Llegir-lo començant pel principi i acabant pel final?

Com tota gran obra literària, *A la recerca del temps perdut* té una primera lectura —la de joventut, ja després de l'adolescència— i després vénen les lectures fetes des de la maduresa. La primera vegada s'ha de llegir del principi al final. Després arribem a la relectura i ja no és imprescindible fer-ho de forma lineal. Amb els personatges i temes a la memòria, pots anar escollint i assaborint les parts que d'entrada ja van dur-te als paisatges

secrets de Proust i descobreixes noves aproximacions. Hi ha una filosofia del temps, el Proust amb un sentit de la comicitat que no sempre es té en compte. Tenim l'anàlisi de la gelosia, l'ambivalència de les relacions humanes, el poder dels noms, la transcendència de l'art. Una gran veritat és que es tracta d'una novel·la que interpel·la de seguida, personalment. Et fa conversar amb tu mateix, encara que parli d'una època que avui ens sembla molt llunyana. Això és irrellevant perquè l'important és que et portarà a conversar amb tu mateix, des de *Pel cantó de Swann* fins a *El temps retrobat*. I l'inqüestionable argument de la novel·la és la vocació literària del personatge central.

Quin va ser el primer contacte amb l'obra de Proust?

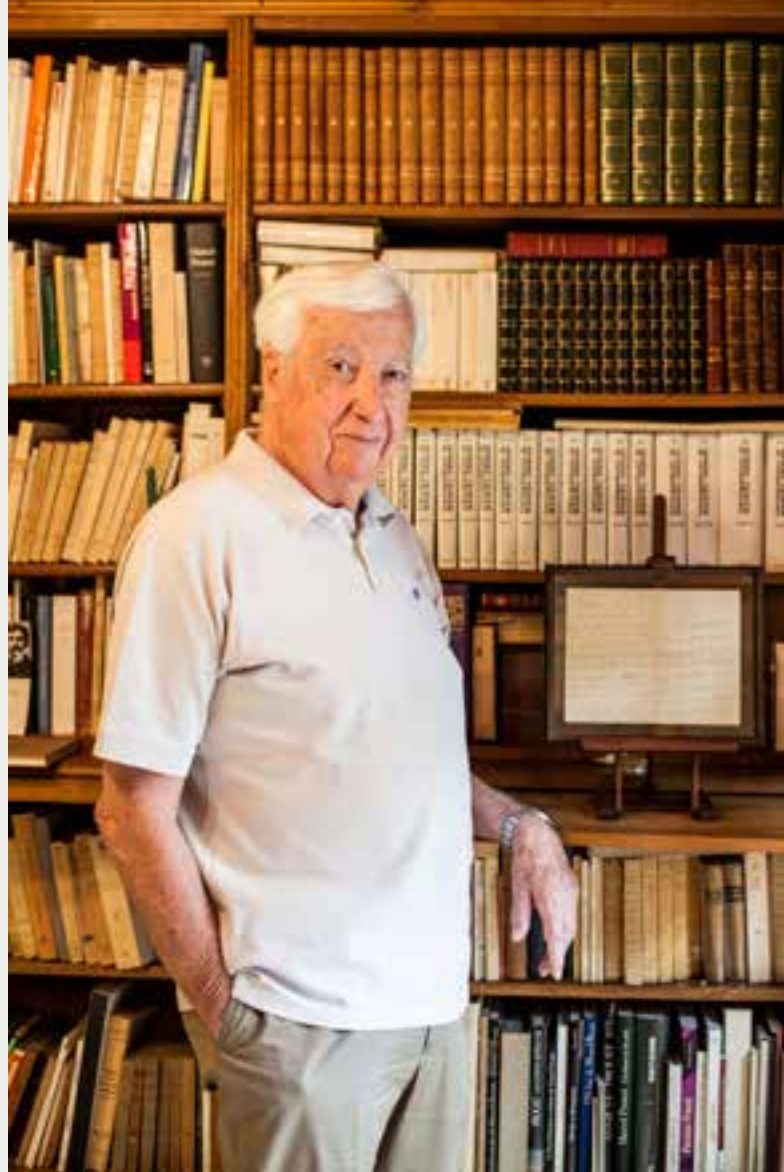
El meu pare sabia francès amb correcció i va ser ell qui es va anar entusiasmant per l'obra de Proust. Li agradava molt que jo li llegís en veu alta pàgines de Proust, pel meu accent parisenc. Abans jo m'ho havia de llegir per saber com respectar la puntuació, un recurs essencial en la prosa de Proust. Semblava una manera perfecta per avorrir Proust però un dia el vaig llegir en solitari i ho he fet fins ara. Era a París i devia tenir 17-18 anys. La primera lectura és d'aquella època. Fa molts anys que res que tingui a veure amb Proust m'és aliè. D'aquí ve *La biblioteca proustiana de Ferran Cuito*, en homenatge al meu pare.

Com és que Proust ens pot canviar la vida?

Després de la lectura de jove, ve la lectura d'una persona que ja ha tingut els desenganys de tothom. És fonamental perquè es necessita un grau de maduresa per poder absorbir de ple la novel·la, cada tema, cada episodi, cada personatge. L'altre dia, un amic meu, director d'òpera, em va parlar de la mort de la seva mare i vaig pensar a tornar a llegir la part de la mort de l'àvia a *A la recerca*, que és en el fons la mort de la mare. Retrobava una escenificació extraordinària. Hi entra i surt gent i cada personatge està dibuixat amb un toc inconfusible. No és atzar que el meu amic tingués la mateixa experiència.

Ara que és coneguda l'homosexualitat de Proust, el fet que els amors del seu protagonista siguin masculins convertits en personatges femenins manté la credibilitat?

És una més de les complexitats de *A la recerca*. La va viure com es vivia en aquella època, com una simulació i una culpa, a diferència d'un André Gide reivindicatiu. Però els personatges femenins són d'un dibuix magnífic, intensament inoblidable. La novel·la estava feta al 1913, ja pràcticament acabada, però se n'interromp la publicació amb la guerra i ell trenca amb el seu secretari —el seu amant—, que marxa i mor en un accident. I això a Proust li provoca un gran

trauma i llavors escriu *La fugitiva* i després *La presonera*. Va cap enrere. Segons Proust, no hi ha amor sense gelosia. S'inventa el personatge d'Albertina i tornar a ficar-lo dintre de la novel·la des del començament l'obliga a reescriure quasi tota la novel·la i donar entrada al personatge. A tota la primera part, l'alter ego del narrador és Swann, que té un *affaire* amb la famosa Odette. I, a la segona part, l'alter ego és Charles. Són les prodigioses simetries proustianes, d'una obra construïda de forma mil·limètrica, amb un rigor constructiu i arquitectònic molt precís. Són mil simetries inigualables. Hi ha el cantó de Guermantes i el cantó de Swann, tot de correspondències equiparable a l'estructura d'una catedral. En definitiva, la novel·la és composició. I a l'hora de compondre *A la recerca*, ha de lluitar contra el temps i la malaltia.

Com van i vénen els personatges de Proust?

A l'origen de la novel·la hi ha el *Contra Sainte-Beuve*. És el veritable embrió de *A la recerca*. Comença amb una primera part de records i reminiscències i sobre ➔

Amadeu Cuito, a la seva extraordinària biblioteca dedicada a Marcel Proust i que conté exemplars únics
[Foto de Flaminia Pelazzi]

‘La biblioteca proustiana de Ferran Cuito’ és un homenatge al pare d’Amadeu Cuito, responsable de la seva passió per l’escriptor francès
[Foto Flaminia Pelazzi]

escriure com s’ha d’escriure, segons ell entén la literatura. Després passa, en forma de conversa, a rebatre les idees del crític Sainte-Beuve. Fet i fet, què li permet realment escriure una novel·la? És l’invent d’aquest personatge equívoc que no se sap qui és, no té nom i té dues veus. És a dir, hi ha dos personatges: el jo que explica una sèrie d’aventures i al seu costat un altre que és ell mateix i que de tant en tant intervé. Aleshores les dues veus es dissocien. Hi ha una veu que comenta, que treu conclusions, que intenta elaborar lleis, que s’equivoca, que hi torna fins que al final arriba a una conclusió sobre què és realment l’obra d’art. És a dir, la clau de la seva vocació. Tot recomença. Per fer-ho curt: “La veritat no començarà fins que l’escriptor agafi dos objectes diferents, n’estableixi la relació i ho lligui pel vincle indestructible d’una aliança de paraules”. Sense això no hi ha literatura. I, a la vegada, el món visible no és el món de debò. Vivim entre les onades de la memòria. Al capdavall, només la metàfora pot donar eternitat a l’estil, deia Proust en un dels últims articles.

Com intervé la teoria de la memòria?

El meu bon amic novel·lista Claude Simon, premi Nobel de literatura, deia que quan llegeixes la descripció d’un cos ferit, no et cau la sang a sobre. Si

llegeixes sobre un incendi, no et cremes. La paraula *foc* no és el foc. L’astúcia subtil i la gran virtut de Proust és que ell sap que les paraules són enganyoses i que per descobrir la realitat que hi ha darrere d’un objecte o d’un sentiment s’ha de procedir per la via de la metàfora. És una cosa bastant general de l’època. Tocqueville escriu sobre la democràcia americana i de fet està escrivint sobre la democràcia europea o francesa. Així és com Proust entén que les motivacions dels éssers humans poden produir efectes contraris als propòsits. Per reconstruir una altra realitat, sap —com insisteix— que el món visible és inexistent. Per entendre’l n’hem de crear un altre i és possible gràcies al poder evocatiu de la paraula. El narrador confronta el temps perdut, i li revenen les reminiscències fortuïtes, involuntàries. La memòria involuntària. Els records inconscients, diu.

Proust no es va interessar gaire per la política... però en què creia?

Recordem que era jueu, francès i, per tant, estava molt integrat com a jueu assimilat. Coneix la religió, però no l’ha viscut. I això li dona un esperit d’assimilar les coses des d’un punt de vista més allunyat i crític. Políticament crec que era un home liberal. Pren partit a favor de Dreyfus, en el cèlebre cas que va dividir França. Té una idea de França però gens xovinista. Inclús amb la Gran Guerra, es cuida molt de no caure en el rebuig total de la civilització alemanya, com van fer altres. Per aquesta raó alguns van considerar que Proust no era gaire francès, probablement per un cert antisemitisme entre cometes.

Com és la mirada de Proust, com veu els seus personatges?

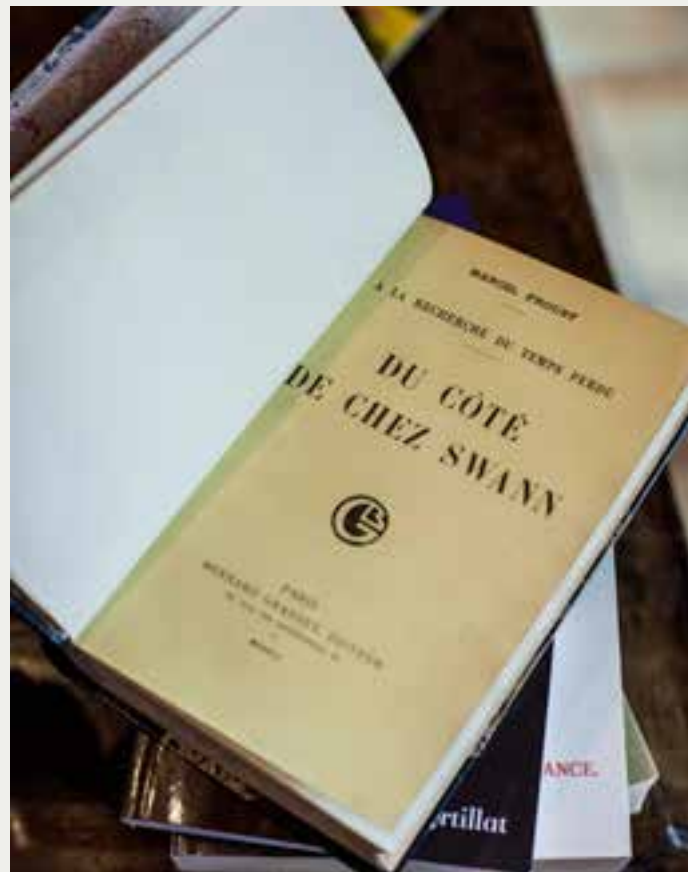
És desprietat. És directe. Realista. Alguns personatges són cruels, però la crueltat que pot resultar d’algunes descripcions sobre la societat francesa sempre queda compensada per la part positiva. Desprietat, sí. La decadència de l’últim volum és el pas inexorable del temps que ho destrueix tot. Al ball final dels Guermantes, obre la porta i es troba amb el resultat devastador del pas del temps.

Des del punt de vista de la religió, la seva religió és l’art.

S’ha dit que era un místic. Crec que no era religiós, ni catòlic ni jueu però coneixia bé les religions. És lector de Pascal, de la Bíblia. Però la seva vida és l’art i la salvació és escriure i crear una obra d’art, que és l’única cosa que pot lluitar contra el temps perquè al final quedarà.

Quan es fa escriptor Proust?

Quan és jove ja té la vocació d’escriure. Ell va buscant el seu camí i en el fons tota la seva vida busca aquest camí, el busca a través dels autors que llegeix i

dels crítics. Intenta fer crítica literària, escriu els pastitxos i la novel·la *Jean Santeuil*, que és una versió primigènia i molt incompleta de *A la recerca*. Era un snob? Viu en una època en la qual hi ha un gir de la societat, desapareix l'aristocràcia i entren en escena els burgesos, una altra gran simetria proustiana que culmina quan el narrador torna a París, després d'una estada en una casa de salut. La princesa de Guermantes l'invita al seu saló. Hi retroba els personatges de *A la recerca*. Arribismes i decadències, el pas del temps ho desfà tot.

És un 'voyeur'.

Proust és un *voyeur*. Tornem a les dues veus, dissociades: Marcel i el jo narrador, un *voyeur* que a l'obra no s'explica i no se sap qui és. És un personatge equívoc que té una extraordinària capacitat d'anàlisi de les persones i les situacions socials, i ho analitza amb una gran agudesia. És un *voyeur* no sols d'escenes diguem-ne pecaminoses, sinó també de la societat. Ho mira tot amb lupa i el resultat és la gran literatura.

Suposo hi ha un moment entre 'Jean Santeuil' i 'A la recerca' en què Proust obté un coneixement especial de la naturalesa humana...

El jove Marcel Proust es guia en les tenebres i va buscant el camí. Crec que Proust és Proust quan fa l'invent del personatge del narrador. El narrador —diu— que relata i diu jo. El narrador que diu jo i no sempre sóc jo. Quan troba el narrador troba la clau per escriure una novel·la. És el desllorigador que li permet entrar i fabricar la novel·la. I, segons crec, es produeix quan acaba *Jean Santeuil* i s'adona que no li funciona. Necessitava descobrir el to i l'estructura. Proust troba el to quan veu que pot existir el segon narrador. I aleshores aquestes dues veus dirigeixen tota la novel·la.

Si llegim 'A la recerca del temps perdut', hi trobem claus per entendre el món actual?

Proust és actual perquè quan fa una crítica de la societat i dels seus canvis, resulta que aquests canvis estan pensats en una direcció però sovint en produeixen uns altres, en un sentit que pot ser fins i tot contrari. És una lliçó inalterable de l'obra de Proust, per al segle passat i per al segle actual. El temps perdut, el temps trobat. Quan llegeixes Proust i veus com una classe social desapareix i n'apareix una altra, no és el retrat indirecte d'una societat com la nostra? ●

Entre les joies que conserva Cuito, destaquen aquesta dedicatòria original de Proust i una primera edició de la novel·la 'Pel camí de Swann' [Fotos de Flaminia Pelazzi]

PROUST, O POSAR-SE A ESCRIURE

El dia que els lectors de 'A la recerca del temps perdut' hàgim après a distingir com cal el novel·lista Marcel Proust del personatge sense nom designat com el Narrador, aquest dia haurem entès moltes veritats sobre les relacions entre la vida i l'art

per Lluís Maria Todó

— Si hi hagués un sant patró dels escriptors, ara mateix seria Marcel Proust. No sols perquè finalment *A la recerca del temps perdut* s'ha consolidat com una de les novel·les més grans de tots els temps, i amb el mèrit afegit que això ha ocorregut en un temps en què les nocions d'excel·lència i de cànon literari han entrat en crisi radical, sinó també perquè la vida i l'obra del seu autor componen un mite que sembla creat perquè l'assumeixin els escriptors i sobretot els aspirants a escriptor.

Efectivament, Marcel Proust, a través de la seva novel·la i també a través de les diverses biografies que han anat apareixent i encara apareixen, ha funcionat com un poderós generador de relats més o menys mitològics relacionats sobretot amb l'escriptura i l'escriptor. El mite més conegut, la famosíssima magdalena sucada amb te, suggereix que la nostra memòria involuntària s'activa mitjançant sensacions inopinades que ens permeten recuperar un passat remot, i que aquesta vivència és causa de felicitat i motor de creació.

Hi ha un altre mite proustià que sembla adreçat més específicament als aprendents d'escriptor, el que diu que l'aspirant a novel·lista no s'ha de sentir massa culpable si de vegades s'imagina estar perdent el temps, perquè aquest temps perdut, les hores que passem als

bars, o amb amics i amants, o llegint, viatjant o practicant qualsevol mena de distracció, finalment i quan es donin les

condicions requerides, totes aquestes experiències es convertiran en material de ficció i aniran a parar a un llibre. L'esquema general d'aquest aspecte del mite Proust conta que la vida de l'escriptor es divideix en dues etapes: durant la primera acumules vivències, sensacions i aprenentatges diversos, fins que arriba un moment en què consideres que ha arribat l'hora de tancar-te i transmutar tot aquest material viscut en paraules, en obra d'art verbal. Primer la vida i després l'escriptura que la imita, primer els plers i els ensenyaments, després l'ascetisme creador. En alguns casos, aquest relat pot aportar un consol provisional i tal vegada útil, però no deixa de ser també bastant enganyós.

La novel·la de Proust és el primer aliment d'aquest relat, perquè *A la recerca del temps perdut* conté molts temes, però segurament un dels més interessants és el de la relació o les relacions que s'estableixen entre la vida i l'art, i ho fa presentant la vida del seu protagonista pivotant al voltant d'un punt que se situa alhora al final de la novel·la i al seu començament, al seu origen: l'escena en què aquest Narrador sense nom, després de viure, estimar, patir i aprendre, decideix que ha arribat el moment de retirar-se i posar-se a escriure. A escriure què? Doncs a escriure precisament aquella novel·la que acabem de llegir, i que el seu autor s'ha passat pàgines i pàgines declarant que era incapaç d'escriure.

Per a l'aprenent d'escriptor és molt fàcil fer un ús retorçat d'aquesta lògica de la procrastinació i passar-se anys pensant que potser encara no li ha arribat el moment de recloure's

per posar-se a escriure, que encara li falten coses per conèixer i viure, que ja notarà, com va notar el Narrador de la *Recherche*, quan ha arribat al punt just de maduració i finalment està preparat per posar-se a la feina. A la realitat de Marcel Proust, però, les coses no van ocórrer exactament com a la novel·la, aquest autor va començar a escriure molt abans de tancar-se per construir la gran catedral que és la *Recherche*, i els últims anys de la seva vida, ja reclus i fins al mateix moment de la mort, els va passar alternant en la mesura en què la salut li ho permetia l'observació i l'acumulació de dades amb l'escriptura en curs, que es va revelar pròpiament interminable. En alguns casos, el lapse que separa una experiència de la seva transposició novel·lesca és astoradorament breu, i Marcel Proust només interrompia l'enclaustrament per comprovar un detall, o escoltava una música per provocar la sensació que necessitava per a la seva novel·la. El cas més conegut i més emocionant d'aquesta immediatesa és el de la visita que va fer Proust a l'exposició de Vermeer que es va celebrar a París el 1921, on de sobte es va trobar molt malament. Quan va estar una mica refet va apressar-se a tornar a casa per explicar l'experiència. No crec que hi hagi cap altre cas a la història de la literatura en què un escriptor hagi estat tan a prop de realitzar aquest impossible: descriure la pròpia mort.

La divisió taxativa entre uns anys de vida mundana i formació i uns anys de reclusió i escriptura és, doncs, un relat mític que es pot aplicar al Narrador de la *Recherche*, perquè així ho explica el seu creador, però que no respon ben bé a la realitat que va viure Marcel Proust quan va elaborar la seva obra mestra. El dia que els lectors de *A la recerca del temps perdut* hàgim après a distingir com cal el novel·lista Marcel Proust del personatge sense nom designat com el Narrador, aquest dia haurem entès moltes veritats sobre les relacions entre la vida i l'art. Si algun d'aquests lectors és també un aprenent d'escriptor, haurà après una altra veritat molt més valuosa que qualsevol mite, i s'asseurà a escriure sense esperar ni un instant. ●

Lluís Maria Todó és novel·lista i traductor

Retrat de Marcel Proust, obra de Jacques Emile Blanche (1861-1942)
[Foto de DeAgostini/Getty Images]

PER QUÈ LLEGIR PROUST AVUI?

‘A la recerca del temps perdut’ és una obra que desborda humor i optimisme. I si continua tenint lectors un segle després és perquè primer de tot és una novel·la ben escrita, amb un estil únic que reflecteix una mirada sobre el món. No és, doncs, cap assaig filosòfic, sinó un relat novel·lesc que enganxa i fa passar una bona estona. I no és això, al capdavant, el que busquem tots els lectors?

per Valèria Gaillard

—*The Wire*, *Game of Thrones*, *Madmen*... una de les formes d'oci més esteses avui dia són les sèries televisives. Es considera que concentren el talent dels creadors actuals. Doncs bé, *A la recerca del temps perdut* —abreujada com la *Recherche*— no està tan lluny del que podria ser una sèrie. En quin sentit? Molt fàcil: Proust en la seva novel·la de set volums exemplifica el pas del temps. Com a les sèries, els personatges evolucionen, uns aprenen coses i creixen, altres simplement es degraden i s'estanquen. Els veiem transmutar amb els anys, però, com en la vida, aquests canvis només són perceptibles després d'un lapsus llarg de temps. Així procedeix l'obra de Proust, a través de la mirada obliqua d'un nen —després un adult— que observa les persones del seu voltant, i aquestes prenen vida, no ja a la manera plana de les imatges, sinó que apareixen retratades en quatre dimensions —en què la quarta és el temps— amb totes les seves contradiccions, somnis, esperances i frustracions. Que ens fa por la magnitud de la *Recherche*? Ens hi hem d'aproximar amb l'esperit aventurer de qui s'endinsa en un univers més proper, d'altra banda, del que d'entrada ens podríem imaginar. Algunes sèries tracten de realitats remotes, distòpiques, per no dir delirants. En canvi, la *Recherche* està ambientada a la França de finals del segle XIX principis del XX, i retrata en part la Belle Époque, aquell període d'efervescència animat per mil invents sonats que la Gran Guerra va estroncar, i com es va viure el conflicte bèl·lic des de París. Ras i curt: la *Recherche* ens parla de la nostra història i cultura.

La novel·la està escrita amb una llengua rica, però col·loquial. No hi ha cultismes, o pocs, i només per retratar certs personatges. El narrador ens parla a cau d'orella, ens relata la història de la seva vocació d'escriptor, un argument del tot accessible per al lector actual que estigui predisposat a escoltar. Així doncs, cal deixar de costat la por a una obra que, de tant coneguda i estudiada, ha quedat atrapada —ai!— en un embull de prejudicis. La *Recherche* no es redueix al tòpic de la magdalena, símbol dels records que afloren transportats per les sensacions. No, la *Recherche* va més enllà. És una experiència literària que ha sacsejat milers de lectors, entre els quals els grans pensadors, escriptors i artistes del segle XX. Tots hi han passat: és un autor *incontournable* al costat de Joyce, Kafka o Freud. Què hi han trobat? Aquesta curiositat ens hauria d'esperonar a enfrontar-nos a una lectura que només demana paciència. A l'inici pot tirar enrere la prosa sinuosa i ramificada. Ara bé, un cop ens adaptem a la seva cadència, la seva musicalitat, se t'endú corrent avall per desembocar en un gaudi estètic d'alta volada. Són sublims, per exemple, els passatges en què Proust descriu l'enlairar-se d'una frase musical, o bé l'amant presonera que, adormida, s'apareix com una heura estesa sobre el llit. I el gaudi no és només estètic, sinó també a un nivell més profund i personal. La *Recherche* és d'aquestes novel·les que t'obre els ulls a la realitat. L'amor, el dolor, la memòria, el temps, les relacions humanes, l'art o l'escriptura no es veuen igual un cop s'ha cavalcat per les seves tres mil pàgines. Proust desvela sentiments, sen-

sacions, emocions que són intemporals, per això, com Shakespeare, s'adreça a nosaltres, lectors del segle XXI, ens ajuda a comprendre'ns i a conèixer-nos millor. De fet Proust pretenia això, que cada lector arribés a “llegir en ell mateix”, es fes càrrec de la seva existència a través de l'escriptura, perquè per a ell “la vida veritable, la vida finalment descoberta i esclarida, l'única vida per tant realment viscuda, és la literatura”.

Sí, la imatge —també icona— de Proust, que ens observa des de la profunditat dels seus ulls orientals amb posat pensarós, ha fet molt de mal. Es pot deduir que la seva obra és obscura

i tediosa. Ni de bon tros. La *Recherche* és una obra que desborda humor i optimisme. I si continua tenint lectors un segle després és perquè primer de tot és una novel·la ben escrita, amb un estil únic que reflecteix una mirada sobre el món. No és, doncs, cap assaig filosòfic, sinó un relat novel·lesc que enganxa i fa passar una bona estona. I no és això, al capdavant, el que busquem tots els lectors?

Per assaborir tot el procés que compartim amb el narrador, que no és Marcel Proust —atenció!—, és millor començar pel primer volum, *Pel cantó de*

'Une soirée', pintat pel francès Jean Béraud el 1878, que tan bé projecta el món proustià [Foto: Album]

Swann, i anar avançant per *A l'ombra de les noies en flor*, *El cantó de Guermantes*, *Sodoma i Gomorra*, *La presonera* i *Albertina desapareguda* fins a *El temps retrobat*. El final enllaça amb l'inici, per tant és interessant passar per les parts successives, agafats de la mà del narrador que es va transformant fins a la revelació final. Potser no cal trencar-se una cama per poder llegir la *Recherche*, tal com es lamentava el germà de Marcel, Robert Proust. Però sí que és una lectura que requereix concentració i temps. En aquest sentit, les vacances estivals són

una bona ocasió, però no és cap llibre de platja, sinó d'ombra i calma. Alguns trucs: escoltar la *Sonata en A major per a violí i piano* de César Franck amb les pàgines de *Un amor de Swann*, i consultar el volum *Paintings in Proust: A Visual Companion to in Search of Lost Time* d'Eric Karpeles per anar resseguint totes les referències pictòriques que apareixen a l'obra. Bona lectura! ●

Valèria Gaillard és periodista cultural d'"El Punt Avui" i traductora de Marcel Proust, del qual ha publicat 'Pel cantó de Swann' i 'A l'ombra de les noies en flor' amb labutxaca. Actualment prepara 'El cantó de Guermantes'

MARCEL PROUST

PROUSTIANS DE BARCELONA

‘A la recerca del temps perdut’ demostra que la memòria de la intel·ligència pot reflectir els records conscients però sense arribar a una percepció profunda de la realitat. Aquesta demostració fascina els lectors de Proust, des dels anys de la Gran Penya de l’Ateneu de Barcelona amb Pla i Sagarra fins als seus lectors d’avui, visitants imaginaris del Ritz de la place Vendôme

— La llegenda atribueix a l’abúlic i subtil doctor Borralleras una lectura primerenca de Marcel Proust que encomana als ateneistes eminents de la seva tertúlia. D’Ors no va aconseguir entendre el que representava Proust però hi havia Sagarra —la *Vida privada* del qual té una veta proustiana— i Pla. Gaziell és dels primers que escriu sobre *A la recerca del temps perdut* de Proust. Més endavant, Llorenç Villalonga va escriure uns divertits “pastitxos” proustians. Proust apareix en un relat mordaç de Salvador Espriu i després treu el cap en el to estilístic de Mercè Rodoreda. Bofill i Ferro tradueix *Un amor de Swann* al català i Carlos Pujol al castellà. Maurici Serrahima escriu l’assaig *Marcel Proust*. Gabriel Ferrater el llegeix amb penetració intel·lectual.

Volum rere volum, Proust emprèn les seves mil i una nits, i s’entrega a la seva obra més enllà de la fullaraca mundana que tant el fascina. Aquell escriptor malaltís i esnob parla d’un món perdut que tindrà lectors fins i tot quan Twitter hagi estat a punt d’aniquilar el plaer de llegir perquè, contra el temps i la malaltia, la vida de debò és la literatura. Per això escriu que el geni artístic actua a la manera d’aquestes temperatures extremadament elevades que tenen la capacitat de dissociar les combinacions d’àtoms i reagrupar-los d’acord amb un ordre absolutament contrari i que correspon a un altre tipus. Després de la futilitat, Proust fa una immersió en la solitud de l’escriptor, atrafegat en la construcció musical d’una obra amb l’ambició d’una nova comèdia humana. Escriu les seves últimes pàgines en una habitació folrada de suro, custodiat per la fidel governanta Céleste Albaret, en el viatge definitiu cap a la infància impossible.

“La seva obra és una substància polimorfa, contínua i en moviment, per tant més líquida que sòlida, una correntia, el desenrotllament en el temps d’una sensibilitat malaltissa de tan fina, i d’una activitat crítica formidablement lúcida.”

Jaume Bofill i Ferro

“*En busca del tiempo perdido* es una larga sucesión de errores, el protagonista se va equivocando una y otra vez (y nos equivoca a nosotros, que no nos damos cuenta de que repetimos con él la experiencia del vivir), hasta que, ya viejo, tiene de pronto la iluminación de lo que significa todo aquello. El pasado no puede volver a vivirse, pero su experiencia, el camino de la vida hecho de errores, puede y debe hacerse novela, y esta termina anunciando que se va a escribir la historia que acabamos de leer. La vida se ha consumido, pero el Arte hará inmortal su experiencia e iluminará su Verdad. Una vez más, para el artista la palabra es lo que salva, a modo de un sucedáneo de religión que está cerca de serlo.”

Carlos Pujol

“La obra quedó completa en 1927, al publicarse *Le temps retrouvé* (‘El tiempo recobrado’). Título orgulloso para un tomo siniestro, en el que Proust da una visión de aquellarre de un mundo envejecido al envejecer él, y cambiado en su aspecto por el paso de la guerra, hasta hacérsele incomprensible. Pero el triunfo artístico pesa para él más que la frustración humana, y si puede decirse que, en general y no solo en el último tomo, *A la recherche du temps perdu* es obra de un pesimismo atroz, en el que la personalidad humana se presenta constituida por intermitencias y frustraciones, en definitiva la inmensa energía creadora que en la obra misma se ha vertido transforma la visión, y el mundo queda como exaltado en la obra que niega su realidad y su finalidad.”

Gabriel Ferrater

“És un d’aquells autors a qui, precisament perquè la seva lectura inicialment repel·leix, cal agafar l’embocadura –cosa difícil, que exigeix un cert esforç, i demana una mica de constància–. Quan, per seguir el símil, l’embocadura s’ha agafat, apareix un món inacabable de delícies, de suggestions, de filons de realitat riquíssima i insospitada, una *imago mundi* fascinadora, exultant. Marcel Proust no és pas un realista de la realitat crua i directa i de vegades poetitzada. És un realista dels records de la realitat –el temps trobat–, cosa sensiblement diferent, sovint més complicada. La realitat dels records se li dona amb un realisme molt més ric que el realisme directe i immediat. En la base de l’obra de Proust hi ha un onanisme esborronador, microfònic, persistent, deliberat, continuat, infinitament petit, infinitament gran, transcendent.”

Josep Pla

“El estilo de Proust es una verdadera orquestación literaria. Su riqueza de tonos, matices y ritmos, llega a ser prodigiosa. Cada obra –y aún la obra entera, la inmensa exploración *En busca del tiempo perdido*– forma un bloque compacto, con sus leitmotivos esenciales, sus desarrollos y progresiones melódicas, sus cambios de tono, sus trasposos de temas de unos instrumentos a otros, sus plenos metálicos, sus sordinas en la cuerda, sus inefables dulzuras de clarinetes y óboes. De ahí la imposibilidad de arrancar fácilmente un fragmento de ese vasto y armonioso conjunto, para analizarlo por separado. De ahí esa explicable impresión de invertebradura que produce, si se examina a pedazos, delimitando una parte de la obra con los ojos, como se hace con la figura de un cuadro. La verdadera estructura, la trabazón esencial de la obra, están en su conjunto. Sus detalles pueden parecer excesivos o desfocados, si se desgajan del fondo común, lo mismo que ocurre si aislamos, en la tetralogía de Wagner, un diálogo suelto, una de esas en apariencia interminables conversaciones entre Wotan y Erda.”

Gaziel

“Per això, qualsevol artista que sigui veritablement important ha de produir el seu propi estil. Per això Proust deia que tots «els llibres bons són escrits en una mena de llengua estrangera. Cadascun de nosaltres posa sota cada paraula el seu sentit, que, de vegades, és un contrasentit. Però, en els bons llibres, tots els contrasentits que hi posem són bells». Sense un estil personal –que, senzill o complex, pot ésser d’antuvi, en tant que ens sorprèn i en tant que compleix la missió creadora, tan difícil d’entendre com una llengua estrangera– l’escriptor no podria crear: no podria donar l’aparença escrita de la seva visió personal de la realitat.”

Maurici Serrahima

ManpowerGroup™

NO ÉS NOMÉS EL QUE FEM SINÓ TAMBÉ **COM HO FEM**

Un any més, renovem el segell EFQM, que reconeix la gestió excel·lent de les organitzacions. I ho fem assolint la màxima qualificació: 500+. Som una de les 10 empreses privades del país i l'única companyia del nostre sector amb aquest reconeixement.

www.manpowergroup.com

ManpowerGroup, líders en excel·lència.

TOP EMPLOYER

EXCEL·LENT

FLEXIBLE

ÈTICA

ADMIRADA

RESPONSABLE

ATRACTIVA

ESTRATÈGICA

SOSTENIBLE

COMPROMESA

F

Temes de demà

—Aventurar-se en la simulació del futur té grans riscos, però és una de les tasques més fascinants en el món del Big Data i la cultura robòtica. La humanitat segueix intentant dur a la pràctica el futur que la literatura va imaginar en el passat, a la cruïlla entre la realitat que supera la ficció i la ficció que la realitat encara no ha posat en el present. Entre els “Temes de demà”, Joaquim Gay de Montellà explora les possibilitats prodigioses del túnel Europa-Àfrica, María Castillo analitza la raó estratègica de les Canàries, el professor Benito Arruñada escriu per a **F** sobre el canvi tecnològic en l’educació superior —la universitat del futur— i Markus J. Beyrer, director general de BusinessEurope, estudia les conseqüències actuals del diàleg macroeconòmic a la UE. Podem deduir que no pocs dels temes de demà són el desenllaç sempre obert de les idees que avui semblen il·lusòries i qualsevol dia seran realitat.

40

Set llegües de viatge submarí pel túnel de l’Estret
per Joaquim Gay de Montellà

42

Raó estratègica de Canàries
per María Castillo

44

El túnel més llarg
per Valentí Puig

46

Canvi tecnològic i educació superior
per Benito Arruñada

50

Política i diàleg macroeconòmic
per Markus J. Beyrer

SET LLEGÜES DE VIATGE SUBMARÍ PEL TÚNEL DE L'ESTRET

Més que mai és oportú insistir en el projecte sempre ajornat de l'Enllaç Fix de Gibraltar que pretén unir Àfrica i Europa. La premsa dels anys trenta del segle passat augurava que el túnel “beneficiaria tota la humanitat i tindria tanta influència en el continent africà com el canal de Suez al sud d'Àsia”. Avui és un projecte de gran interès, entre altres coses, com a prolongació del Corredor Mediterrani i eix de la xarxa transmediterrània

per Joaquim Gay de Montellà

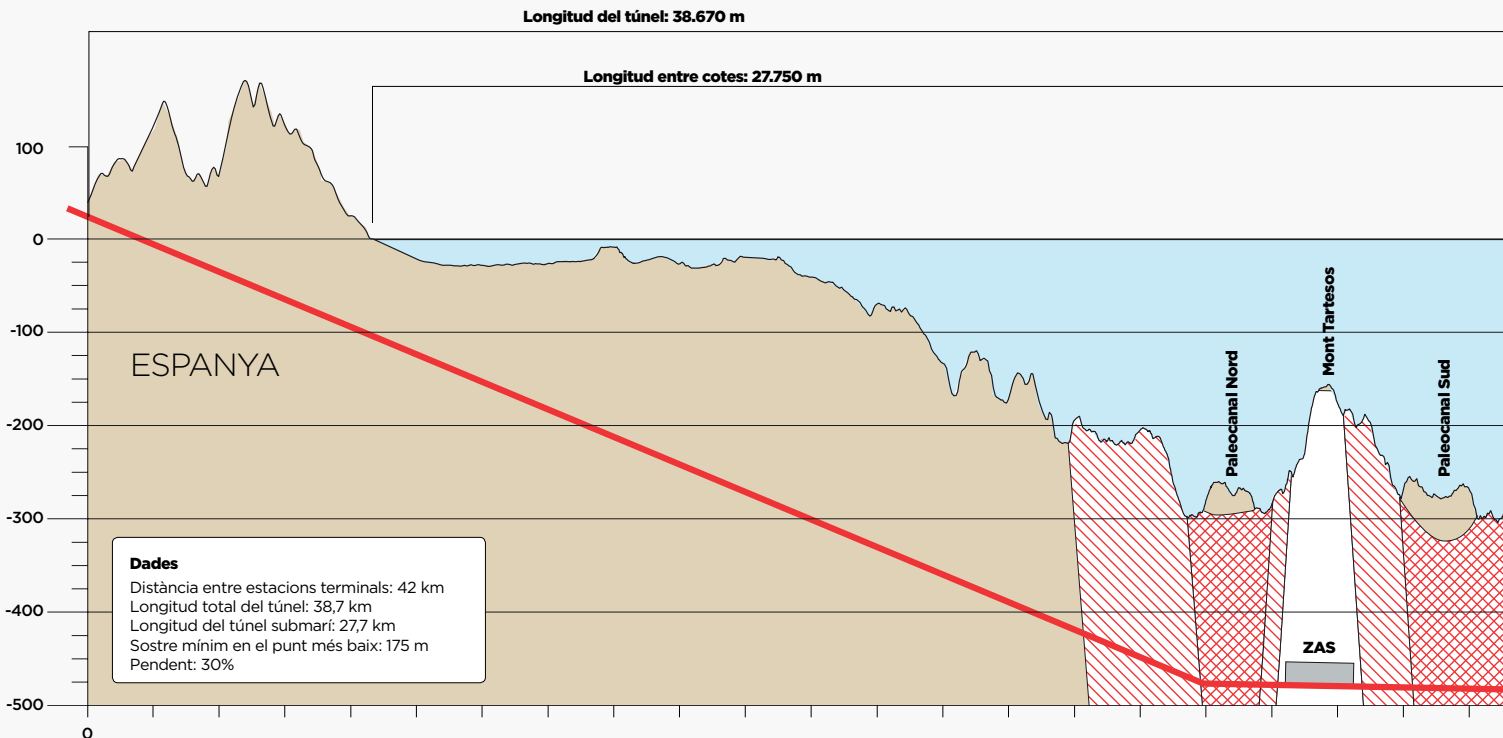
—Després d'anys d'estudis i prospeccions geològiques, el projecte del túnel submarí de l'Estret sosté que disposaria d'una longitud d'uns 38,7 quilòmetres, i uniria Punta Paloma, al terme municipal de Tarifa (Cadis), amb Punta Malabata, al Marroc. Aproximadament 28 km discorrerien a uns 400 o 500 metres de profunditat —el llit marí es troba a uns 300 metres—. El cost estimat de l'obra és superior als 6 bilions d'euros i l'entrada en servei estaria prevista per al 2025. El temps estimat de viatge entre les terminals ferroviàries es calcula que seria de 30 minuts. El farien servir 9 milions de passatgers el primer any després de la inauguració, 11 milions

en el segon any i es transportarien 8 milions de tones de mercaderies. La doble línia ferroviària donaria servei a trens llançadora per transportar vehicles i també trens AVE, però la velocitat per aquestes vies no podria ser superior als 120 km per hora. El projecte fa referència a dos túnels amb la seva pròpia línia ferroviària, independents i paral·lels, amb un diàmetre de 7,5 metres, i un tercer túnel per a seguretat i manteniment, una mica més estret, situat entre els dos, als quals s'hauria d'accedir en intervals regulars. En total són 42 quilòmetres entre les terminals ferroviàries espanyola i marroquina, i 38,7 de túnel. Amb prou feines set llegües de viatge submarí.

CATACLISME GEOLÒGIC O EL

MITE D'HÈRCULES.

El cataclisme que va donar lloc a l'Estret està representat en el mite d'Hèrcules, “que va separar les dues muntanyes unides, Abila i Calp, com una serralada contínua i així va ser com l'oceà, que abans contenia la mola de les muntanyes, va poder entrar als llocs que ara inunda: des d'aquí el mar s'expandeix més extensament i, avançant amb gran força, retalla les terres que retrocedeixen i queden bastant més allunyades”, tal com va escriure el geògraf romà Pomponi Mela. Entre astrònoms alexandrins, matemàtics romans, filòsofs grecs, geògrafs i cronistes àrabs abunden també fantasies fabuloses

que situen en l'origen de l'Estret la voluntat de separar dos pobles i dos continents en guerra permanent. Però la veritat és que quan això va passar, segons ens ensenya la geologia, encara no hi havia vida humana al planeta. El professor Carlos Velasco Murviedro ho recull a la seva *Historia documental de los proyectos de Enlace Fijo del Estrecho de Gibraltar*; obra principal publicada aquest 2016.

REDUIR LES INCERTESES. La idea de connectar geografies limítrofes és permanent i això és possible gràcies a grans obres com l'Eurotúnel, l'Enllaç Fix de l'Estret d'Öresund —Dinamarca i Suècia— i el pont del Gran Belt que connecta les illes daneses Selàndia i Fiònia. La primera referència sobre el túnel submarí de Gibraltar —és impossible un pont per la profunditat del llit, i els forts corrents i vents de la zona— és del 1869. Des de llavors s'han previst projectes amb una gran varietat de solucions, el 1908, el 1927, el 1929 i el 1956. El projecte actual s'emmarca en el programa de desenvolupament de la xarxa transmediterrània i encara que Espanya i el Marroc disposen

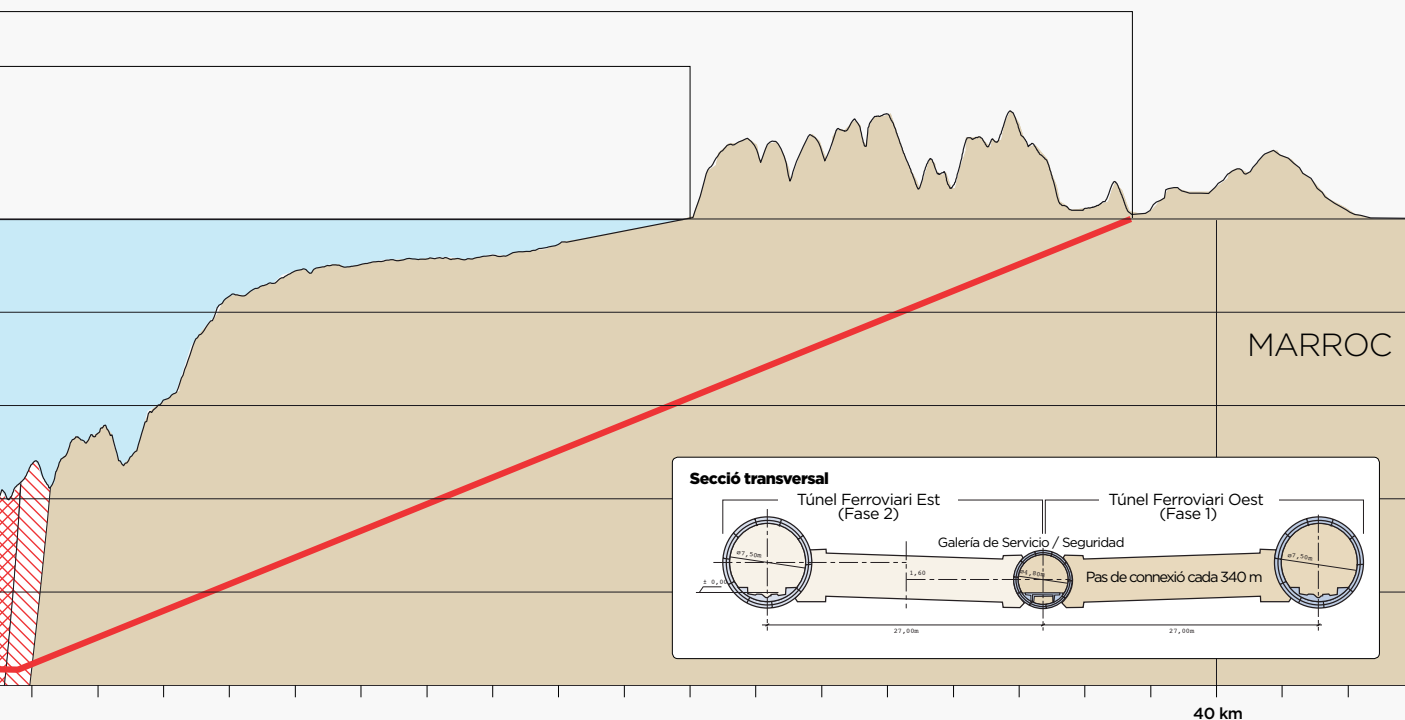
de dues societats estatals —SECEGSA i la Societat Nationale d'Études du Detroit de Gibraltar—, sota la direcció d'un comitè mixt intergovernamental permanent, la veritat és que encara falta completar informes tècnics per reduir les incerteses tant geològiques i geotècniques com de viabilitat econòmica i financera.

Per diverses raons, el projecte ha quedat sempre ajornat. Sens dubte es tracta d'un projecte que requereix inversió intensiva en capital i una gran certesa i seguretat tècnica que mai no s'ha obtingut al 100%. Si a això hi afegim personalismes entre enginyers, projectes contradictoris, perspectives polítiques diverses, competència entre països —fonamentalment França i Espanya—, la Guerra Civil espanyola i ara un gran desconcert de l'equilibri geopolític mundial, el repte sembla ben difícil. Val la pena destacar un punt que es deixa caure en l'informe que el 1932 envia el conseller de Comerç Exterior de França, el doctor Lucien-Graux, al ministre francès de Comerç i Indústria en què suggereix que el túnel “és una obra que beneficia tota la humanitat. Europa té el deure d'ajudar en la seva execució, a

l'espera del túnel sota el Bòsfor. Un bon gest per a Anglaterra seria el retorn de Gibraltar a Espanya. Durant dos-cents onze anys, Anglaterra va romandre a Calais i va ser una anomalia política, històrica i geogràfica. La mateixa que l'ocupació de la petita roca espanyola, clau per al Mediterrani, pels canons britànics”.

Són històries i mites sobre un projecte que conté més futur que passat i que tard o d'hora obtindrà el suport i el compromís de la comunitat internacional i, especialment, de la Unió Europea. L'Enllaç Fix de Gibraltar prolonga el Corredor Mediterrani, connecta l'Àfrica i Europa, i sobretot obre grans oportunitats per a les empreses europees. La població del continent africà s'ha duplicat en els últims 30 anys. El 2040 representarà el 19% de la població mundial, joves amb creixent poder adquisitiu i alta productivitat. L'Enllaç ha de ser motor transformador d'Europa i l'Àfrica i accelerador de l'imprecindible i essencial Corredor del Mediterrani. ●

Joaquim Gay de Montellà és president de Foment del Treball

RAÓ ESTRATÈGICA DE CANÀRIES

Incloses a la UE i protegides per l'OTAN, les illes són un centre de distribució i d'operacions idoni per invertir en mercats emergents i es beneficien de la fiscalitat més baixa d'Europa

per María Castillo Dolagaray

— Les Illes Canàries, per la seva privilegiada situació en el globus, són el “portaavions” d'entrada i sortida de tot el trànsit marítim amb Àfrica Occidental i són també el territori més meridional d'Europa. Per les seves infraestructures portuàries són, a més, la ruta natural cap a Iberoamèrica, i se sumen a la important vinculació històrica i els llaços de sang que les uneixen. Com a territori de la UE, disposen d'un alt nivell de seguretat a banda de ser una important destinació turística per la bondat del clima i els cels impol·luts que té. Si valorem el valor geopolític del turisme, “moviment de persones que es desplacen del seu entorn natural”, que arriba actualment a la xifra de 1.000 milions de turistes l'any, és clarament un instrument determinant per lluitar contra les barreres polítiques, ideològiques i econòmiques, tal com ho ha descrit la UE.

Des del punt de vista físic, les Illes Canàries pertanyen a la regió de la Macaronèsia juntament amb Madeira, les Illes Salvatges, Açores i Cap Verd. Si tenim en compte factors com l'humà, l'econòmic o el sociopolític, Canàries està inclosa a la UE mentre que en l'àmbit de la seguretat pertany a la regió euroatlàntica, territoris que els països de l'OTAN s'obliguen a protegir. L'historiador A. Mahan (1840-1914) afirmava que la supremacia de l'Imperi britànic es va basar en un comerç exterior pròsper, una eficient marina mercant, unes bases on els vaixells es poguessin reparar i disposar de provisions amb una potència marina que defensés els vaixells del comerç si fos necessari: “Cristófor Colom, al comandament d'una flotilla de

dues caravel·les i una nau, va partir l'agost del 1492 del port de Palos de la Frontera, però va ser en aigües de Canàries, la porta d'entrada de l'oceà Atlàntic, on l'expedició va condicionar les naus i va omplir les sentines per començar el viatge”.

Tant el Govern de Canàries —a través del pla estratègic promocional de les Illes 2012-2016—, com l'espanyol —Pla Nacional i Integral de Turisme—, pretenen afavorir les inversions, públiques i privades, amb un objectiu comú: millorar el desenvolupament del turisme internacional. Les Illes Canàries, amb la seva oferta de clima, platges, paisatges, l'hospitalitat de la gent, les infraestructures i l'excel·lència en serveis prestats, reben una part molt important d'aquest turisme. El punt següent seria el comerç, de nou. Les Illes Canàries, amb la seva situació geogràfica tan específica, disposen d'un gran potencial com a base logística de trànsit de mercaderies, un espai de relacions tricontinentals, entre Europa, l'Àfrica i l'Amèrica Llatina. No en va, el lloc més proper entre el Brasil i Europa és l'Arxipèlag.

A la trobada empresarial “Canàries, una oportunitat d'inversió” de l'octubre del 2015, el president de la CEOE, Juan Rosell, assenyalava que Canàries té molts

avantatges com a destinació d'inversió i centre d'operacions per a les empreses nacionals i internacionals interessades a operar a l'Àfrica subsahariana i, d'altra banda, la pertinença a la UE i la seva proximitat al continent africà la converteix en un centre de distribució i d'operacions idoni per a empreses i institucions que vulguin invertir en potencials mercats emergents. Al seu torn, el president del Govern canari, Fernando Clavijo, va destacar que Canàries es beneficia de la fiscalitat més baixa d'Europa —Zona Especial Canària—, amb un tipus impositiu del 4% en l'impost de societats, enfront del tipus mitjà del 28% a la resta d'Espanya o davant del 23% de mitjana a la resta de la UE.

El 14 de juliol de 2014 a la base logística del Programa Mundial d'Aliments del Puerto de la Luz y de las Palmas es marca una fita per a Espanya, l'Àfrica i Nacions Unides —Xarxa de Dipòsits de Resposta Humanitària, UNHRD en anglès—, ja que s'ha triat Canàries per la seva posició estratègica en el món, pont entre tres continents, per sumar-se a les altres cinc ubicacions del PMA. El ministre d'Exteriors, García Margallo, inaugura el centre operatiu espanyol que, connectant amb efici-

An aerial photograph showing the Canary Islands in the upper left, the dark blue ocean in the center, and the sandy, arid coastline of Morocco in the lower right. The islands are green and brown, while the Moroccan coast is a vast expanse of yellow sand.

ència i agilitat, respondrà a les necessitats humanitàries del continent africà. Espanya exporta 1.500 milions d'euros més a l'Àfrica que a Llatinoamèrica, objectiu que és capaç d'incrementar, promovent inversions, com diu Luis Padró, director de Casa Àfrica, amb prudència, paciència i perseverança. La seguretat jurídica ha millorat, com acredita l'informe del Doing Business 2016, elaborat pel Banc Mundial, que situa l'Àfrica com "la regió més dinàmica del món en matèria de reformes reguladores". Des de l'Arxipèlag s'exporta a 48 dels 54 països africans, a 30 milions de consumidors de l'Àfrica subsahariana, on emergeix una classe mitjana fins ara inexistent. La UE renova el seu suport al programa MAC de cooperació (2014-2020), i s'afegeix a Portugal —és a dir, Açores, Madeira— i a Espanya —Canàries—, el Senegal, Mauritània i Cap Verd. Pedro Ortega, conseller d'Economia del Govern de Canàries, destaca els molts interessos que desperta Canàries: Correia e Silva, primer ministre de Cap Verd, desitja que les Canàries formin part del futur del seu país; el Marroc i el Senegal aposten per relacions amb Canàries en temes sobre transport i energia; diversos ambaixadors

de països àrabs es proposen conèixer en profunditat l'Arxipèlag, empreses canadenques proveïdores d'altres de mineres volen operar amb l'Àfrica des de Canàries com a *hub* de connexions; no en va, hi ha onze vols directes setmanals a diferents ciutats africanes, a més d'ultimar-se les infraestructures del port de Tarfaia al Marroc, que farà possible que el continent sigui una prolongació de l'illa de Fuerteventura. ●

EL TÚNEL MÉS LLARG

En aquest segle disminueixen els obstacles entre continents, com a conseqüència de la creixent interconnectivitat generada per una fascinant xarxa de transport per terra, mar i aire. La possibilitat que un sistema de transport envellit obstaculitzi la globalització contrasta amb la instantaneïtat del paradigma digital

per Valentí Puig

— Els personatges de Jules Verne van donar la volta al món en vuitanta dies, precursors del viatger global que avui travessa totes les latituds del món, però va ser el seu esbojarrat fill Michel Verne qui el 1895 va imaginar en el relat *Un tren exprés de l'avenir* un tal coronel Pierce que ideava una gran línia fèrria subterrània que unia Europa amb el Nou Món, capaç de recórrer el trajecte Boston-Liverpool sota el mar. Per al fill de Verne allò només podia ser un malson. El que era un malson imaginari va ser realitat portentosa i tràgica per a l'inventor britànic Alexander Standhope St. George, també a finals del segle XIX. Va concebre l'electroscopi: es cavava un túnel per sota de l'oceà Atlàntic i gràcies a un complexíssim sistema òptic era factible transmetre imatges des d'Europa fins als Estats Units. Avui

parlem de telepresència però Alexander Stanhope St. George va acabar en un cèlebre manicomi londinenc. Si la seva excavació transatlàntica havia fracassat per l'ensorrament dels murs del túnel i les inundacions d'aigua, la bogeria d'Alexander Standhope St. George va ser la por incontrolable que les parets li caiguessin a sobre fins a morir sota les aigües de l'oceà. Amb tot, més d'un segle després, la idea del telectroscopi està donant resultats i transmetent imatges via transatlàntica. D'altra banda, els trens de levitació magnètica ja circulen.

Aquesta és la història dels túnels més llargs, ficció, realitat, visió, fracàs o èxit en la llunyania del temps. A principis del segle vint, la novel·la *El túnel* (1913) va ser un nou best-seller de l'escriptor alemany Bernhard Kellerman, amb quatre adap-

tacions cinematogràfiques. La traducció castellana del 1921 va tenir successives edicions. El seu protagonista, l'enginyer Mac Allan de Buffalo —inventor de l'acer diamantí— projecta un túnel subterrani que aconsegueixi unir Europa amb Amèrica. Aconsegueix parlar amb Lloyd, el rei dels ferrocarrils, un dels grans magnats del món, amb aspecte de bulldog. D'aquesta trobada neix el túnel més llarg. Mac Allan es compromet a construir en quinze anys un túnel subterrani que enllaci els dos continents i que els trens puguin recórrer en quatre hores. És una aventura global, amb la qual Europa seria un raval d'Amèrica. Els seus enemics el consideren el pitjor enemic del trànsit naval. El dia d'emissió de les accions del túnel, la borsa —diu Kellerman— ressona amb un estrèpit immens. Va ser com una

altra febre de l'or, mentre les perforadores ja furgaven la tenebra. Els errors d'enginyeria indignen la massa treballadora. El pànic arrossega els inversors. L'enginyeria utòpica s'enfonsa. Fatalment, l'epopeia culmina amb retard. Malgrat tot, el gran túnel transatlàntic avui segueix sent una visió en marxa.

De vegades els llarguíssims túnels apareixen abans en la ficció que en la realitat. Va passar amb el túnel del canal de la Mànega: París-Londres en tres hores. Suïssa és un paradís entrecruat de túnels perfectes, amb el més llarg del món —57 quilòmetres— que creua el massís dels Alps. Una voluntat idèntica anima el projecte de túnel sota l'estret de Gibraltar. La literatura crea paisatges i estats, perfora túnels impossibles, dicta normes per a la conducta del ciutadà ideal. L'escriptor

funda països per venjar-se del seu; inventa planetes per fugir d'una dona dominant. Pel seu compte, Tolkien va començar llibres per registrar una cosa que “era allí”, sense inventar res, però en realitat ho va inventar tot. Els seus hobbits —bons jans, generosos i hospitalaris— apareixen en un món amb idees morals universals. De manera comparable a altres inventors de mons amb el túnel més llarg, l'afany cíclic de Tolkien es desplega en les tres edats de la Terra Mitjana, on l'ordre natural és un ordre cristià. No accepta que sigui tan sols un món imaginari i no la terra mateixa en què vivim. De fet, boscos sagrats, túnels èpics, ciutats utòpiques i el país de mai més hauran de ser parada obligada però no sabem fins a quin punt també la realitat va ser imaginada. I per què parlar de la ciència-ficció?

Aquest segle XXI presenciarem com disminueixen els obstacles entre continents, a conseqüència de la creixent interconnectivitat generada per una fascinant xarxa de transport per terra, mar i aire. La possibilitat que un sistema de transport envellit obstaculitzi la globalització contrasta amb la instantaneïtat del paradigma digital. Es podria parlar d'un món a dues velocitats. Amb tot, els sistemes intel·ligents, aplicats a la tecnologia del transport, van reduint aquesta dualitat, en un món intensament urbà, en el qual equilibri ecològic i tecnologies de canvi no són incompatibles. La globalització gradual de les grans infraestructures del transport millora l'accessibilitat imprescindible per accelerar el comerç global. Com en tants dissenys visionaris, la clau consisteix una vegada més a anticipar-se a la demanda d'interconnexió. ●

CANVI TECNOLÒGIC I EDUCACIÓ SUPERIOR

En el pla intel·lectual, els nous mètodes han d'afavorir que l'estudiant sigui més capaç de formar-se una opinió pròpia, en comptes d'aprendre receptes probablement antiquades, i, el que és essencial, que estigui en millors condicions per aplicar els coneixements teòrics en enfrontar-se amb problemes reals

per Benito Arruñada

— En l'àmbit educatiu, sovint es presenten les noves tecnologies com una solució màgica: una panacea que suposadament seria capaç de resoldre tots els problemes gairebé sense cost ni cap dolor. Des d'una posició més realista, no només ens hem de preguntar quin paper poden representar aquestes noves tecnologies en el procés d'aprenentatge sinó que, sobretot, hem de valorar si les problemàtiques característiques centrals de la nostra educació universitària, lluny de resoldre's de manera automàtica en aplicar noves tecnologies, constitueixen l'impediment principal perquè puguem aprofitar les possibilitats que ofereixen. Si considerem que la funció primordial de l'educació, en general, i de la universitat, en particular, és ensenyar a pensar, correm el risc d'exagerar l'efecte de les noves tecnologies com a causa potencial d'un canvi absolutament radical o com a factor important per a la solució dels problemes. Sospito que, més aviat, tindran un impacte considerable només en certes àrees, centrades en la mera adquisició de coneixements i habilitats tècniques. En aquest sentit, no és casual que la formació en línia s'estigui desenvolupant més en matèries relacionades amb la programació informàtica o la comptabilitat. No obstant això, les noves tecnologies tindran molt menys impacte en el desenvolupament intel·lectual de l'estudiant, entès en un sentit més ampli, que inclogui aprendre a pensar i a seleccionar i adquirir coneixement.

A més, no tindran impacte apreciable en altres dues funcions centrals de la universitat, com són el produir "senyals" informatius per al mercat de treball i afavorir el desenvolupament de les habilitats socials dels estudiants. D'una banda, l'eficàcia d'aquests senyals requereix una avaluació rigorosa que l'educació a distància i en línia sol tenir dificultats per desenvolupar. D'altra banda, la sociabilitat requereix el tipus d'interacció que només l'educació presencial pot proporcionar amb eficàcia. La presència i interacció personal es pot fer encara més necessària en la mesura que en el futur l'individu tendeixi a educar-se més en soledat o mitjançant interaccions que estiguin intervingudes en gran mesura per la tecnologia. És cert, però, que les noves tecnologies afavoreixen una educació més "social", en què el temps de classe es dediqui a discutir casos i problemes, més que a explicar un esquema conceptual o teòric. Per això cal esperar que vegem en els propers anys una evolució radical, "donant la volta a les classes" (*flipping the classroom*), de manera que es dediqui la major part del temps a la interacció i la discussió, mentre que les classes magistrals i fins i tot els exàmens quedin relegats en bona mesura a l'ús de vídeos i proves en línia.

No obstant això, en calcular en quin grau, amb quina probabilitat o en quines universitats es produirà aquest canvi, hem de considerar l'escàs impacte que ha tingut en tot el món la techno-

logia del vídeo, així com que gran part d'aquest "gir" ja era possible, almenys, des de la invenció de la impremta. Entre nosaltres, el fracàs del Pla Bolonya pel que fa al tímid intent de capgirar les classes també ha estat notable. A falta d'una avaluació rigorosa, cal conjecturar que en molts àmbits la seva única conseqüència hagi estat, a més d'encarir la docència, fragmentar els cursos i reduir tant les hores de classe com probablement els estàndards d'exigència. Després de diversos anys d'aplicació, en països com Espanya o França la majoria de les classes universitàries segueixen sent similars no a les que existien abans de Bolonya, sinó abans de Gutenberg. Aquests fets han d'alertar-nos sobre l'existència de barreres molt més importants que les merament tecnològiques. Sobretot, la mentalitat diferent dels mestres i estudiants llatins—o potser s'hauria de dir dels "culturalment catòlics"?—, més desitjosos de transmetre i aprendre "la veritat" que de discutir possibles veritats i aprendre a pensar, triar i construir una veritat per si mateixos. Les enquestes indiquen que per a bon nombre d'universitaris espanyols, de tot tipus d'ideologies, el professor ideal s'assembla a un catequista que transmeti una veritat inqüestionable que l'estudiant es limita a aprendre. Aquest estudiant, que exhibeix una notable aversió al risc, vol que el temps de classe es dediqui a introduir la disciplina, en comptes de discutir-la; a més, tot just participa en les discussions de ➤

classe, una participació que, per cert, no suporta que el professor valori en qualificar el curs; i que, per acabar, acostuma a preparar els exàmens utilitzant com a font primordial els apunts de classe.

Per això no ens ha de sorprendre que fins i tot aquells estudiants amb un rendiment acadèmic acceptable tinguin serioses dificultats per processar textos escrits d'una certa extensió. Els costa també formar la seva pròpia opinió, desenvolupar i defensar arguments o criticar els dels altres. Lògicament, els resulta molt difícil participar a classe i, en general, dir-hi la seva. El motiu no és una dificultat per expressar-se sinó que en aquests temes no tenen opinió. Ho posa en relleu el fet que aquests mateixos estudiants que es mostren incapaçs de pensar a classe es mostren molt expressius i argumenten amb gran

eficàcia quan, pels motius més diversos, sol·liciten un tracte especial respecte a la resta de la classe o, fins i tot més, quan van a “revisar” el seu examen —és a dir, a renegociar la nota amb el professor—. Són, per tant, molt bons negociadors i exhibeixen gran capacitat per racionalitzar la seva conducta. No pateixen, al meu entendre, un dèficit expressiu sinó formatiu. Anys d'educació en la renegociació de les regles amb els seus pares els ha entrenat per renegociar-ho tot al seu favor. Anys de memoritzar apunts no els ha entrenat per seleccionar i adquirir informació amb vista a formar la seva pròpia opinió sobre la realitat. Són bons manipuladors però mals analistes. En aquest sentit, en valorar com exerceix la seva funció la universitat, potser el dèficit més greu sorgeix en aplicar a casos reals la teoria que aquests estudiants han aprovat en els exàmens. Quan se'ls confronta amb un problema real, l'acostumen a estudiar i analitzar amb els mateixos instruments que haguessin utilitzat abans d'entrar a la universitat. De manera que, per estudiar, acumulen de forma acrítica dades de premsa i, de forma creixent, d'internet; mentre que, per analitzar-lo, no solen fer servir cap més recurs que el seu sentit comú.

Aquest model és potser més nociu com menys científica sigui la disciplina

corresponent, i, com a conseqüència, seria més necessari tenir una visió oberta i menys dogmàtica. Sospito que és aquest el cas tant de l'economia com de l'administració i direcció d'empreses. Resulta penós observar bons estudiants d'últim curs que, quan confronten problemes econòmics —per exemple l'escassetat o el cost d'un determinat bé o servei—, no tenen l'actitud ni l'aptitud necessàries per començar a pensar-los des de l'economia, preguntant-se —per exemple— quins són els preus o els costos d'oportunitat. I passa una cosa similar quan estudiants d'ADE confronten casos empresarials i directius. No hi ha res més frustrant que veure com, en abordar aquestes situacions reals, molts llicenciats amb bones qualificacions són incapaçs de fer servir els instruments analítics que han demostrat dominar en diverses dotzenes d'exàmens, especialment aquells amb respostes “requadrables”.

Tot això succeeix malgrat que sembla clar que són cada vegada més necessaris els mètodes de docència socràtica, aquella en què l'alumne estudiï els materials abans de les classes i aquestes s'utilitzin abans de res per explorar, aplicar i discutir. És així perquè fa que l'estudiant no només treballi sinó que ho faci de forma diferent. Si el mètode funciona, ha d'ajudar a omplir dèficits comuns en la seva maduresa, tant en el pla tècnic com intel·lectual. En l'àmbit tècnic, l'ha de fer més capaç de processar grans volums d'informació per “adquirir” amb discerniment aquella informació que sigui més valuosa, així com exposar les seves idees per escrit i en públic. En el pla intel·lectual, el mètode ha d'afavorir que l'estudiant sigui més capaç de formar-se una opinió pròpia, en comptes d'aprendre receptes probablement antiquades, i, el que és essencial, que estigui en millors condicions per aplicar els coneixements teòrics en enfrontar-se amb problemes reals.

Aquí hi ha una lliçó molt més general: el canvi tecnològic obre oportunitats però només se'n beneficia qui té les condicions i fa l'esforç adequat. Per exemple, els cursos en línia fan possible canviar radicalment la docència universitària. Ja fa anys que Harvard Business School subcontracta en línia l'ensenyament

ment dels seus cursos de comptabilitat —relativament mecànics— alhora que tant la mateixa Universitat de Harvard com l'Institut de Tecnologia de Massachusetts invertien una quantitat ingent de recursos per desenvolupar altres cursos en línia. Altres universitats, com les espanyoles, tot just comencen a fer-ho, i de manera poc més que testimonial. De manera semblant, molts d'aquests cursos són gratuïts i accessibles. Aquesta disponibilitat permet que els estudiants de tot el món disposats a estudiar tinguin per primera vegada accés directe als millors professors i puguin preparar-se a consciència.

Per tot això, és previsible que desaparegui molt aviat l'avantatge comparatiu del qual encara es beneficien els nostres joves respecte als del Tercer Món. El llicenciat espanyol que hagi estudiat els mètodes estadístics utilitzats per gestionar, diguem el Big Data, haurà de competir amb estudiants de tot el món que l'hagin estudiat a la selva en línia. De fet, ja està passant. Cal precisar una cautela addicional sobre l'excusa recurrent que els joves estan preparats perquè saben usar els seus mòbils i ordinadors. Fa poques

setmanes, un prominent polític espanyol confessava que els seus fills, encara nens, li donaven “mil voltes en l'ús de les noves tecnologies”. Greu error. És una confusió molt estesa al nostre país la de considerar que els joves ja estan adaptats a les tecnologies de la informació per ser capaços d'usar amb mestria telèfons, tauletes i ordinadors, com si sabessin programar o, almenys, buscar informació selectivament. En realitat, molts d'ells —potser la majoria?— els fa servir, en essència, per practicar el vici antic de la xafarderia mitjançant xarxes socials. Quan, a més, dediquen a aquesta activitat una part substancial del seu temps, es tracta, per contra, d'un cas de “mala adaptació” en el sentit de la biologia evolutiva. Mala adaptació

perquè la tecnologia captura la voluntat d'aquests joves en contra del seu interès a llarg termini i els converteix en addictes. Comença a ser un problema greu aquesta addicció a l'estímul constant i la comunicació permanent d'informació *inútil*, però el consum resulta plaent a curt termini per la presència d'instints atàvics mal adaptats al món actual. Confirmen la importància del cas de les queixes creixents dels comandaments intermedis per la incapacitat dels joves graduats per concentrar el seu esforç de forma continuada. Per tant, l'excusa és tan suada com infundada. ●

Benito Arruñada és catedràtic d'Organització d'Empreses. Departament d'Economia i Empresa. Universitat Pompeu Fabra

POLÍTICA I DIÀLEG MACROECONÒMIC

Hi ha exemples recents de països en els quals els interlocutors socials s'han compromès a un desenvolupament sostenible del salari. Una altra àrea en la qual la interlocució social han tingut un impacte positiu és en la sostenibilitat del sistema de pensions. Un exemple és Finlàndia, on el 2014 els interlocutors socials van negociar una reparació del sistema de pensions

◆
per Markus J. Beyrer

— Per fer una anàlisi actualitzada convé centrar-se específicament en els beneficis de les reformes estructurals. També importa el desplegament de reformes en els estats membres, per parlar a continuació sobre el paper que tenen els interlocutors socials i les juntes de competitivitat social en suport de les reformes. Pel que fa als beneficis de les reformes estructurals, segons l'últim BusinessEurope Spring Outlook, actualment veiem un ritme de creixement lleugerament més alt amb una predicció del 2,0% per a la UE el 2016. Mentrestant, les últimes prediccions de la Comissió diuen que el creixement possible és només de l'1,3% comparat amb el 2,1% dels EUA. Això és una mostra clara que queda molt més per fer a la part estructural. Hi ha, doncs, evidència que les reformes estructurals són essencials quan es tracta d'augmentar el creixement a llarg termini. Per la seva banda, l'anàlisi de l'OCDE suggereix que “si els països es moguessin en una millor pràctica en la formulació de polítiques laborals i de producte, la producció a la zona euro podria créixer més d'un 6% fins al 2025”. Com il·lustra l'edició anterior del Baròmetre de Reformes, això dividiria pràcticament a la meitat la bretxa per càpita amb els EUA fins al 2030.

UN MODEL SOCIAL SOSTENIBLE. És obvi que, si no aconseguíssim créixer, la sostenibilitat del model social europeu es veuria amenaçada i dificultaria el manteniment del sistema de benestar actual. Evidentment, amb el repte demogràfic al cap, un alt creixement és

essencial. S'espera que la despesa pública segons l'edat de la població augmenti d'un 19,2% del PIB a un 26,2% el 2050, d'acord amb la Comission Ageing Report. Encara que la despesa pública segons l'edat de la població també estigui creixent als EUA, s'espera que ho faci només a un 18% del PIB —d'un 13,1% el 2015—. De totes maneres, en l'últim Baròmetre de Reformes de BusinessEurope vam descobrir que si el creixement de la UE fos d'una escassa mitjana del 0,5%, fins al 2050 la despesa pública segons l'edat de la població representaria més del 30% del PIB. En canvi, si aconseguim augmentar el creixement a un 2%, la despesa només suposaria un 17% del PIB el 2050. Generalment, es triga uns anys a percebre els beneficis complets de les reformes estructurals, però els beneficis inicials ja han començat a ser evidents en l'últim any per als països que han fet un clar esforç per reformar.

MERCAT LABORAL I MERCAT DE PRODUCTES. Pel que fa al mercat laboral, a Espanya les àmplies reformes en les negociacions col·lectives del salari i el règim de protecció d'ocupació introduït el juliol del 2012 van promoure la creació de llocs de treball. Després d'assolir el pic amb un 26,3% el juliol del 2013, la desocupació va caure al 20,1% l'abril del 2016. Per la seva banda, Irlanda és un dels països de la zona euro on els costos de la unitat laboral es van reduir considerablement —en gairebé un 20% el 2015 comparat amb el seu pic el 2008— i on ara es poden observar grans millores en el saldo del compte ➤

La desregulació de moltes indústries de xarxa a Alemanya va comportar un fort augment del nivell de producció [Foto de Sean Gallup/Getty Images]

actual, del -5,8% del PIB el 2008 al 4,4% el 2015. Efectivament, Irlanda va fer reformes significants per fomentar la flexibilitat del mercat laboral i millorar la formació per als aturats. Una altra vegada es poden veure beneficis en els índexs d'atur que van caure des del pic, 15,1% a principis del 2012, al 8,4% l'abril del 2016.

Si ens referim al mercat de productes, a Portugal l'eliminació d'esquemes d'autorització complexos ha tingut efectes positius en el nombre d'empreses que han entrat en el mercat —la “taxa de natalitat”—, especialment en la indústria de l'allotjament, alimentària i de begudes a les quals s'ha dirigit el projecte portuguès. Com il·lustra l'FMI, un gran acte de liberalització, com ara la desregulació de nombroses indústries de xarxa a Alemanya el 1998, porta a un augment estadísticament significat en el nivell de producció, aproximadament un 1,5% quatre anys després de la reforma. L'efecte finalment s'estabilitza, després de set anys, i se situa prop del 2,5%. En aquest sentit, les taxes ineficients en el mercat laboral són particularment perjudicials quan l'economia és feble. Les anàlisis de l'FMI mostren que una reducció de l'1% a la falca fiscal augmenta el nivell de producció en aproximadament un 0,15% l'any de l'impacte i en aproximadament un 0,6% després de quatre anys. Alhora, l'ocupació augmenta en un 0,2% el primer any i en un 0,7% després de quatre anys. Aquests efectes són encara més grans si l'economia és feble. Per aquest motiu, que la càrrega fiscal en el mercat laboral de la UE sigui gairebé un 45% més gran que als EUA i el Japó és una de les principals preocupacions. És significatiu saber com qualifica el president de l'Eurogrup que el punt de referència marcat el setembre del 2015 hagi portat els estats membres de la zona euro a reduir la càrrega fiscal en el mercat laboral de manera efectiva.

INTERLOCUCIÓ SOCIAL. En considerar els problemes que genera l'aplicació de les reformes, atesa la importància dels canvis estructurals, és decebedor que el desplegament segueixi sent insuficient. Els resultats del Baròmetre de Reformes mostren que encara que les recomanacions per a reformes

específiques per a cada país se centren en els temes correctes, el desplegament és inacceptablement pobre perquè tan sols una cinquena part d'aquestes reformes específiques s'han aplicat satisfactoriament. Els interlocutors socials poden planificar una funció important per ajudar a desplegar reformes en els estats membres i així ajudar a augmentar la competitivitat i reduir la desocupació. Hi ha alguns exemples recents en països on els interlocutors socials han actuat responsablement, per exemple, comproment-se a un desenvolupament sostenible del salari. Una altra àrea on els interlocutors socials han

Els sindicats i el Govern finlandès van signar el juny passat un acord que obliga la majoria dels assalariats a treballar més sense guanyar més, amb l'objectiu d'augmentar la competitivitat després d'anys d'estancament
[Fotode Heikki Saukkomaa/AFP/Getty Images]

tingut un impacte positiu és en la sostenibilitat del sistema de pensions. Un exemple n'és Finlàndia, on els interlocutors socials van negociar el 2014 una reparació del sistema de pensions. L'objectiu acordat és estendre les carreres laborals en almenys un any i mig i augmentar l'edat mitjana de jubilació de manera efectiva a almenys els 64,2 anys abans del 2025. Aquesta reforma hauria d'ajudar a reduir la bretxa de sostenibilitat de les finances públiques en un 1,1% del PIB i posar fi a la pressió d'augmentar el nivell de les contribucions a pensions. A França, els interlocutors socials han fet un pas

important amb l'acord amb les diferents indústries i les pensions suplementàries del 30 octubre de 2015. Això animarà els empleats del sector privat a mantenir l'ocupació un any més. A més, estimular les empreses a crear llocs de treball significa crear ocupació o pòlisses socials i infraestructures legislatives que són necessàries, en particular en els estats membres per permetre a les empreses l'accés a un personal amb la formació suficient i adequada. Per aquesta raó és essencial que les empreses tinguin flexibilitat per adaptar-se a les circumstàncies econòmiques canviant pel que fa a hores de treball, salari i contractes.

COOPERACIÓ I DIÀLEG. En molts casos, la flexibilitat es negocia amb

els sindicats obrers i els treballadors. Molts països estan considerant la millor manera d'organitzar les negociacions col·lectives d'infraestructures per deixar un espai apropiat per a les negociacions a escala empresarial. Això és un tema important en països com França i Finlàndia. A escala europea, és clar que no hi ha un pla d'acció per a un diàleg social d'èxit. Això es pot fer de diferents maneres depenent de les pràctiques nacionals. Per aconseguir més progrés en el desplegament de reformes, els interlocutors socials necessiten involucrar-se en una col·laboració de reformes a tots els nivells apropiats, amb un alt creixement d'ocupació i la productivitat com a objectiu principal. A curt termini, una

àrea de cooperació important entre el Consell, la Comissió i els interlocutors socials és el desenvolupament de cotes de referència en un nombre limitat de mercats laborals clau i aspectes socials per aconseguir més convergència al voltant d'Europa. Això fa referència al treball que s'està duent a terme a l'Eurogrup, en el Comitè d'Ocupació del Consell i en el context del pilar de drets socials europeus, accions en les quals la BusinessEurope està compromesa a contribuir activament.

MODELS DE COMPETITIVITAT. En parlar de reformes i competitivitat, és molt oportú referir-se també a la Junta de Competitivitat, segons les diverses anàlisis i informes que s'han fet. Atès el desplegament insuficient de reformes a escala nacional, sembla una idea especialment interessant organitzar juntes de Competitivitat Nacional independents que focalitzin en tots els aspectes de l'entorn empresarial per donar rellevància a la productivitat i la competitivitat. Certament, aquestes juntes poden desenvolupar una funció important en el desplegament de reformes estructurals. En aquestes circumstàncies, la Comissió ha respost amb seny en concretar la seva proposta per a les juntes de competitivitat, i ha assegurat que tindrien un enfocament més ampli en la competitivitat, no només en els salaris, i que reconeixerien l'autonomia dels interlocutors socials a l'hora d'ajustar salaris. Lògicament, és essencial que les juntes es mantinguin connectades amb l'objectiu de promoure "competitivitat" a Europa. Segueix sent prioritari subratllar la importància d'unes reformes estructurals i el seu correcte desplegament a escala nacional i de la UE per estar preparats per als reptes que queden per arribar. Des d'aquesta perspectiva, BusinessEurope està a l'expectativa de continuar treballant amb els nostres membres nacionals i les institucions europees per construir una Europa més competitiva. ●

Markus J. Beyrer és el director general de BusinessEurope. Aquest article adapta la seva intervenció en el Diàleg Macroeconòmic a Escala Política del 14 de juny passat

F

Carta des de Silicon Valley

—Del Xangri-la de llegenda a Silicon Valley de la realitat presenciem la culminació en permanència de la idea de capital intel·lectual, que el capital d'avui són les idees innovadores, impagables i de vegades d'una creativitat torbadora.

Inicialment, als garatges de Silicon Valley la tecnologia es va produir la gran oportunitat i els nens prodigi del xip van iniciar una transformació vertiginosa dels processos econòmics, dels entorns vitals i de la mateixa noció del temps. A la “Carta des de Silicon Valley”, Marta Emerson, vicepresidenta de Scaale Group, relata les seves experiències en el gran laboratori del nou món.

Quin és el negoci de Silicon Valley? Aquí van començar el que avui són algunes de les fortunes més grans del món. Hi ha un altre secret que no sigui el talent? A Silicon Valley s'està assajant el pas cap a una civilització cognitiva.

UN ECOSISTEMA DE 'START-UPS'

Silicon Valley és jugar a la primera lliga i la clau és el talent. Coses com fer un 'brainstorming' per discutir idees boges sense límit a la imaginació pot significar tenir en una taula gent brillant com, per exemple, cofundadors de Sun Microsystems, experts d'eBay o genis de Twitter

per Marta Emerson

—He de confessar que la primera vegada que vaig viatjar a Silicon Valley, fa deu anys, no tenia ni idea del que era. No és una ciutat i el seu nom ni tan sols apareix als mapes. Comprèn de Menlo Park a San José i actualment inclou la ciutat de San Francisco. És la seu de les millors empreses tecnològiques del món com Facebook, Google, Twitter; la llar dels inversors més potents; i el bressol de milers de *start-ups* que aspiren a canviar el món. En trepitjar per primera vegada Silicon Valley, alguna cosa va canviar en la meua vida. Va ser una nova perspectiva, una nova manera de pensar, d'entendre els negocis, de relacionar-me i créixer professionalment. L'anomeno "el Disney World de l'emprenedor" perquè em recorda un parc temàtic, on et donen un mapa a l'entrada i pots veure cada zona temàtica totalment preparada per aconseguir que els teus somnis es facin realitat. A Silicon Valley, en lloc de nens perseguint les seves il·lusions, els protagonistes són els emprenedors. Té diverses zones temàtiques: la zona dels inversors: els VC —*venture capitals*—, els inversors més importants del món tenen l'oficina al carrer Sunhill Road. Representa la concentració d'inversors més gran del planeta i on es tanquen la quantitat més elevada d'operacions d'inversió.

Una altra zona és la del coneixement, amb la Universitat de Stanford com a reina del ball. Ha estat fonamental en la creació d'aquest ecosistema emprenedor. Seguint el mapa de Silicon Valley, l'altra zona és la dels proveïdors de serveis, on operen advocats, mentors, consultors, acceleradores i incubadores de negoci, que es dediquen a ajudar equips a validar i fer créixer els seus negocis proporcionant-los recursos, i moltes vegades, diners. La més coneguda és Y Combinator. Tot és possible. Una altra zona és la de les grans empreses tecnològiques. Google està comprant un gran nombre de terrenys i espais immobiliaris de la zona, on es poden visitar corporacions com Apple, Yahoo, Sales Force, Twitter, Facebook, les grans empreses innovadores. Van començar com a *start-ups* i amb grans idees fins a esdevenir gegants que alimenten i s'alimenten d'aquest ecosistema brutal. La majoria de *start-ups* pretenen ser comprades per aquests gegants.

Els garatges i els *coworkings*, on es treballa de forma oberta i col·laborativa, allotgen les més de 30.000 *start-ups* que es creen a la Vall. A San Francisco hi ha un barri anomenat Mission, sota Market Street. És un barri més pintoresc, ple de *hipsters*, bé jo diria que tot San Francisco i la Vall és *hipster*, però té un aire especial i artístic. Com que és més barat viure allà és normal que s'hi instal·lin tantes *start-ups* i emprenedors i reconverteixin un barri que havia estat més pobre i segueix sent insegur. Allà es creen unes 5.000 *start-ups* a l'any i el 85% moren abans dels cinc anys. L'altra cara és que és el mercat més difícil del món, un dels més cars, madurs i on només els millors dels millors guanyen.

Silicon Valley no sorprèn per la seva bellesa estètica. Venint de Barcelona, on l'arquitectura i la història t'acompanyen a cada pas, només es veuen zones indus-

El nou i futurista campus de Google tindrà una superfície de més de 55 mil metres quadrats per acollir 15.000 treballadors [Foto Google]

trials, barris residencials apartats, i tot bastant escampat, sense personalitat. No és com l'encant de San Francisco, sobretot quan la boira en desdibuixa els ponts. La seva bellesa rau en el que amaguen els garatges, les aules universitàries, els cafès i els edificis de vidre. Gent de tot arreu del món vénen a formar part del *team USA* i Silicon Valley els acull, sempre que tinguin talent, és clar. Innovar i el futur són la clau d'un club selecte i secret. Tot són incentius per treballar més i millor, per merèixer ser-hi. Més petit del que es pugui pensar, és un club només per a qui estigui ben connectat. Ingressar-hi és molt difícil però fer *networking* és fàcil perquè hi ha més de cent esdeveniments cada dia en els quals pots intentar buscar les connexions adequades. La gent és molt oberta, t'escollarà i ajudarà, però només si tens alguna cosa nova per aportar.

El dia que vaig arribar a Silicon Valley vaig anar al despatx de Keiretsu Forum a San Francisco, situat a Market Street. És un edifici alt de vidre en ple barri financer. La gent anava en texans, informal, relaxada, tot i que movien negocis de milions de dòlars. Jo vestia molt més formal. Fa deu anys a Espanya no s'estilava tant anar en samarreta i sabatilles a l'oficina. Em vaig posar a treballar molt dur amb els membres de l'equip per aprendre els mètodes i l'estratègia inversora dels *business angels*, que són inversors privats que inverteixen els seus propis diners en empreses a l'espera d'un retorn de la inversió, i poder adaptar-la a la cultura i realitat espanyola de llavors. El treball era més obert,

eficaç, focalitzat i motivador. Hauria pecat gratis vint hores al dia només per la recompensa de sentir-me part de l'equip i del lloc. Aquesta forma de treballar més oberta i transparent ja s'està començant a implantar a Espanya, però fa deu anys no era així. Vaig quedar tan impressionada per la passió, el talent, l'ambició i la força, que vaig decidir que un dia jo hi viuria. I així va passar quan al cap de pocs anys em vaig traslladar a viure a San Francisco com a vicepresidenta del grup multinacional Scaale, amb base a la ciutat de la boira.

He adoptat els seus horaris de feina, menjar i oci. Em semblen molt més eficients que els nostres a Espanya. De tornada, segueixo el meu horari americà. A les 7 o 8 ja estàs actiu i amb un cafè a la mà, normalment de Starbucks. Es menja a les 12 del migdia. A Silicon Valley pots trobar menjar d'arreu del món, i la gent sembla agradar-li molt la cuina mexicana, xinesa, tailandesa i hindú, que no és la mateixa que trobes a Espanya. Es menja en vint minuts, i molts, com jo, davant de l'ordinador: una amanida, un entrepà, una mica de menjar xinès o sushi en capses de plàstic transparent. A les cinc de la tarda tothom ja és fora del despatx, però sovint se segueix treballant. La gent va al gimnàs, se sopa molt d'hora, cap a les sis de la tarda i segueixen connectats des de casa perquè la connectivitat és com una droga per a tots els bojos de Silicon Valley.

I de sobte, caminant pels carrers de Palo Alto, si tens una mica de sort, pots trobar-te el CEO d'una dels gegants prenent un cafè, com Mark Zuckerberg. ➤➤

La nova seu de la companyia Apple, obra de l'arquitecte Norman Foster, i que estarà acabada a finals d'any. Apple ha construït els seus propis túnels per connectar tots els seus treballadors [Foto Apple]

L'elevat cost de vida, a causa dels preus immobiliaris, posa en risc la raó d'existir de Silicon Valley: la innovació que porten les 'start-ups'

i sentiràs la necessitat de fer-te una foto amb ell com si fos una estrella de Hollywood. Els emprenedors s'han convertit en estrelles de rock que els joves volen imitar. Palo Alto ha millorat molt gràcies a l'entrada de les grans empreses, però segueix sent un lloc conflictiu. En una mateixa ciutat conviuen les ments més brillants i les ments més "perilloses", que no tenen oportunitats al Disney World de l'emprenedor.

Silicon Valley és jugar a la primera lliga i la clau és el talent. Coses com fer un *brainstorming* per discutir idees boges i no posar límit a la teva imaginació pot significar tenir en una taula gent brillant com, per exemple, cofundadors de Sun Microsystems, experts d'eBay o genis de Twitter. Jo he tingut el privilegi de poder seure en una taula a pensar amb gent així, i és tot un luxe.

He viscut al districte financer, en un gratacel anomenat Rincon Center, i amb unes vistes enlluernadores al Bay Bridge. Tens l'Elysium allà mateix a la ciutat, d'una banda, la gent amb els ingressos més elevats del país, i de l'altra, gent sense llar que no té res. Actualment el cost d'un lloguer d'una habitació a San Francisco passa dels 4.000 dòlars al mes. Jo pagava una mica més que això pel meu apartament d'una habitació al Rincon Center. Just a sota de casa hi havia els meus veïns els sense sostre, un contrast desolador. A l'altra banda del Bay Bridge hi ha Oakland, irònicament, una de les zones més perilloses de Califòrnia, amb trets i conflictes diaris. I més amunt tens Berkeley, amb la seva imponent universitat, una llegenda per als moviments estudiantils.

L'elevat cost de vida, a causa dels preus immobiliaris, posa en risc la raó d'existir de Silicon Valley: la innovació que porten les *start-ups*. Vist els costos de vida, en què un apartament et costa 4.000 dòlars, molts emprenedors estan marxant a altres llocs a muntar els seus projectes simplement perquè no es poden permetre viure-hi. Si Silicon Valley perdés les *start-ups*, els *hippies* de tota la vida, els artistes i els bojos visionaris, perdria el cor del seu ecosistema: la innovació i les noves idees que porten els emprenedors.

Gran part dels emprenedors sobreviuen a San Francisco i Silicon Valley vivint com els estudiants, lloguen pis entre diversos, o viuen en cases per a emprenedors en què es dorm i es treballa. Necessiten algun tipus de suport econòmic, tant familiar com d'algun inversor, i saben quants mesos de vida els ➡

queda, així que se la juguen fins que, en molts casos, han de tornar a casa per falta de diners. Silicon Valley també es caracteritza per un estil de vida especial, que gira al voltant de la feina, però de forma positiva, amb l'eslògan "*Work hard, play harder*" que vol dir "Treballa fort i juga encara més fort". Per això, les empreses com Google i Facebook van popularitzar el seu sistema de treball, amb oficines plenes de futbolins, piscines, masatgistes i sales de videojocs. La idea és donar llibertat als treballadors i oferir-los eines perquè puguin aclarir la seva ment i ser més creatius. Això fa que es passin tot el dia a l'oficina i rendeixin molt més. Els horaris més flexibles o fins a les 17 h fan que el personal treballi més en menys temps.

La vida nocturna té també altres horaris, i la gent prefereixen festes en cases privades i no als bars. Suposo que es deu als horaris, ja que els bars tanquen a les dues de la matinada i només pots beure si tens més de 21 anys. Als bars hi ha més homes que dones però curiosament les dones es queixen que no troben homes per a una relació estable. Jo freqüentava un pub irlandès a prop de l'oficina, on anaven tots els de Sales Force, i valorava que fos tan fàcil socialitzar amb la gent, sempre que —evidentment— parlis de tecnologia.

Moltes ciutats del món han intentat imitar aquest ecosistema emprenedor. Però fracassen. Silicon, irreplicable, no es pot dissenyar artificialment. Ha de ser autèntic, i no creat per un govern ni imposat de dalt a baix perquè la clau són les persones que ho fan possible. Bé, això i la quantitat de milions disponibles que tenen per invertir en innovació. Ha consistit a atraure talent i americanitzar a qui sigui el millor en alguna cosa. El 65% de persones que hi viuen no han nascut als Estats Units, però la majoria se senten americans. Són allà amb un mateix objectiu. Tots treballen dur i s'ajuden per aconseguir-ho, amb el gran parc temàtic de la Vall a la seva disposició. I així poden créixer els projectes del talent individual.

Ciutats com Nova York, Londres, Berlín, Santiago de Xile, Austin, Bombai, Bangalore, Singapur, o fins i tot Barcelona i Madrid, han creat els seus propis ecosistemes amb els seus propis diferencials per atraure empreses, talent i riquesa. Però reproduir Silicon Valley és impossible. Les ciutats que estan generant bons ecosistemes tenen èxit perquè se centren a potenciar un valor o una fortalesa que ja tingui el seu ecosistema, en comptes de voler crear-lo del no-res. Hi ha més diners que bons projectes, així que *money is not an issue*. És un factor fonamental que els productes que es creen, financen i posen a prova a Silicon Valley tenen sortida directa al mercat dels Estats Units, amb més de 400 milions de persones que parlen una mateixa llen-

gua, que són *tech savvy*, consumistes, multimarques, i amb capacitat de compra. Les valoracions d'empreses americanes sempre seran molt més altes, simplement perquè poden vendre molt més.

El tiquet d'entrada és molt car i difícil d'aconseguir. Com tots els clubs, aquest club Disney no és per a tothom. La immensa majoria d'empreses no han de venir a Silicon Valley, ja que seria una pèrdua de temps i diners molt gran per a ells. Molts emprenedors espanyols em truquen abans de venir de viatge per conèixer l'ecosistema i fer-hi contactes. Volen obrir seu aquí, i no els culpo: el 80% d'empreses a Silicon Valley que venen internacionalment no necessiten fer acció comercial ni màrqueting internacional ja que són els clients internacionals els que els compren. I ho fan perquè els productes que surten de Silicon Valley estan en el punt de mira. Pots internacionalitzar-te més fàcilment si portes el segell "Silicon Valley". Si em reuneixo amb ells al meu despatx, també a Market Street i amb vistes al Bay Bridge, escolto el seu projecte i els explico com funciona això, a qui han de conèixer i els aconsello com s'han de moure. I en molts casos, els dic el que no volen sentir. Dues paraules: no vingueu. Si la teva empresa o model de negoci és una còpia d'alguna cosa que ja s'ha

Les ciutats que estan generant bons ecosistemes tenen èxit perquè se centren a potenciar un valor o una fortalesa que ja tingui el seu ecosistema, en comptes de voler crear-lo del no-res

inventat a Silicon Valley, el que es coneix com un negoci *me too*, no vinguis. Ja ho han inventat ells, tenen més diners que tu, més contactes, i coneixen el mercat. El que funciona és tenir alguna cosa diferent i trencadora. És un mercat molt car, i per això les empreses disposen de molt més diners que a Espanya. Només contractar una persona sènior et costa sis xifres. A més, el cicle de vendes és més llarg del que un s'imagina. Alhora, és una societat de litigi, de manera que cal invertir molts diners en advocats per fer cada pas. Alguns hi són perquè volen créixer, altres perquè volen ser comprats per Google, i tots perquè volen moure capital. Molt pocs ho aconsegueixen. La mitjana dels *exits* a Silicon Valley és de set anys. Els protagonitzen homes més grans de 40 anys, i no nanos d'universitat, com es veu a les pel·lícules. Guanyar diners també és molt difícil. És un mercat

hiperlocal, on els inversors de Sunhill Road només inverteixen en empreses a Silicon Valley, ni tan sols d'altres zones del país. Has de ser local, tenir empresa allà i començar a demostrar coses. Només així tens una oportunitat. El fracàs s'accepta com a part del camí a l'èxit. Silicon Valley no morirà perquè sap evolucionar. Ha viscut moltes crisis, però la clau és que no se centra en una indústria, sinó que evoluciona amb visió de futur i perseguint *the next big thing*. Va començar amb els xips, el programari, les punt com, internet o el núvol, les xarxes socials, els telèfons, les apps, i ara està treballant en el futur dels cotxes entre Google i Tesla —que té seu a Nevada—. Qui sap què vindrà després. Els nois de Silicon Valley ens ho aniran mostrant. ●

Marta Emerson és vicepresidenta del Grup Scaale

cuidar el teu planeta
respirar un aire més net

Tria > un futur més sostenible

reduir emissions

un món verd per als teus fills

A través del nostre Programa Global d'Eficiència Energètica, els darrers 5 anys hem dut a terme 257 iniciatives a 16 països per reduir les emissions de GEH a les nostres xarxes i oficines. Ja hem estalviat l'energia equivalent al consum de 49.300 llars en un any. Perquè, si optem per cuidar el que tenim, gaudirem d'un futur millor.

eligetodo.com

Tria-ho tot_

Telefónica

 movistar | O₂ | vivo | SÓN MARQUES DE TELEFÓNICA

 200
AÑOS

Arts&Co.

64 Entrevista

Rosa Regàs i la cançó d'una rebel·lia
per Sergi Doria

68 Literatura

Quatre-cents anys després
per Txema Martínez

70 Cinema

Els grills, la bellesa i Albert Serra
per Enric Boluda

72 Literatura

Buenos Aires de Borges
per Carmen de Carlos

74 Geografies

Des de la torre Martello
per Anna Ballbona

76 Art

El retorn del dibuix
per Francesc Mestre

78 D'autor

Shakespeare
per Jordi Coca

ROSA REGÀS I LA CANÇÓ D'UNA REBEL·LIA

L'escriptora acaba de publicar 'Amigos para siempre', la tercera entrega de les seves memòries: una evocació dels seus temps universitaris als anys seixanta i de les persones que la van marcar com a dona i editora

TEXT Sergi Doria — FOTOGRAFIES Flaminia Pelazzi

— Quan Rosa Regàs evoca la seva infància “dickensiana” treu a col·lació dues frases del doctor Manuel Trens, director religiós de l'escola de les dominiques d'Horta on va estar internada: “No hi ha llibertat sense llibertat econòmica” i “Cadascú ha de cantar la seva pròpia cançó”. Any 1936, exili a Saint Paul de Vence, École Freinet: la Rosa de tres anys es desfà del pudor emocional i s'inicia en el naturisme. Any 1939, els quatre germans Regàs —Rosa, Georgina, Xavier i Oriol— tornen de França i queden a càrrec d'un avi integrista i autoritari. Un xoc. “Els meus pares eren rojos i separats”, recorda. Trobades amb la mare un cop al mes al Tribunal Tutelar de Menors. Res d'intimitats: dos policies com a companyia i una dona que passa a màquina la conversa. “Quan miro enrere i veig la història del meu país em costa deslligar-la de la meua pròpia història”, observa. Per exemple, el seu oncle per via materna Pere Pagès, més conegut com a Víctor Alba: “Va treballar amb Camus a *Combat* i després va viure a Mèxic i Amèrica del Nord: els comunistes l'odiaven perquè era del POUM”. Dona de múltiples vocacions, va sentir la felicitat de la llibertat el dia en què es va matricular en Filosofia i Lletres amb les tres mil pessetes que li havia donat la seva mare. Casada i amb cinc fills, va voler gaudir del caliu familiar que ella i els seus germans no van tenir. La Rosa de 83 anys que ens acull al lluminós pis del carrer Muntaner amb vistes a la plaça Adriano ha sabut complir els dos consells del doctor Trens, una de les persones decisives de la seva vida juntament amb Juan Benet, Carlos Barral i Oriol Bohigas. “Tots homes —remarca—, perquè jo he crescut en un món d'homes”.

L'escriptora ha publicat *Amigos para siempre*, tercer lliurament de les seves memòries després de *Entre el sentido común y el desvarío* i *Una larga adolescencia*. Com a pòrtic una altra frase decisiva, aquest cop de Virginia Woolf: “És molt més important ser una mateixa que qualsevol altra cosa”. Ens adverteix que encara queden molts capítols de la seva vida per explicar: “L'editorial La Gaya Ciencia, les Nacions Unides, la direcció de la Casa d'Amèrica i la Biblioteca Nacional...”. Des de la seva primera novel·la—*Memoria de Almató*; escrita amb 58 anys— aborda la literatura com a forma d'autoconeixement. Adherida a la divisa de Sándor Márai de *La canción de Dorotea* (premi Planeta 2001) —“Voler ser qui no ets és una tragèdia”—, la Rosa sap que és pèl-roja, que fa un metre setanta i que té ulls clars i pell de sargantana, que no li agraden els anells i que li encanten els barrets. És el preludi de la seva cançó de rebel·lia: “Sé que m'agrada beure i ballar i que la meua expectació no té límits. Tampoc la meua irritabilitat, tan intensa de vegades com la tremolor pel que estimo. Sé defensar una forma de viure, de pensar i de ser, però no crec en els valors universals i eternals, ni en la moral natural, ni li trobo el sentit a perdre la vida per Déu, la pàtria o el deure o altres formes més modernes de dominar les consciències. Pertanyo a la reserva dels que només hissarien banderes si estiguessin prohibides...”. La cita és extensa, però val la pena subratllar-la a manera de tornada vital: “I només voldria tornar als vint anys per caminar dia i nit en minifaldilla”.

Quan va començar a escriure, la Rosa era conscient que la seva infància ja era una novel·la, però aquesta translació autobiogràfica no va culminar fins a *Luna* ➔

Una dona que va aplicar al peu de la lletra aquella altra cançó de Brassens sobre la mala reputació. El seu nul entusiasme patriòtic la “va condemnar” a ser inclosa en una llista de “mals catalans”

Lunera (1999) cruel retrat de la burgesia catalanista que s'alinea amb el franquisme per recuperar el seu patrimoni i que va abraçar el nacionalisme montserratí als anys seixanta. “... I ara resulta que s’han fet independentistes”, afegeix amb mordacitat. Per il·lustrar el que afirma: “El quadre de l'oncle Miquel vestit de falangista que desapareix de casa als seixanta... Els meus germans es van emocionar en llegir aquesta novel·la”.

La Regàs editora no s'explica sense el poderós influx de Carlos Barral: “Contagiava entusiasme: no l'expressava, però el comunicava. Barcelona és una ciutat sense memòria cultural, no s'ha fet el més mínim cas a Barral, Gil de Biedma, a Gabriel Ferrater. Es troba a faltar una placa a l'edifici on va viure García Márquez...”. La seva etapa de traductora li va fer descobrir l'estructura del llenguatge: “Si saps fer-ne la dissecció la frase et desvela molts significats; és com estudiar llatí o grec”, afirma. Barral en sabia molt, d'això. Tant que el 1966, després de la detenció per la tancada als Caputxins de Sarrià, la policia va prendre declaració a l'editor a la comissaria de Via Laietana. Després de demanar al temut comissari Creix que el tractés de vostè i de doctor, recorda Regàs, “va anar dictant al policia que amb una antediluviana màquina d'escriure anava teclejant les respostes altisonants amb una quantitat tan gran de subordinades que Carles li dictava, sense oblidar punts i comes i cometes si convenia, fins que al final, el policia, fart de tant punt i tanta coma, li va dir: «Coma? Per què una coma?, és el mateix punt, no? », i el Carlos li va respondre: «Pot ser, però no té el mateix ritme»”. En comparar els temps de Seix Barral amb els actuals, constata que “ara es parla poc de literatura i només interessa el factor comercial... Es publiquen massa llibres. Amb Barral i Salinas discutíem a fons cada original”.

El pis on vam conversar es troba a pocs números del mític 505 de Muntaner on el seu germà Oriol va obrir Bocaccio. La Rosa recorda aquells anys en què deixava els seus dormint i s'escapava al mític local. A la Gauche Divine, comenta, “se li adjudiquen coses que no són del tot veritat. Era el resultat barceloní de la Califòrnia dels seixanta i

del «Fes l'amor i no la guerra». Joan de Sagarra li va posar el nom de Gauche Divine. Uns se la van creure i uns altres la van atacar”. D'aquells temps queda la llegenda de la “Regàs, que bona estàs” que va encunyar Gabo. “És que jo tenia una altra forma de veure la vida... Però llavors ningú no em deia que era maca, per això m'estranyava l'èxit que tenia amb els homes”. Heterodoxa per la seva classe social, el seu feminisme contrastava amb la submissió de les dones de la seva època. En una trobada amb antigues companyes de l'internat de les dominiques, totes casades com ella, la Rosa es va sorprendre quan li van dir que en treballar a la universitat no podria cuidar els seus fills com es mereixien: “Mentre jo treballava elles passaven l'estona al cinema. Amb el temps lliure que elles tenien jo podia haver fet dues carreres”, ironitza.

És la cançó rebel d'aquesta dona que va aplicar al peu de la lletra aquella altra cançó de Brassens sobre la mala reputació. El seu nul entusiasme patriòtic la “va condemnar” a ser inclosa en una llista de “mals catalans”, juntament amb Vicens Vives, Roca Junyent, Duran Lleida, Vidal-Quadras, Albert Boadella o Francesc de Carreras. Coses del maccarthisme independentista.

Aquesta tardor, ja definitivament instal·lada a la casa de Llofríu, Rosa Regàs tornarà a submergir-se en els textos antics de Tàcit. “Gràcies a Eugenio Trías vaig aprendre a pensar. Tota la filosofia a partir de Plató és un reciclatge de l'anterior...” L'escriptora, que es recupera d'una operació de genoll, passa revista a aquests llibres de capçalera. A més del Nietzsche que el 1970 va donar nom a la seva editorial, La Gaya Ciencia, Regàs ens parla de *Katryna* (1936), novel·la de la finlandesa Sally Salminen sobre aquella mare que va plantar una pomera per cadascun dels seus fills: “El que més m'interessa d'aquesta autora no és que escriu bé sinó el sentit del que escriu”, matisa. La llista es completa amb “qualsevol pàgina de Proust”, el sempre polèmic Noam Chomsky i, sobretot, “un llibre de poesia per llegir-lo a la nit”. ●

Sergi Doria és periodista cultural i autor de la novel·la ‘No digas que me conoces’

QUATRE-CENTS ANYS DESPRÉS

Shakespeare, reinterpretat generació rere generació, és una mena de veí de sempre que coneix les nostres més íntimes misèries, però també les nostres grandeses. 'Ve', des de la seva pròpia grandesa indeterminada, fins al seu lector, simplifica per a nosaltres un desordre natural en l'univers, un caos, perquè el sentim i el compreguem a l'altura dels nostres ulls

per Txema Martínez

— Vaig començar a traduir els sonets complets de Shakespeare, de qui enguany celebrem el 400 aniversari, a mitjans dels noranta i els vaig acabar una dècada llarga més tard. Tant era la meva fal·lera quasi obsessiva, que em duia per hospitals, hotels, andanes, cases i moments morts a la feina carregat d'una maleteta amb diccionaris i llibres diversos, nits en vetlla per un vers, correccions rere correccions, com l'obsessió dels que després hi han desembarcat, lectors, músics, gent del teatre, gent boja de Shakespeare, tot, dic, apunta cap al terme que sembla definir, transversalment, aquest nom: fascinació. Per què segueix, quatre-cents anys després, despertant una tal fascinació, per sobre, potser, de la majoria de noms de la història de la literatura? La immensa bibliografia que ha suscitat, els milers de curadors, traductors, biògrafs, comentaristes i adaptadors diversos, no fan sinó indagar, ampliar i corroborar aquesta malaltissa fascinació, fins al punt que Shakespeare avui ja són Shakespeares, en plural, un lloc que de tan plural s'ha fet comú, singular, particular. És de tothom i de ningú.

Shakespeare, tant en els seus sonets, que en va llegar 154, com en la seva dramaturgia, ens posa davant dels ulls el misteri de la naturalesa humana, el misteri de l'art més elevat i més atemporal, com si fos el nostre contemporani. Ens ho exhibeix impúdic, espontani, sempre brutal, però ningú arriba a desemmascarar-lo amb plenitud. Perquè hi ha una semàntica inextricable de la transcendència feta carn, del geni, que no es pot traduir. Ni tan sols ser llegida en la seva exacta dimensió, mesurar-ne la cúpula, davallar fins als sots més insignificants, elevar-se fins on només un aire pot ser respirat. Ja ho va dir Victor Hugo, de Shakespeare, en el millor llibre que se n'ha escrit. Ell és un home oceà. I a nosaltres, mortals, només ens

resta naufragar-hi, suplicant una alenada de banalitat.

Shakespeare, però, és el poeta de les banalitats. Fixem-nos en els seus sonets. La veu menys retòrica de la carn i de la ment, del que és i el que representa ser un ésser humà que estima i és estimat, que fa l'amor i el deixa fer, que transcendeix en una idea sola les múltiples idees, i ahora el que bandeja en un simple gest tota transcendència per mostrar-nos tan concretament, tan exactament, l'amor manifestat. Aquesta manera extrema de viure la poesia el fa tan modern, tan del segle XXI, que el tòpic que diu que els clàssics per força han d'exhibir amb magnificència la seva modernitat aquí sona ridícul. Com que cada veu de Shakespeare, va escriure un altre clàssic, representa una espècie sencera, es projecta sobre el seu propi passat, s'eleva sobre la seva contemporaneïtat i avui es mou, toca, crida, balla, sent, reverbera. No sabem com, però ho sap tot de nosaltres, de tu i de mi. No usa els recursos del seu temps —els usa per distorsionar-los—, no escriu els poemes perfectes, no vol ser ni el més bell, ni el més precís, ni el més popular. Per moments, sembla no voler ser ni un bon rimaire. Ni enlluernar. Quasi ni emocionar, tampoc intel·lectualment. Sembla, tan sols, voler dir el que sent, per la via de la versemblança. Shakespeare resulta sempre, en els seus millors i pitjors sonets, versemblant. Veraç. Verídic. Biogràfic. Sincer. I això als romàntics de fa dos-cents anys, assedegats de noves veritats divines amb la majúscula d'un nom propi, el nom de cadascuna de les experiències individuals, vestides d'ombres lluminoses, igual que una ànima comuna, els interessava molt reivindicar-ho. Perquè Shakespeare va començar a ser Shakespeare a partir dels romàntics. Abans, era plat de lectors exquisits i atents. Després va ser ja un autor de masses, un

clàssic, que enllaçava amb els clàssics que l'havien precedit i algun més que vindria més tard, pocs. O cap, si fem veure que no hem llegit amb atenció Baudelaire.

N'hi va haver un, Borges, que va saber conjuminar totes les barbaritats que es van dir de Shakespeare abans i després dels romàntics. I Auden també, que en va deixar algunes de les lectures més acurades. O Stephen Booth, l'edició dels sonets del qual sempre recomano amb devoció. Perquè els genis, igual que Homer, Dant o Bach, tots ells rars i inassequibles devots de l'espiritualitat però també del goig feréstec dels sentits, s'equivoquen, són imperfectes en la seva perfecció, i per molt que davallem a cada mot, cada connector, cada peu, cada nota, cada rima previsible o imprevisible, cada oclusa melodia que igual que un calze es dona a l'oient incrèdul a beure, mai podrem col·legir la raó darrera, la veritat darrera, que l'autor va llençar salvatgement enmig de la seva obra. Va llençar-los amb violència, però amb exactitud i sospitem que amb tota la fe, perquè, al cap i a la fi, allò era el que volia dir.

Banalitzant una mica, podríem concloure que Shakespeare, reinterpretat generació rere generació en totes les cultures, és una mena de veí de sempre que coneix, des de la discreció, les nostres més íntimes misèries, però també les nostres grandeses, si en podem dir així a les virtuts. Shakespeare ve, des de la seva pròpia grandesa indeterminada, fins al seu lector, simplifica per a nosaltres un desordre natural en l'univers, un caos, perquè el sentim i el compreguem a l'altura dels nostres ulls. T'acull, com una religió. Ningú més ha pogut o sabut mai posar Déu en una sangonosa, invisible, lliura de carn. O en dos versos com aquests: "Fart dia a dia, res no em satisfà./ Mentre tot ho devoro, tot se'n va". ●

Txema Martínez és poeta i traductor

THE W.P.A.

FEDERAL THEATRE NEGRO UNIT

MACBETH

BY WILLIAM SHAKESPEARE

ELS GRILLS, LA BELLESA I ALBERT SERRA

El film 'La mort de Louis XIV' (2016) d'Albert Serra ha obtingut el prestigiós premi Jean Vigo. Això l'atansa a Jean-Luc Godard, Alain Resnais o Claude Chabrol. Lluís XIV, colgat en el llit reial, transita lentament cap a la mort que, un cop més, és un trànsit en suspens

per Enric Boluda

— Albert Serra recorda que Dalí s'emocionava amb l'estrella del cinema mut Harry Langdon per la capacitat de ser “vida involuntària”. Serra recorda que Dalí escrigué que Harry era la vida involuntària, purament orgànica, una petita cosa que es belluga fins i tot més inconscientment que els petits animals; es belluga com s'obren les baines de les mongetes, tot sol. En comparació —segons Dalí— al seu costat Keaton és un místic i Chaplin un putrefacte. Albert Serra (Banyoles, 1975) és un director de cinema que ha conreat cert prestigi internacional amb una proposta artística al marge del comú a través d'una identitat obstinada que ha inclòs, entre altres elements reiteratius, el treball amb actors no professionals sense guió. En fi, no actors que no actuen.

“Per això m'agraden tant els actors no professionals”, escriu Serra: “No són conscients d'ells mateixos; els seus impulsos i els seus moviments són pures reaccions químiques a un estímul, sense reflexió”. I la càmera, a voltes com decandida entre la vegetació, filma aquests no actors com qui els espia. Així passa en *Honor de cavalleria* reunida per *Cahiers du Cinéma* amb les millors pel·lícules del 2006. Obtingué el premi Fipresci a la Viennale, 2006; premi Barcelona de Cinema 2006. Era el primer llargmetratge de l'autor mínimament distribuït, en què el Quixot i Sancho, de sobte, erren prat a través, fent camí, tot just avançant cap a un destí en suspens. I el paisatge és el so del banal, el de la gleva trepitjada, el dringar del sonnieig d'armadura que carreteja el Quixot, el xerric de l'espasa, l'esbufec del cavall, el fresseig del riu i les fulles. I els grills.

Els grills, els saltamartins i les cigales en febrós diàleg, xerrotegen des dels encontorns del poderós entramat sonor, hiperrealista, que dona un volum sumpuós a les pel·lícules de Serra. La natura tangible que conversa al llarg dels plans desmesuradament quiets i obagosos. Tot d'una podríem sentir que es tracta d'una orquestra sense director, abandonada en un garbuix de sorolls indistingibles i sense cap finalitat. I tot d'una podríem adequar la nostra disposició d'espectador a la freqüència de les seves notes i la seva longitud, al seu esquema i finalment al seu cant: la bellesa inesperada que tot aquest caos tendeix a crear.

El cant dels ocells és Gran Premi del Jurat al Millor Llargmetratge al Festival Entrevues 2008, Belfort; Gran Premi al Millor Llargmetratge a l'Split Film Festival 2008; premis al Millor Llargmetratge en Versió Original, Millor Director i Millor Fotografia als premis Gaudí 2009. Els tres Reis de l'Orient, en un trànsit en suspens, erren també entre els confins sonors de l'espessor i la calma, de la llum i l'ombra, com idees que lluiten i se solapen. A la nuesa dels diàlegs que proposa Serra, s'hi contraposa la voluptuositat de la xerrameca vegetal, animal i mineral d'un territori salvatge també en un trànsit circular entre el dia i la nit, entre Giacomo Casanova i el comte Dràcula, dallat per inesperades ratxes de vent que ho silencien tot de tant de soroll, com un crit.

A Història de la meua mort —Pardo d'Oro al millor llargmetratge, Locarno Film Festival 2013—, Casanova degusta una magrana amb fruïció sonora. Cruix la fruita esquinçada per les dents i els llavis en xuclen el suc. La masticació

marca el ritme de l'escena i la deglució obre un espai per a la paraula, minsa però justa. El desig amb què es devora i que devora. El camí de Casanova cap a la seva mort a les terres fosques on senyoreja Dràcula. “Això és la realitat”, diu Casanova. “L'olor de la sang”, li respon el seu criat. Una sang que en el crepuscle boscos de Transsilvània fa olor de degoteig sincopat sobre l'herba, de víscera que espetega en el foc, de grill que canta febrosament. I els grills són senyors del crepuscle, amb el seu cant de vida involuntària, purament orgànica. El cinema d'Albert Serra, com recorda Pere Gimferrer, “explora les zones de transició entre la llum i l'obscuritat”. I és en aquesta regió crepuscular, “en el sentit literal i metafòric del terme, on viuen els personatges d'Albert Serra”. I és per això que canten els grills en el crepuscle de Lluís XIV, el Rei Sol, en obrir pas a la nit que ja és aquí i a la llarga nit que ha de venir. *La mort de Louis XIV* (2016), que aviat podrem veure a les pantalles espanyoles, ha donat a Serra el prestigiós premi Jean Vigo, cosa que l'atansa a Jean-Luc Godard, Alain Resnais o Claude Chabrol. Lluís XIV, colgat en el llit reial, transita lentament cap a la mort que, un cop més, és un trànsit en suspens. I en aquest, de moment, darrer film, de nou a propòsit de personatges que són mites culturals gegantins, ens coopta el correlat objectiu del grill per oferir una bellesa del caos, una “fantasia pura a través d'elements que són extremadament realistes, fins i tot feréstecs, salvatges”, per dir-ho com ha descrit Albert Serra. ●

Enric Boluda és periodista i poeta

Albert Serra posa per als
fotògrafs durant el 'photocall'
de la presentació de 'La mort
de Louis XIV', la seva última
pel·lícula, a la 69a edició del
Festival de Canes el passat 19
de maig [Foto de Stephane Cardinale
/ Corbis via Getty Images]

BUENOS AIRES DE BORGES

Quan es compleixen trenta anys de la mort de Jorge Luis Borges, el nou Buenos Aires i el de sempre van més enllà de l'ordre simbòlic que el poeta inculca en tota la seva obra, laberint i món d'imatges perennes que la ciutat deixa passar per la biela del carrer Quintana i gaudeix d'un mite vell com la llum i la quimera

per Carmen de Carlos

— A peu, sense bastó o amb ell, sol o del braç d'un ésser estimat, Jorge Luis Borges va caminar per la ciutat de Buenos Aires de jove, d'adult i de vell. Amb vista i sense, el poeta del qual es compleixen trenta anys de la seva mort va gaudir amb les cantonades i els carrerons empedrats, va recórrer cementiris de rics i dels altres i va aconseguir una cosa semblant a l'èxtasi, a les nits de raval, del que un dia va ser la perifèria de Buenos Aires.

Recordar el Borges de les cafeteries i les seves tertúlies de saló seria oblidar l'altre que va creure veure o va imaginar presenciar els duels a navalla entre italians i gautxos nadius a la dreuera —avui passatge— Bollini. La imatge de Borges al Tortoni de l'Avenida de Mayo, la biela del carrer Quintana o a la irreconeixible confiteria Richmond, és real. Però també hi ha l'altra, l'estampa de l'aventurer—de vestit i corbata— entre tenebres dels suburbis del vell tango, el nou de grans orquestres i lletra descafeïnada no el suportava.

Més autèntica és encara la foto de quan tenia vint anys, acabat d'arribar d'Europa, amb els amics a les fondes del Abasto, pels verals de Pompeia o en el vell Mataderos que recordava el *far west* de les seves pel·lícules favorites. Per territori hostil es movia en Georgie en els camins de pols on sonava el bandoneó i es burlava de la Veu, com coneixien Carlos Gardel. Ho feia a qualsevol hora però tenia un temps preferit. “Va mantenir l'hàbit de les caminades nocturnes al llarg de gairebé quaranta anys”, destacava la seva bona amiga María Esther Vázquez, una de la mitja dotzena de dones a qui va demanar casar-se i el van rebutjar. Borges està en aquestes escenes i en totes aquelles on tregui el nas un pam de la capital que intuïa en la seva infància, “darrere d'una reixa amb llances i en una biblioteca d'il·limitats llibres anglesos”, va comentar en referir-se a la casa del carrer Serrano, entre Paraguay i Guatemala. Al nen i al

vell Borges, sense poder evitar-ho, se'l van endur a Ginebra en dues ocasions. La primera per curar el seu pare d'una ceguesa que faria seva quan complís els cinquanta. L'última per morir i ser enterrat a milles de Leonor Acevedo, la mare a la qual deia bona nit, al seu pis de Maipú, encara que el seu cos estigués sepultat a l'elegant Recoleta, on representava que algun dia estaria “guardat” com anticipa a *Las uñas*. Entre els mausoleus dels pròcers i il·lustres argentins d'aquest cementiri l'escriptor acostumava a passejar i aturar-se a llegir els epitafis en llatí de les grans famílies com reflecteix a *Fervor de Buenos Aires* i *Atlas*.

L'argentí que es definia com “un home del segle XIX” (24-08-1899/14-06-1986) o “un vell poeta sud-americà i cec”, va descobrir la grandesa de la ciutat on va néixer en tornar, després de passar la Primera Guerra Mundial, de les seves escales a Suïssa, França i Espanya. “Aquesta ciutat que creia que era el meu passat, és el meu futur, el meu present; els anys que he viscut a Europa són una il·lusió, jo estava sempre —i estaré— a Buenos Aires”, assegura en el poema “Arrabal”.

Quan ja era un home, el desig per Buenos Aires es va convertir en amor i aquest, en passió possessiva per tot el que hi havia. A María Esther Vázquez li diria de la seva ciutat: “M'agrada tant que no m'agrada que li agradi a altres persones. És un amor així, gelós”. Però l'espant també va arribar a la seva vida amb l'horrible experiència a la Biblioteca Miguel Cané, al carrer Carlos Calvo, 4.319, on anava cada dia en tramvia mentre llegia *La Divina Comèdia* i avançava els cotxes que descriu a les pàgines de *Evaristo Carriego*. “Vaig resistir a la biblioteca prop de nou anys. Van ser nou anys de profunda infelicitat. Els meus companys de treball només s'interessaven per les curses de cavalls, els partits de futbol i els acudits obscurs”. El destí intentaria compensar-lo amb la direcció de la Bi-

blioteca Nacional que aleshores era al carrer México, 564, lluny d'on es troba ara, travessada pel carrer Agüero i amb l'estàtua d'Eva Perón a pocs metres, un detall que Borges, antiperonista convençut, no hauria tolerat mai.

A Buenos Aires va viure en mitja dotzena d'“apartaments” però va ser en el de Maipú 944, 6B, on romandria gairebé 40 anys i escriuria la major part de la seva obra. Entre altres títols, *El Aleph* (1949), *Elogio de la sombra* (1969), *El informe Brodie* (1970), *El oro de los tigres* (1972) o *Los conjurados* (1985). També d'aquella casa sortiria del braç de Fanny —Epifania Uveda—, la seva lleial empleada domèstica camí de la plaça Sant Martín, on va enterrar Beppo, el seu històric gat blanc. I amb la seva mare i després Maria Kodama, s'acostaria al Jardí Botànic i al zoològic —avui en procés de transformació en un “ecozoo”—, on descobriria “el tigre ratllat, asiàtic, real” i “no el vermellenc de les eicòrnies del Paraná i de la confusió amazònica” que és més un puma que el felí de les seves lletres.

El Borges d'altres segles és el mateix d'avui. La seva ciutat, Buenos Aires, és la mateixa però diferent. Queden molts dels seus edificis, alguns amb la cara rentada i altres amb aquesta atrotinada pels anys. Els ravals no són el que eren. Les pistoles han reemplaçat els *facones* —les navalles— i les drogues de baixa estofa fan ombra a l'alcohol destil·lat. En aquesta gran ciutat del segle XXI podria tornar a escriure *La muerte y la brújula*, i intentar dissimular que Buenos Aires no és aquesta, incloure un rabí entre els seus personatges o descriure un suburbi “a l'empara d'un cabdill barceloní”. Si Borges visqués podria fer tot el que va fer i més però, per desgràcia de tots, no hi és. Es va quedar a Ginebra. ●

Carmen de Carlos és corresponsal del diari 'ABC' a Buenos Aires i editora general de sudamericaohoy.com

Jorge Luis Borges, quan ja havia perdut el cent per cent de la visió, assegut i recolzat sobre un bastó al seu apartament de la plaça San Martín, a Buenos Aires [Foto de Corbis via Getty Images]

DES DE LA TORRE MARTELLO

Joyce escrutà tot Dublín, els carrers de pujada i baixada, l'empedrat, el fons de maons vermells dels edificis, les històries que transporta el riu Liffey, la catedral de Saint Patrick, els personatges, els perfils estrafets, els costums, les borratxeres, els pubs, la badia, la torre Martello

per Anna Ballbona

— De vegades no saps com s'incrusten a la memòria objectes que són alguna cosa més que això. A estones, la vida aconsegueix salvar el buit i reproduir-se a través d'objectes tocats, per fútils que semblin. A la torre Martello, situada en un poble proper a Dublín i la seva badia, on va viure Joyce uns quants dies, es recullen diversos objectes lligats a l'escriptor. La costa irlandesa és plena de torres Martello que feien la funció de defensa i de talaia. Aquesta és a Sandycove i té la particularitat que hi comença el primer capítol de l'extraordinari monument literari que és *l'Ulisses*. El jove Joyce hi va fer estada convidat per un amic, per bé que el sojorn es va estroncar abans d'hora per desavinences i, al cap d'un mes, Joyce acabaria marxant del país.

Tot Dublín és farcit d'esquixos de Joyce, l'escriptor que va afilar els seus ulls primers per escrutar la presa: la ciutat, els carrers de pujada i baixada, l'empedrat, l'austeritat que trans-

pira el fons de maons vermells dels edificis, les històries que transporta el riu Liffey, les formes de vida i la seva translació victoriana a construccions com la catedral de Saint Patrick, els personatges, els perfils estrafets, els costums, les borratxeres, els pubs, la badia. Tot és tan susceptible de ser tocat per la radiació joyciana que el visitant farà bé de separar el gra de la palla, un gest que, d'altra banda, es converteix en gimnàstica necessària tant si s'és a Dublín com no. Per això el significat real d'aquesta torre Martello, el viatge en tren que ressegueix la badia fins a arribar al poble, l'escampall verdós i fosc, de cala bruta però viva a l'hora, les algues com heures que abracen la costa, el magma en algun moment fet piscina recollida i controlada, fan la impressió de petita veritat empeltada al paisatge. Aquí, sense abismals penya-segats, sense grans estampes per omplir el catàleg turístic preconcebut.

Les onades i el vol capriciós de les gavines, les algues al descobert, la humitat flonja que deixa la marea, algun senyor amb botes i estris per fer la feina, recorden els tresors amagats: els musclos i petxines que, a taula i regats amb cervesa negra, arrodoniran la mixtura i la comprensió del diorama de la badia. D'una badia del nord, amb aire d'haver estat mig domesticada. Com un pacte tàcit de “ja ens coneixem, ens sabem les nostres coses i amb elles ens espavilem”. Més enllà, la contundència de la torre Martello, torre cilíndrica, un parell de plantes i una estructura austera —no es va fer, al seu moment, per sentir-s'hi còmode— també ajuden a transmetre aquest punt de nuesa, d'acarament a les coses tal com són, sense disfresses ni embalums per preparar-les per a la digestió turística. Si corre un vent un xic excessiu és possible que l'estampa ja sigui completa.

Museu dedicat a Joyce des del 1962, la torre Martello exposa alguns objectes que capten l'atenció d'algú amb la imaginació oberta. N'hi ha dos emfàticament revestits de moviment: un bastó i una hamaca revellida conviden a pensar en el Joyce rumiador, reflexiu, creador. En el Dublín turístic les estampetes joycianas poden arribar a fer fora qualsevol temptativa de la imaginació. Hi ha, però, racons. Cal fugir dels carrers principals, les banderetes a l'exterior i el xivarri sobrehumà. Refiar-se de les primes totxanes marronoses. Cal parar l'orella al pub i comprovar si s'hi sent anglès del lloc, així, amb aquell punt xafallós de tu ja m'entens, les paraules justes i no entretenir-se amb minúcies, i si algú, amb aspecte de tornar cansat de treballar, fa cara de començar a anar gat i parla de tu a tu al

cambrer i demana que li reomplin el got sense dubtar, si és així, endavant. A vegades aquest material humà és més testimoni d'una autèntica forma de vida dublinesa que no pas la superfície de fusta fosca del pub.

Passem de puntetes, doncs, pel rovell de l'ou del Dublín turístic. Quan ja s'ha deixat enrere el Trinity College i la cua per veure el *Book of Kells*, després de fer el badoc amb els jugadors de húrting del College Park, caminant desvagadament, no gaire enllà, s'arriba a la Lincoln Place. Hi ha la Sweny's Pharmacy, un establiment que reproduïx el que surt descrit a l'*Ulisses* i que és menat per un grup de voluntaris, amb un senyor de bata blanca i semblant afable al capdavant. Està bé entrar-hi i, fins i tot, deixar-se sorprendre per alguna de les lectures de la tarda. Flairar els potets antics i polsosos. Les olors tòxiques són enormes portadores d'història i de sentit. Passar el dit pels papers grogosos, algun retall de diari. Cal fer garlar el senyor de bata blanca, que pugui desplegar la seva passió joyciana, que expliqui el que fan en aquell racó de món, lluny dels circuits estereotipats. La torre Martello també la mena un grup de voluntaris que fa un temps la va salvar de la desaparició. Els objectes, els llocs, els llibres i els paisatges cobren sentit si algú hi posa la mirada i els acaricia. Aleshores sí que irradien alguna cosa que aconsegueix traspasar la muralla de les ciutats del segle XXI, la muralla que és aquest empolainar-se per a un visitant que abans d'anar-hi ja sap què vol hi trobar. ●

Anna Ballbona és escriptora i periodista, autora de la novel·la 'Joyce i les gallines' (finalista del premi Llibres Anagrama de novel·la)

'La conversa' (1906-1908)
de Xavier Gosé, un dibuix
de tinta sobre paper amb
correccions de blanquet
[Foto de Carles Mestre]

EL RETORN DEL DIBUIX

Entre els mestres del dibuix i ninotaires a Catalunya destaquen Ricard Opisso, Xavier Nogués i els col·laboradors del 'Patufet', el 'TBO' i les revistes satíriques de l'època, com 'La Campana de Gràcia', 'L'Esquella de la Torratxa', 'Cu-cut!' o 'Papitu'. El dibuix torna als mercats d'art

per Francesc Mestre

— A les escoles de belles arts fins a mitjans del segle XX, que va ser el moment en què es va decidir que passessin a ser facultats universitàries, l'aprenentatge es basava en el dibuix acadèmic. Començava per copiar objectes i posteriorment dibuixava el nu a partir d'un model. Molts artistes van seguir aquesta pràctica al llarg de la seva vida. Ramon Casas, l'any 1901, va organitzar al Saló Parés una exposició de dibuixos, acompanyats d'alguns pastels de Picasso. Amb anterioritat, concretament l'any 1899, ja havia presentat una mostra amb 132 retrats amb llapis negre, 61 dibuixos a llapis i pastel, i 27 retrats a l'oli. Ell va ser el primer gran defensor del dibuix. I va tenir èxit perquè des d'aleshores a les cases de la burgesia ja convivia dibuixos de Casas amb pintures de temàtica tradicional. També era freqüent trobar-hi dibuixos de Fortuny i de Nonell, que havien mort tan joves que el mercat n'havia absorbit la pintura. Però encara va costar molt que el dibuix fos reconegut. De l'any en què vaig iniciar-me en la meua professió, 1970, recordo bé que molts dels meus companys, si algun dels seus artistes els presentaven treballs de creació fets en suport paper, sempre els responien: "Mira... saps què? El paper, ven-te'l tu".

És una desconsideració del dibuix no tan sols atribuïble als marxants d'art, sinó també als mateixos artistes, ja que tot i que consideraven que aquesta tècnica era clau en la seva formació, creien que la tècnica important i que els donaria reconeixement era la pintura sobre tela. Tot i això, alguns artistes es van especialitzar en la il·lustració. Molts d'ells van posar el seu talent al servei dels infants i els hem d'agrair que hagin estat fonamentals en la iniciació a la lectura i les arts plàstiques, és a dir, a la cultura.

A Catalunya hi ha un reconeixement vers als ninotaires, paraula difícilment traduïble a altres llengües. Destaquen Ricard Opisso, Xavier Nogués i els col·laboradors del *Patufet*, el *TBO* i les revistes satíriques de l'època (com *La Campana de Gràcia*, *L'Esquella de la Torratxa*, *Cu-cut!* o *Papitu*) per citar-ne només algunes de les més importants. Aquesta tradició s'ha mantingut, ha evolucionat i, a finals del segle XX, la irrupció del còmic ha estat revolucionària a tot el món i ha popularitzat els noms de molts dels artistes que han treballat per a diverses publicacions que fins i tot han transcendit l'àmbit local per gaudir d'una certa universalitat.

Això ha sacsejat el mercat del dibuix a França i ho està començant a fer al nostre país. Vegem algunes dades relatives a l'evolució del mercat internacional de l'art corresponent a l'any 2013, segons l'agència Artprice. En els darrers deu anys (del 2003 al 2013) l'increment dels preus del mercat artístic

va ser d'un 80%, però no se'n van beneficiar uniformement les diferents disciplines: en aquest període, la fotografia es va revalorar un 25%, la pintura un 27%, l'escultura un 28%, el gravat un 38%, mentre que en el sector dels dibuixos l'increment va ser del 185%.

Bona part de creixement es deu a la irrupció de la Xina en el mercat, amb el seu interès tradicional per les tècniques del dibuix, però cal destacar la revaloració que està obtenint el còmic. Com a exemple, els preus rècord d'André Franquin (*Sergi Grapes*, *Marsupilami*) són 324.025 euros; Hugo Pratt (*Corto Maltese*) 725.153 euros, i especialment Hergé (*Tintin*), fins a 2.654.610 euros. Totes aquestes vendes han tingut lloc a París i els resultats han fet que Sotheby's i Christie's hagin triat les delegacions de la capital de França per competir amb les cases de subhasta que se'ls havien avançat, com és el cas d'Artcurial i Millon & Associés.

Per contrast, el màxim preu que s'ha pagat en subhasta a Espanya per un dibuix de còmic és el d'un Ricard Opisso que va arribar a 21.600 euros, però hi ha un grup d'artistes que mai no s'han venut en subhasta: Josep Coll, Francisco Ibáñez, Antoni Roca, Ambròs, Boixcar, Quelus, Nazario, Antoni Calonge; o que a les vendes públiques no han arribat als 600 euros, com passa amb Josep Escobar, Cesc, Marino Benejam, Cornet, Llaverias, Apa, Xirinius. Val a dir que les obres bones de la major part d'aquests artistes les galeries serioses les venen a preus superiors, ja que les cases de subhasta a Espanya no ofereixen en general garanties de seriositat. Això vol dir que el mercat del dibuix, i especialment el del còmic, a casa nostra és un terreny encara verge i posa a l'abast de qualsevol persona que vulgui iniciar-se en el col·leccionisme la possibilitat de fer-ho. I aquesta és la meua recomanació.

Afegiré, tot seguit, uns consells senzills per a la bona conservació de qualsevol obra sobre paper, ja siguin dibuixos, aquarel·les, litografies, gravats o cartells. Per exemple, si presenta taquetes de rovell (*foxing*) vol dir que està acidificat. Cal dur-lo a restaurar. És senzill i econòmic. També si té cintes adhesives antigues o taques de cola. En general, convé revisar les obres emmarcades de fa anys. Per emmarcar, cal comptar sempre amb un bon professional, que usi només material amb el PH neutre. Cal preservar els dibuixos de l'excés de llum. És imprescindible impedir l'exposició a la llum solar directa, ja que es menja el pigment. I el que és fonamental: compreu només el que us agradi i feu-ho a algun professional seriós. Desconfieu de les gangues i deixeu-vos aconsellar. ●

Francesc Mestre és galerista d'art

Jordi Coca

Shakespeare

— La commemoració dels quatre-cents anys de la mort de William Shakespeare (1564-1616) ha provocat una nova allau de teories. I continua vigent el dubte de si el copropietari del Globus és l'autor del teatre que avui encara ens enlluerna. No se sap, i potser al capdavant resultarà que els textos editats el 1623 en l'anomenada "Edició Folio" són poca cosa més que una antologia d'allò que el Shakespeare empresari i adaptador va estrenar al llarg de la vida. També caldria tenir en compte que Shakespeare i els seus contemporanis escrivien en una llengua minoritària ja que, efectivament, al segle XVI l'anglès el devien parlar poc més de sis milions de persones. Sigui com sigui, l'allau d'estudis sobre aquest autor duu a detallar les tipologies dels verins que apareixen a les obres que li són atribuïdes, a comentar profusament la diversitat d'espais en què tenen lloc les accions, la mena de personatges que ens mostra i milers d'altres aspectes alguns dels quals són veritablement curiosos.

Però goso dir que malgrat tanta teoria, Shakespeare continua sent representat diguem-ne que superficialment. Un exemple d'això és el pes de l'herència romàntica, que encara distorsiona la majoria de muntatges actuals. Per exemple, Hamlet sol aparèixer com un bell príncep que enlluerna per l'estranya manera d'administrar el seu patiment; en canvi, la seva mare el descriu literalment com un ésser gras i que esbufega en la lluita. Però com que aquestes paraules de la mare no encaixen amb la idea romàntica que tenim del personatge, el més normal és treure-les de l'escena, i tot resolt. Ara bé, què passaria si el protagonista de Hamlet fos gras i, efectivament, esbufegué al més mínim esforç? I el mateix podem dir de Macbeth: la lectura tradicional d'aquest text ens parla de l'ambició política. En canvi, situats en el moment

de l'estrena, cal tenir en compte alguns factors que ho trastoquen tot. Per exemple: el rei Jaume feia tres anys que regnava a Anglaterra, era escocès i catòlic, havia publicat llibres sobre bruixeria, necessitava legitimar-se en una Anglaterra que li era hostil. De fet, en el moment de l'estrena qualsevol espectador de l'obra coneixia prou bé la crònica on Shakespeare s'havia inspirat per presentar la història del rei Macbeth a qui, de fet, li corresponia regnar en comptes de Duncan, el rei assassinat.

Seria, doncs, una obra sobre la legitimitat del poder polític.

Recordem-ho: des del primer rei d'Escòcia, Kenneth I, la unitat del país es basava en l'alternança en el poder de dues branques cèltes diferents, els escots i els pictes. I així es va fer durant dos segles fins que aproximadament l'any 1000 el rei Malcom va decidir que el succeiria el seu fill Duncan, incomplint per primera vegada la llei sagrada de l'alternança. En rigor li corresponia regnar a un tal Gruoch, que morí assassinat, i la vídua del qual es va casar amb Macbeth, l'altre successor legítim a la corona.

Finalment, després de caure Macbeth, quan els boscos caminen, i després del caos posterior, segons les cròniques en què s'inspirava Shakespeare el país va ser pacificat pels Stuart, dels quals el rei Jaume n'era un descendent. Shakespeare, doncs, amb l'obra titulada *Macbeth* feia propaganda descarada del nou rei, que li donava feina, que també era catòlic i que tal com hem dit estava interessat en qüestions de bruixeria. I han passat quatre-cents anys. Les opinions sobre Shakespeare han evolucionat, i tanmateix avui les seves obres encara ens semblen meravelles absolutes en què hi batega una veu poderosa que ens parla del món amb il·lusió i desengany, amb alegria i frustració. I és que Shakespeare és Shakespeare, sigui qui sigui.

 Compte
1|2|3
Pimes

Volem que la història del teu negoci sigui una llarga història.

Per això, si en compleixes les condicions*, t'ajudem mes a mes amb les teves despeses, **bonificant-te en:**

1% Nòmines i Assegurances socials.

2% Impostos estatals: IVA, IRPF, Societats...

3% Subministraments, seguretat privada i assegurances de protecció.

també per a
AUTÒNOMS

I, a més, accediràs al Món 1123 Pimes, amb el que obtindràs:

- ▶ Condicions avantatjoses en productes de finançament.
- ▶ TPV 1123 Pimes en condicions preferents.
- ▶ Gestor especialista en comerç exterior i molt més.

www.bancosantander.es - 900 123 900

Senzill | Personal | Just | Com hauria de ser un banc

 Santander

* Bonificació de rebuts per a Pimes i Autònoms amb residència fiscal a Espanya que contractin el Compte 1123 Pimes i en compleixin les condicions: 1) Ingressar almenys 9.000 euros en el Compte 1123 Pimes o en un compte de crèdit amb la mateixa titularitat els darrers 3 mesos. 2) Realitzar els pagaments de nòmines mensuals als empleats i pagaments d'Assegurances Socials. 3) Fer un mínim de 6 moviments els darrers 3 mesos amb targetes Santander associades al Compte 1123 Pimes o a un compte de crèdit amb la mateixa titularitat. 4) Comissió de manteniment de 9 €/mes (si no se'n compleixen les condicions durant 3 liquidacions: 18 €/mes).

L'import dels sobre el qual es calcula la bonificació es limita a un màxim de 3.000 € mensuals per cadascun dels grups següents: remeses de nòmines i Assegurances socials; impostos estatals relacionats amb l'activitat econòmica; subministraments (aigua, gas, electricitat i telecomunicacions d'emissors espanyols) i empreses de seguretat privada espanyoles; assegurances de protecció de prima periòdica mitjançades o distribuïdes pel Grupo Santander.

Més informació a www.bancosantander.es

Cent Respostes Immediates

RAFA NADAL, TENISTA. Com definiries la teva professió? –Un entreteniment de quan ets petit que esdevé professió. Què es necessita per tirar endavant una idea? –Has de creure en aquesta idea i que la gent apropiada et faci costat. Es pot aconseguir sol? –No, un sol només arriba fins on arriba. Què és el que més valores d'un soci? –Sobretot la confiança. De què depèn l'èxit? –En moltes coses depèn de tu, però en d'altres no ets només tu el responsable del que passarà. Al món empresarial, per poder desenvolupar una idea necessites que hi intervinguin altres factors. Què canviaries del teu darrer any? –Molts par-

tits de tenis. Què t'inspira? –L'esforç dels altres. Quin és el millor consell que t'han donat? –El meu pare em va dir fa molts anys que inventar és molt difícil, que copiar és molt més senzill, que copiés les coses que m'agraden dels altres. Quin talent t'agradaria tenir? –Un servei més bo. Demana tres desitjos. –Salut, per a mi i per a tota la gent propera. Professionalment, no demano desitjos, me'ls he de guanyar. Tornaràs a guanyar un Grand Slam? –Lluitaré per això. On seràs d'aquí a cinc anys? –I tu? Descobreix més respostes a la web www.bancsabadell.com/respostesnegocis.

Els nous temps als negocis exigeixen respostes immediates. Per això ara un dels nostres gestors especialitzats es desplaça fins on siguis per respondre al moment a les teves necessitats, inclosa la teva sol·licitud de crèdit. Informa't sobre aquest servei i d'altres de Banc Sabadell o demana directament una cita amb el teu gestor entrant a la nostra web www.bancsabadell.com/respostesnegocis.

B Sabadell
Ser on siguis